

ä-vokaalin esiintyminen mokšamordvan murteissa

Kelvin Jackson
Pro gradu -tutkielma
Suomen ja sen sukukielten maisteriohjelma
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos/Humanistinen tiedekunta

JACKSON, KELVIN: *ä*-vokaalin esiintyminen mokšamordvan murteissa

Pro gradu -tutkielma, 74 s., ei liitteitä

Suomen ja sen sukukielten maisteriohjelma

Kesäkuu 2020

Mokšamordvaa tai mokšan kieltä puhutaan Mordoviassa ja sitä ympäröivillä alueilla Volgan suuresta mutkasta länteen. Mokšan eri murteita erottaa muiden piirteiden lisäksi niiden vokaalisto, sillä kaikissa murteissa on *u*, *o*, *a*, *i*, *e* ja redusoitunut vokaali, mutta vain osassa murteista on myös *ä*. *ä*:n puuttuessa se korvataan yleensä *e*:llä, mutta merkki sen aikaisemmasta olemassaolosta voi ilmetä esim. sananalkuisena *j*:nä.

Aleksandr Feoktistovin teos *Mokšamordvan murteet* (2005) sisältää sekä lyhyen katsauksen mokšan murteisiin että yli kolmesataa sivua transkriboituja tekstejä eri murrealueilta. Kirjasta löytyy myös karkea selitys siitä, missä asemassa ja missä muodossa *ä* esiintyy eri murreryhmissä, mutta siitä ja muista lähteistä puuttuu seikkaperäisempi murteittainen tarkastelu, vaikka on olemassa monia tutkimuksia yksittäisten murteiden äännejärjestelmistä ja niiden vertailusta kirjakieleen. Tässä tutkielmassa olen laatinut perinpohjaisen katsauksen *ä*:n kohtalosta eri mokšan murteissa.

Olen käynyt läpi kaiken Feoktistovin kirjan mokšan kielen transkriboidun murremateriaalin ja tarkastellut *ä*:n ja siihen liittyvien muutosten esiintymistä mokšan kielen eri murteissa sekä oman analyysini että eri tutkijoiden näkemysten pohjalta. Vaikka useimmat tulokseni ovat odotuksenmukaisia, pystyin tarkentamaan käsitystä *ä*-vokaalin ja sitä koskevien muutosten luonteesta ja levikistä. Tämän lisäksi kiinnitin huomiota *j*-proteesiin, *a* ~ *ä* -vaihteluun ja redusoituneesta vokaalista peräisin olevaan *ä*-vokaaliin liittyviin seikkoihin ja kysymyksiin.

Asiasanat: äänneoppi, etuvokaalit, mokšan kieli, mordva, murteet

Sisältö

1 Johdanto	4
2 Tausta	5
2.1 Mokšan vokaalisto ja <i>ä</i> -vokaalin kehitys	5
2.1.1 Kantamordvan vokaalisto	5
2.1.2 Mokšan vokaalisto	6
2.1.3 Ersän vokaalisto	7
2.1.4 Mokšan konsonantisto	7
2.1.5 Nykyisen <i>ä</i> -vokaalin kehitys	8
2.1.6 <i>ä</i> - ja <i>a</i> -vokaalien välisen kontrastin esiintyminen	9
2.1.7 <i>ä</i> - ja <i>a</i> -vokaalien vaihtelu redusoituneen vokaalin kanssa	9
2.2 Mokšamordvan murteet	9
2.2.1 Lyhyt katsaus mokšamordvan murteisiin	9
2.2.2 <i>ä</i> -vokaalin vastineet ja sitä koskevat muutokset	11
3 Aineisto ja menetelmät	14
3.1 Aineisto	14
3.1.1 <i>Mokšamordvan murteet</i>	14
3.1.2 Muut lähteet	14
3.1.3 Kyrillisen transkription käsittely	15
3.2 Apuneuvot	15
3.3 Tutkimusmenetelmät	16
3.3.1 Erilaiset fonologiset tekijät	17
3.3.2 Tutkittavat ympäristöt	18
3.3.3 Venäläiset lainasanat	20
4 Analyysi	21
4.1 Murteiden luokittelu	21
4.1.1 I ryhmän murteet	22
4.1.2 II ryhmän murteet	22
4.1.3 III ryhmän murteet	22
4.2 Keskimurteet	23
4.2.1 Koillisryhmä	23
4.2.2 Eteläryhmä	25
4.2.3 Ruzajevkan ryhmä (KP 15)	32
4.2.4 Atjurevon ryhmä	33

4.2.5	Temnikovin ryhmä	35
4.2.6	Krasnoslobodskin ryhmä	36
4.2.7	Jel'nikovin ryhmä	38
4.3	Länsimurteet	40
4.3.1	Pohjois-/luoteisryhmä	40
4.3.2	Etelä-/lounaisryhmä	41
4.4	Kaakkoismurteet	43
4.5	Siirtymämurteet	44
4.5.1	Kiilaryhmä	44
4.5.2	Lounaisryhmä	47
4.6	Sekamurteet	51
4.6.1	Pohjoisryhmä	51
4.6.2	Eteläryhmä	56
4.6.3	Kaakkoisryhmä (KP 65)	60
4.6.4	Baškortostanin ryhmä (KP 66)	61
5	Pohdinta	62
5.1	Murteiden jaottelu <i>ä</i> :n perusteella	62
5.1.1	Ensimmäisen tason jaottelu	62
5.1.2	<i>mäs</i> ja <i>mes</i> -tyyppiset murteet	63
5.1.3	I ryhmän muut alaryhmät	63
5.1.4	Täysin II ryhmän murteet	64
5.1.5	Osittain II ryhmän murteet	65
5.1.6	Ivanovan ryhmä Ид	65
5.1.7	III ryhmä	65
5.2	<i>ä</i> liudentumattoman konsonantin vieressä	66
5.2.1	Vokaali <i>ä</i> ennen liudentumatonta alveolaaria	66
5.2.2	Vokaali <i>ä</i> liudentumattoman <i>s</i> :n jälkeen	67
5.3	<i>mes</i> -tyyppisten sanojen <i>e</i> :n säilyminen II ryhmässä	67
5.4	Poikkeukset vaihtelussa <i>ä</i> :n ja <i>a</i> :n välillä	67
5.5	Vokaali <i>a</i> kahden liudentumattoman alveolaarin välissä	68
5.5.1	Assimilaatio	68
5.5.2	Yhdyssanat	69
5.5.3	Deskriptiiviset ilmaukset ja virheet	69
5.5.4	Väljien vokaalien välisen kontrastin mahdollinen kato	70
5.6	Tarkempi käsitys <i>j</i> -proteesista	70

6	Tulevia tutkimuskysymyksiä	71
7	Lopuksi	72
8	Lähteet	73

1 Johdanto

Kun ulkomaalainen kielenoppija alkaa opiskella mokšaa, hänelle opetetaan ensin, että kielessä on seitsemän vokaalifoneemia: suppeat ja puolisuppeat etu- ja takavokaalit, redusoitunut vokaali, väljä takavokaali *a* ja väljä etuvokaali *ä*. Tämä vokaalijärjestelmä pätee hyvin kirjakieleen, jossa muutamista poikkeuksista ja yksiselitteisen kirjoitusasun puutteesta huolimatta *ä*:llä on foneeminen asema.

Opintoja jatkaessaan kielenoppija kuitenkin varmasti jossain vaiheessa huomaa, että mokšalaiset eivät välttämättä aina käytä *ä*:tä niissä sanoissa, joissa sen pitäisi olla oppimateriaalien ja (joskus) kirjoitusasun mukaan. Mokšan murrejatkumo sisältää sekä murteita, joissa *ä* on säilynyt, että niitä, joissa sen on korvannut toinen foneemi tai foneemien sekvenssi.

Tässä tutkimuksessa yritän selvittää *ä*-foneemin tarkan jakauman mokšan eri murteissa, ja kartoittaa sen vastineita niissä murteissa, joissa se on korvattu *e*:llä tai muilla foneemeilla.

2 Tausta

Tässä kohdassa esitän tosi lyhyen kuvauksen mokšan *ä*-vokaalin kehityksestä ja nykyisen mokšan kielen vokaalistosta ja konsonantistosta sekä asianmukaisista fonologisista prosesseista. Annan myös nopean katsauksen mokšan murreryhmistä ja tiedot siitä, miten nämä ryhmät eroavat toisistaan *ä*:n ja siihen liittyvien muutoksien kannalta.

2.1 Mokšan vokaalisto ja *ä*-vokaalin kehitys

ä-vokaali on ollut olemassa jo suomalais-ugrilaisen kantakielen vokaalistossa, ja joissakin tapauksissa se on mokšassa säilynyt nykypäivään asti. Muissa tapauksissa kantamordvan *ä* on syntynyt alkuperäisestä *ē*:stä, esimerkiksi sanassa *käl* ‘kieli’, joka tulee alkuperäisestä **kēle*-stä, ja joskus myös *a*:sta, *i*:stä, *ī*:stä, ja lyhyestä *e*:stäkin. (Bartens 1999, 55; Ivanova 2006, 59–62.)

2.1.1 Kantamordvan vokaalisto

Raija Bartensin (1999, 15–16) mukaan sekä mokšan ja ersän kielet että niihin liittyvät kulttuurit olivat eronneet toisistaan jo ennen ensimmäisen vuosituhannen jaa. loppua. Niiden lähin edeltäjä oli *kantamordva*, jonka vokaalisto esitetään tässä.

Kantamordvan kielessä oli kuusi vokaalia, jotka vastasivat nykyisiä mokšan vokaaleja lukuun ottamatta sitä, että redusoitunut vokaali puuttui (Bartens 1999, 60):

u	i
o	e
a	ε

Kuten yllä näkyy, redusoitunut vokaali on nuorempi innovaatio mordvan kielissä, mutta *ä*-vokaalin edeltäjä ε kuului kantamordvan vokaalistöön, josta se hävisi kaikissa ersän murteissa (nykyinen ersän murteittainen *ä* on innovaatio), mutta säilyi mokšassa (vaikka se sitten muuttui taas joissakin murteissa) (Bartens 1999, 60).

Vaikka en aio tässä tutkimuksessa ottaa käsittelyyn rekonstruoitua kantamordvan vokaalistöä, nykyisiä mordvalaisia kieliä ei voi tutkia kiinnittämättä huomiota siihen ja ajattelematta, mistä nuo vokaalit ovat peräisin. Kuten minua muistutti eräs opettaja (jonka henkilöllisyyden olen valitettavasti unohtanut), siitä ajasta ei ole mitään kirjoitettuja (tai muulla tavalla säilyneitä) lähteitä, ja kantamordvan vokaalisto on olemassa nyt vain rekonstruoidussa muodossa, jonka tieteellinen asema on aina jonkin verran horjuva, eli kannattaa pitää mielessä se, että se perustuu nykyisten mordvalaisten

ja muiden suomalais-ugrialaisten kielten elossa oleviin vokaalistöihin (tai joskus konsonantistöihin), eikä toisinpäin.

2.1.2 Mokšan vokaalisto

Mokšan kirjakielen ja ä:llisten murteiden vokaalisto esitetään seuraavassa taulukossa, jonka otin Bartensin (1999, 53) kirjasta:

u		i
o	ô, ə	e
a		ä

Kuten taulukosta näkyy, mokšan kielessä on kaksi vokaalifoneemia, jotka puuttuvat ersän vokaalistosta: redusoituneen vokaalin kaksi allofonia ja väljä etuvokaali *ä*.

Raija Bartens (1999, 28) erottaa redusoituneen vokaalin kaksi allofonia eri kirjaimilla eli etuvokaali *ə* ja takavokaali *ô*; myös Aleksandr Feoktistov ja Sirkka Saarinen (2005) seuraavat tätä tapaa kirjassaan *Mokšamordvan murteet*. Näiden kahden redusoituneen vokaalin foneeminen status on vähän epävarma, ja ne yleensä käsitetään allofoneiksi, mutta on syytä ainakin epäillä tätä väitettä (Bartens 1999, 28–29). Tarkkuuden ja varmuuden vuoksi (ja sen takia, että ne erotetaan Feoktistovin (2005) suomenkielisessä kirjassa, josta sain aineistoni) aion erottaa ne tässä tutkimuksessa.

Joistakin murteista löytyy toisaalta seuraava vokaalisto, josta *ä* puuttuu:

u		i
o	ô, ə	e
a		

Monet (erityisesti venäjänkieliset) kirjoittajat, esim. Levina (2008, 17), kutsuvat näitä kahta murreryhmää (vastaavasti) “seitsemän vokaalin murteiksi” ja “kuuden vokaalin murteiksi”, koska niissä on seitsemän tai kuusi vokaalia, jos kaksi redusoitunutta vokaalia luokitellaan yhdeksi foneemiksi. Vaikka en halua tässä tutkielmassa ottaa kantaa, ovatko redusoituneet vokaalit yksi tai kaksi foneemia, enkä halua puuttua liian syvällisesti niihin liittyviin aiheisiin, ja koska nämä vokaalit erotetaan tärkeimmissä suomenkielisissä lähteissäni, aion seurata Bartensin ja Feoktistovin esimerkkiä ja erottaa ne.

Vokaalifoneemien vastineet kuuden ja seitsemän vokaalin murteiden välillä ovat epäselvempiä kuin lukija voi olettaa tästä lyhyestä katsauksesta, mutta yleisimmät vastineet ovat yksinkertaisia: seitsemän vokaalin eli ä:llisten murteiden *ä*-foneemi vastaa kuuden vokaalin murteiden *e*:tä, ja ä:llisten murteiden *e*-vokaali voi vastata joko kuuden

vokaalin murteiden *e* tai *i* -vokaaleja murteesta riippuen.

2.1.3 Ersän vokaalisto

Esitän myös ersän vokaaliston vertailtavaksi, koska se vaikuttaa mokšan sekamurteiden fonologioihin. Taulukko perustuu taas Bartensin (1999, 53) työhön:

u	i
o	e
a	

Kuten näkyy yllä olevasta taulukosta, *ā*-vokaali puuttuu isosta osasta ersän murteista eli niistä, joiden pohjalta on standardisoitu ersän kirjakieli, vaikka kantamordvan *e*:stä on kehittynyt murteittain *ā* tai *ε* (Bartens 1999, 60).

Mokšan redusoitunutta vokaalia vastaa yleensä *e* tai *o* ersässä vokaalisoinnun mukaan. Ersän kirjakielessä mokšan *ā*-vokaalia vastaa *e*, tai joskus myös *a* tapauksissa, joissa mokšan *ā*-vokaali on syntynyt alkuperäisestä *a*:sta sananlopussa liudentuneen konsonantin jäljessä tai kahden liudentuneen konsonantin välissä. (Bartens 1999, 60, 63.)

2.1.4 Mokšan konsonantisto

Tässä kohdassa esitän mokšan konsonantiston. Vokaalia ympäröivät konsonantit vaikuttavat sen laatuun, siksi konsonantteihinkin täytyy kiinnittää huomiota.

Klusiilit	p	t	tʰ	k
	b	d	dʰ	g
Affrikaatat		c	č, (č̣)	
Sibilantit		s	š, (ṣ̌)	
		z	ž, (ẓ̌)	
spirantit	f		J	χ
	v		j	
nasaalit	m	n	ń	
likvidat		L	Ľ	
		l	l̥	
		R	Ŕ	
		r	ř	

Taulukon sisältö pohjautuu Raija Bartensin samankaltaiseen taulukkoon (Bartens 1999, 28). Taulukkoa laatiessani olen katsonut myös László Keresztesin (1990, 25) kirjaa *Chrestomathia morduinica*, mutta se ei ole vaikuttanut taulukon muotoon juurikaan.

Kuten kaikissa kielissä, mokšan kielen konsonantit osallistuvat useihin **fonologisiin korrelaatioihin** (eng. *phonological correlations*), joista tässä tutkimuksessa tärkein on **liudennuskorrelaatio** (eng. *correlation of palatalization*). Prahan kielitieteen koulukunnassa korrelaatio kuvaillaan oppositiossa olevien foneemiparien sarjana, jonka jokaisen parin jäsenet eroavat toisistaan saman ominaisuuden perusteella (“a series of pairs of opposed phonemes whose members differ from each other by the same properties which can be abstracted from each of the pairs”). (Vachek 2003, 68, 125.)

Vain osa mokšan konsonanteista osallistuu liudennuskorrelaatioon fonemaattisella tasolla. Kirjakielissä ja monessa murteessa siihen osallistuvat vain alveolaariset konsonantit, mutta joissakin murteissa siihen osallistuvat myös suhusibilantit ja -affrikaatat (eli *t' d' c' s' z' (č' š' ž') n' l' r' R' r'* osallistuvat liudennuskorrelaatioon, jossa ne ovat oppositiossa niiden liudentumattomien vastineiden *t s c s z (č š ž) n l l R r* kanssa). Muut konsonantit voivat liudentua foneettisesti vokaalien tai toisten konsonanttien vaikutuksen alla, mutta tämä prosessi on täysin allofoninen. (Bartens 1999, 34.)

Venäjänkielisissä lähteissä konsonanteista, jotka osallistuvat tai eivät osallistu liudennuskorrelaatioon, käytetään vastaavasti ilmaisuja *парный* ja *непарный*, jotka voi kääntää suoraan suomeksi sanoilla *parillinen* ja *pariton*. Turun yliopiston dosentti Jorma Luutosen (yksityinen viesti, 2020) mukaan näitä termejä toisaalta ei yleensä käytetä suomenkielisessä kirjallisuudessa; hänkin suositteli korrelaation käsitteen käyttöä. Luutosen suosituksen perusteella ja pyrkien välttämään *parillinen* ja *pariton* -termien matemaattisen merkityksen mahdollisesti aiheuttamaa väärinymmärrystä, olen päättänyt käyttää yllä mainittuja selvempiä termejä tässä tutkimuksessa. Esimerkkejä *парный* ja *непарный* -termien käytöstä voi löytää muun muassa Galina Sofronovna Ivanovan (2006, 25) ja T. I. Lomakinan (1966, 294) työstä.

Mokšan konsonanttien soinnillisuus voi vaihdella joissakin asemissa, erityisesti sanan alussa (ks. esim. Feoktistov (2005, 49) ja myös monta esimerkkiä tässä tutkielmassa). Vaikka konsonanttien soinnillisuus ei ole tärkeää tässä tutkimuksessa enkä kiinnitä huomiota siihen analyyseissäni, esitän tämän seikan varoittaakseni lukijaa siitä, että sama sana voi joskus esiintyä kahdessa eri muodossa.

2.1.5 Nykyisen *ä*-vokaalin kehitys

Bartensin (1999, 55) mukaan nykyinen *ä*-vokaali on yleensä peräisin kantamordvan *ε:stä, joka säilyi ensitavuuissa mokšassa mutta on usein redusoitunut jälkitavuuissa, paitsi joissakin tapauksissa, jos edeltävässä tavussa oli myös *ä*.

Nykyinen *ä* tulee myös alkuperäisestä *a:sta liudentuneen konsonantin jäljessä sanan

lopussa tai kahden liudentuneen konsonantin välissä sanan sisässä. Toinen lähtökohta on redusoitunut vokaali, joka muuttui täysvokaaliksi sanan absoluuttisessa lopussa. (Bartens 1999, 61.)

2.1.6 *ä*- ja *a*-vokaalien välisen kontrastin esiintyminen

Bartensin mukaan *a* ja *ä* vaihtelevat joissain paradigmoissa, joissa *a* ei esiinny kahden liudentuneen konsonantin välissä tai suhusibilantin ja liudentuneen konsonantin välissä tai sanan absoluuttisessa lopussa liudentuneen konsonantin jäljessä; noissa asemissa ainoa väljä täysvokaali on *ä*. Suhusibilantin tai liudentuneen konsonantin jäljessä ennen liudentumatonta konsonanttia esiintyy *a*. (Bartens 1999, 30.)

ä:ttömissä murteissa, joissa kaikki *ä*:t ovat muuttuneet *e*:ksi, on tyypillistä, että *a* vaihtelee *ä*:n sijasta *e*:n kanssa (Ivanova 2006, 58–60). Yksi tämän tutkimuksen (pienemmistä) kysymyksistä on se, tuleeko *a* ikinä esimerkiksi kahden liudentuneen konsonantin väliin sellaisessa murteessa vai tuleeko se poikkeuksellisesti esiin siinä useammin kuin muualla.

2.1.7 *ä*- ja *a*-vokaalien vaihtelu redusoituneen vokaalin kanssa

Monissa mokšan murteissa sanan absoluuttisessa lopussa oleva redusoitunut vokaali realisoituu väljänä täysvokaalina eli *a*:na tai *ä*:nä. Murteissa, joissa tämä muutos tapahtuu (mukaan lukien mokšan kirjakielessä), ei ole foneettista kontrastia redusoituneen vokaalin ja *a*:n tai *ä*:n välissä sanan absoluuttisessa lopussa, vaikka ero paljastuu uudelleen, kun sanaan liitetään taivutuspäätte: esimerkiksi *lišmä* : *lišmǎň* ‘hevonen’:‘hevosen’, mutta *moda* : *modaň* ‘maa’:‘maan’. (Bartens 1999, 30.)

2.2 Mokšamordvan murteet

2.2.1 Lyhyt katsaus mokšamordvan murteisiin

Feoktistovin (2005, 46) mukaan mokšan murteet voidaan jakaa viiteen ryhmään: keskimurteet, länsimurteet, kaakkoismurteet, siirtymämurteet ja sekamurteet. Jokaisessa murreryhmässä on muutamia alaryhmiä, jotka voivat erota toisistaan monien piirteiden suhteen.

S. Z. Devaev (1966, 5) jakaa läntisen murreryhmän kahteen ryhmään (luoteismurteet ja lounaismurteet), vaikka hänen töissään siirtymämurteet ja sekamurteet on jätetty pois luokittelusta.

On houkuttelevaa noudattaa Devaevin jakoa ja erottaa lounais- ja luoteismurteet ylimmällä tasolla, koska sillä tavalla voi erottaa ä:lliset murteet niiden ä:ttömistä vastineista selkeämmin, mutta sitä periaatetta noudattaen olisi pakko jakaa myös sekamurteet ja siirtymämurteet kahtia samalla tasolla ja jättää pois nuo yläryhmät. Tämän lisäksi Feoktistovin työ on muutaman vuosikymmenen nuorempi kuin Devaevin, ja varmasti vastaa tarkemmin alan nykyistä tilannetta. Kolmanneksi, vaikka murteiden yläryhmistä ei ole paljon hyötyä, ne eivät myöskään aiheuta vaikeuksia tässä tutkimuksessa, kannattaa siis noudattaa nykyistä versiota. Pitää kuitenkin mainita lyhyesti, että *ä*-vokaalin levikin rajat eivät seuraa yläryhmien rajoja.

Maria Zakharovna Levinan (2008, 3–5) kirjassa esitetään hyvä mokšan murteiden lista, jonka pohjalta teen seuraavan lyhyen esityksen mokšan murrejatkumosta. Myös Feoktistovin kirjasta löytyy hyvä vaikka erilainen luokittelu; molemmat vaihtoehdot esitetään alla olevissa kohdissa. (Feoktistov 2005, 47–58; Levina 2008, 3–5.)

Levinan (2008, 3) mukaan **keskimurteet** voi jakaa viiteen alaryhmään: pohjoisryhmä, Temnikovin-Atjurevon ryhmä, Atjurevon ryhmä, Rybkinin-Mamolaevin ryhmä ja Krasnoslobodskin-Sindrovin-Šajgovin-Levžinin ryhmä.

Feoktistovin (2005, 47–51) mukaan toisaalta keskimurteet voi jakaa seitsemään ryhmään, joiden luokittelu on vähän erilainen: koillisryhmä, eteläryhmä, Ruzaevkan ryhmä, Atjurevon ryhmä, Temnikovin ryhmä, Krasnoslobodskin ryhmä ja Jel'nikovin ryhmä.

Nämä murteet ovat yleensä ä:llisiä, vaikka on muutamia poikkeuksia (Feoktistov 2005, 47–51).

Länsimurteet voi jakaa kahteen alaryhmään, jotka Devaevin töissä laskettiin ensimmäisen tason ryhmään. Niiden jakolinja on enimmäkseen pohjoisten ja eteläisten murteiden välissä, ja Feoktistovin *Mokšamordvan murteet* -kirjassa niitä nimitetään pohjoisryhmäksi ja eteläryhmäksi. Levina toisaalta antaa nimiksi luoteisryhmän ja lounaisryhmän. (Feoktistov 2005, 51–53; Levina 2008, 4; Devaev 1966, 5.)

ä on yleensä läsnä pohjoisryhmässä, mutta se on muuttunut *e*:ksi (ja *e* *i*:ksi) eteläryhmässä (Feoktistov 2005, 53).

Kaakkoismurteita ei yleensä jaeta alaryhmiin (Feoktistov 2005; Levina 2008), vaikka niiden osina esiintyvät monet pienet kylät ja yhteisöt. Tässä ryhmässä sekä *ä* > *e* että *e* > *i* -muutokset ovat toteutuneet, ja alkuperäisen sananalkuisen *ä*:n edelle on kehittynyt *j* ennen muutosta (Feoktistov 2005, 53–54).

Feoktistov et al. jakavat **siirtymämurteet** kahtia: “kiilaan” ja lounaisryhmään.

Siirtymämurteiden kiilassa *ä* on yleensä muuttunut *e*:ksi (ja *e* *i*:ksi), sananalkuisen *e*:n (joka usein tuli alkuperäisestä *ä*:stä) eteen on kehittynyt *j*. Lounaisryhmässä toisaalta nuo muutokset eivät ole tapahtuneet, ja *ä* säilyy yleensä ilman sananalkuista *j*:tä. (Feoktistov 2005, 54–55.)

Vaikka Levina ei jaottele **sekamurteitakaan** alaryhmiin, Feoktistovin mukaan ne voi luokitella neljään ryhmään: pohjois-, kaakkois- ja eteläryhmiin ja Baškortostanin ryhmään. *ä*:n on korvannut *e* eteläryhmän Kiževatovin murteessa ja kaakkoisryhmässä ensitavuuissa; silmiinpistävää on se, että *ä* on vielä joskus olemassa kaakkoisryhmässä jälkitavuuissa, joissa se joskus vaihtelee *e*:n kanssa. (Feoktistov 2005, 56.)

2.2.2 *ä*-vokaalin vastineet ja sitä koskevat muutokset

Tosi yksinkertainen kuvaus mokšan *ä*-vokaalin nykyisestä tilanteesta olisi se, että murteet voi jakaa kahteen ryhmään: toinen sisältää *ä*-vokaalin (yleensä) hävittäneet murteet, ja toinen sisältää ne murteet, joissa *ä* on vielä jollakin tavalla olemassa. Näistä ryhmistä voi sitten tunnistaa muutamia alaryhmiä, joissa muunlaisia muutoksia on sattunut tai erilaisia täsmällisempiä ominaispiirteitä on olemassa.

***ä*-vokaalin muutos *e*:ksi.** Yleisin mokšan *ä*-vokaalia koskeva muutos on se, että alkuperäinen vokaali **ä* on muuttunut *e*:ksi. Sellaiset vokaalistot esiintyvät yleensä kaakkoismurteissa, joissakin länsimurteissa ja siirtymämurteissa ja myös joskus sekamurteissa (Feoktistov 2005, 50–51, 53–54, 56). Tämä muutos ei välttämättä koske vokaalin kaikkia ilmentymiä: esim. Gorodiščen alueella *ä* on muuttunut *e*:ksi vain sanan alussa mutta jää muuttumattomaksi muissa asemissa (Lomakina 1966, 295).

***e*-vokaalin muutos *i*:ksi.** Joissain mokšan murteissa, joissa alkuperäinen **ä* on muuttunut *e*:ksi, sitä on edeltänyt muutos **e > i*, jonka takia alkuperäinen kontrasti ei ole hävinnyt (Feoktistov 2005, 51, 53–54, 56).

Vaikka tämä muutos ei suoraan koske *ä*-vokaalin esiintymistä ja refleksejä, se tapahtuu aika usein niitä koskevien muutoksien yhteydessä (Feoktistov 2005, 51, 53–54, 56), ja siksi se kannattaa käsitellä lyhyesti tässäkin työssä.

Yleensä *e > i* muutos löytyy länsimurteiden eteläryhmästä ja kaakkoismurteista, mutta se tulee esiin myös joissakin sekamurteissa ja siirtymämurteissa (Feoktistov 2005, 51, 53–54, 56).

***j*-proteesi ennen sananalkuista *ä*:tä:** Proteettinen *j* on muutamissa murteissa kehittynyt ennen sananalkuista *ä*:tä (Feoktistov 2005, 50, 54). Tämän lisätyn äänteen kehitystä voi seurata $\ddot{a} > e$ muutos, jolloin alkuperäistä sananalkuista *ä*:tä voi edustaa *je* eikä *e*, ja niiden välinen kontrasti (joskus) säilyy. Proteettinen *j* on tyypillinen kaakkoismurteissa ja joissakin siirtymämurteissa (Feoktistov 2005, 53–54).

On joskus vaikea päätellä *j*-proteesin olemassaoloa joissakin murteissa, koska sanat, jotka alkaisivat *ä*:llä kirjakielessä (tai murteissa, joissa *j*-proteesi ei tapahdu), ovat harvinaisia eivätkä välttämättä esiinny jokaisessa tekstinäytteessä.

Tähän liittyen on kiinnostavaa myös se, että proteettinen *j* ei monissa tapauksissa ole tosiasiaassa proteettinen, vaan on peräisin alkuperäisestä *j*:stä (esim. *äj* ~ *jäj* ‘jää’; vrt. suomen sanaan *jää* sekä unkarin sanaan *jég*) (Bartens 1999, 45–46; Keresztes 1990, 14). Toisaalta on myös tapauksia, joissa tämä *j* on ilmeisesti oikeasti proteettinen, esim. sanassa *äžəm* ~ *jžəm* ‘penkki’, joka juontuu suomalais-ugrilaisesta *aše:-sta ‘stellen, setzen, legen, ein Zelt errichten’, josta tulee myös suomen sana *asema* (UEW 1988, 18).

***ä*:n ja *a*:n muutos *a*:ksi sanan lopussa.** Temnikovin ja Atjurevon murteissa löytyy redusoitunut vokaali *ä*:n ja *a*:n sijasta sanan absoluuttisessa lopussa, esim. *kizə* ‘kesä’ tai *tosə* ‘siellä’, eikä *kiza* ja *tosa*, kuten ne ilmenevät muualla (Feoktistov 2005, 49). Tässä lähteessä esitettyjen esimerkkien joukossa on vain sellaisia sanoja, joissa sanan absoluuttisessa lopussa oleva vokaali vaihtelee säännöllisesti redusoituneen vokaalin kanssa ennen konsonantilla alkavaa taivutusmuotoa. Kannattaisi tarkistaa, päteekö tämä muutos myös sellaisissa tapauksissa, joissa sananloppuinen vokaali ei muutu, ja myös niissä, joissa sillä on paino tai se on sanan ainoa vokaali.

***mäs* ja *mes* -tyyppiset murteet ja sanat.** Joissakin mokšan murteissa *ä*-vokaali esiintyy ennen liudentumatonta alveolaaria, jos vokaalia edeltää konsonantti, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon; nämä Ivanova (2006, 25–26) luokittelee ryhmäänsä Ia. Koska tämä ilmiö esiintyy usein mokšan ‘miksi’-sanassa *mäs/mes*, tässä tutkimuksessa kutsun näitä kahta murretyyppiä *mäs*-tyyppisiksi ja *mes*-tyyppisiksi murteiksi, kun viittaa niihin erikseen. Vaikka *mäs*-variantti ei tietenkään näy murteissa, joissa *ä* ei esiinny lainkaan, *mes*-variantti esiintyy sekä I, II ja III murreryhmissä, ja murteet, joissa tämäntyyppisten sanojen vokaali muuttuu *i*:ksi (jotka Ivanova (2006, 27) luokittelee ryhmäänsä IIд), vaikka niitä on olemassa, ovat harvinaisempia. Tavallisempia ovat murteet, joissa tämäntyyppisten sanojen sijassa käytetään vastinetta, jossa sekä liudentumatonta alveolaari on liudentunut että vokaali on supistunut *i*:ksi.

Kuten käy ilmi myöhemmin, on olemassa tapauksia, joissa ‘miksi’-sana on *mes* myös

murteessa, joka on muiden sanojen perusteella *mäs*-tyyppinen. Siinä tapauksessa aion vielä käyttää termejä *mes*-tyyppinen ja *mäs*-tyyppinen niiden yksinkertaisuuden vuoksi, mutta lukijan kannattaa ottaa huomioon, että ne eivät aina viittaa juurikaan ‘miksi’-sanan muotoon. Käytän näitä termejä myös viittaamaan sanoihin, joissa on yleensä *ä* ennen liudentumatonta alveolaaria asemassa, joka vastaa Ivanovan ryhmää Ia.

3 Aineisto ja menetelmät

Seuraavissa luvuissa selitän, millaisia materiaaleja aion hyödyntää saadakseni tutkimusaineistoa ja miten aion tehdä niihin liittyvää tutkimusta ja analyysiä.

3.1 Aineisto

Mokšamordvan kyrillisessä ortografiassa *ä*-vokaalille ei ole omaa merkkiä. Siksi on valitettavasti mahdotonta tutkia murteiden välisiä eroja kirjallisten tekstien perusteella, vaikka käyttäisin katkelmia epämuodollisista konteksteista (esim. netistä). Sen takia aion keskittyä transkriboituihin teksteihin, joita on jo muutamia olemassa.

3.1.1 *Mokšamordvan murteet*

Feoktistovin kirjasta *Mokšamordvan murteet* löytyy monia mokšalaisia murretekstejä, joista voi etsiä sopivia esimerkkisanoja. Kirjassa esitetään myös käännökset, joiden avulla voi tarkistaa hämärien sanojen ja morfeemien tulkinnan. Feoktistov ja hänen opiskelijansa äänittivät tekstit vuosien 1956 ja 2003 välisenä aikana monista eri paikoista; tyhjentävä lista niistä löytyy Feoktistovin (2005, 378–380) kirjan *Keruupisteet*-liitteestä. Tästä kirjasta tulevat kaikki aineistot, joita olen itse tarkastellut tässä tutkimuksessa. Tässä tutkimuksessa olen päättänyt organisoida aineistoni Feoktistovin keruupisteiden mukaan, joita on 66; lyhennän sanan *keruupiste* *KP*:ksi alakohtien otsikoissa. Vaikka keruupisteet eivät ole niin tärkeitä Feoktistovin järjestelyssä, ne tarjoavat yksinkertaisen keinon organisoida tulokset niin, että samaan informanttiin pohjautuvat tulokset ovat aina samassa paikassa.

Jokainen Feoktistovin (2005) keruupisteistä koostuu yhdestä tai useammasta tekstinäytteestä, jotka kerättiin samasta paikasta suurin piirtein samaan aikaan. Koska en aio tutkia esim. laulujen ja tavallisen puheen eroja ja koska on pakko rajoittaa tämän tutkimuksen aihetta, en aio erottaa esimerkkejä niiden alkuperäistekstien perusteella, vaan vain keruupisteiden kannalta, eli jokaisen keruupisteen kohdalla otan esimerkkejä kaikista tekstinäytteistä, jos useampia on.

3.1.2 Muut lähteet

Viitataan myös eräihin eri tutkijoiden kirjoittamiin lähteisiin, joissa käsitellään tiettyjä mokšan murteita, ja vertaan omia tuloksiani heidän antamiinsa tietoihin tai ainakin otan heidän työnsä huomioon, kun yritän tehdä päätelmiä mokšan murteiden ja murreryhmien piirteistä. Ei valitettavasti ollut mahdollista tarkastella kaikkia olemassaolevia lähteitä

tietyistä mokšan murteista, mutta yritän vähintään vilkaista mahdollisimman monia niistä.

3.1.3 Kyrillisen transkription käsittely

Monet venäjänkieliset kirjoittajat käyttävät transkriptiojärjestelmää, joka pohjautuu kyrillisiin aakkosiin. Heidän esimerkkinsä olen kääntänyt tuttuun latinalaisiin aakkosiin pohjautuvaan uraliseen transkriptioon enkä tavallisesti anna alkuperäisiä kyrillisiä muotoja missään tässä tekstissä. Kun kyrillisiä aakkosia käyttävä lähde ei erota redusoituneen vokaalin allofoneja toisistaan, olen käyttänyt merkkiä *ə* ilmaisemaan sen, koska se on mielestäni vähemmän merkitty symboli kuin takainen variantti *â*.

3.2 Apuneuvot

Oman joskus puuttuvan mokšan sanaston ja sanojen tarkoituksien ymmärrykseni apuna käytän Aleksandr Feoktistovin ja Eeva Herralan (2001) sanakirjaa *Мокшень-финнонь валкс* = *Mokšalais-suomalainen sanakirja*, joka on ollut korvaamaton resurssi myös yrityksissäni oppia puhumaan mokšaa. Koska tämä sanakirja keskittyy mokšan kirjakieleen eikä aina sisällä kaikkia tarvittavia sanoja tai niiden erilaisia muotoja, käytän tähän tavoitteeseen myös Heikki Paasosen (1990–96) *Mordwinisches Wörterbuchia*, joka antaa myös paljon hyödyllisiä tietoja mokšan sanojen eri muodoista eri murteissa, vaikka sen käsitykset ovat joskus aika karkeita ja koskevat vain isoja murreryhmiä, ja materiaalin vanhuudesta (materiaali koottiin ennen kuin foneemin käsite vakiintui kielitieteellisissä piireissä) voi johtua joskus pieniä vaikeuksia.

Eräiden sanojen morfologiset muodot tarkistan László Keresztesin (1990) kirjan *Chrestomathia morduinica* avulla, joka tarjoaa yleisen katsauksen sekä mokšan että ersän (muun muassa) rakenteista. Tähän kirjaan viitataan myös muualla tässä tutkimuksessa. Tiettyjen sanojen etymologiat olen tarkistanut myös Károly Rédein *Uralisches Etymologisches Wörterbuchin* ja Dimitrij Tsygankinin *Этимологиянь валксин* avulla. Koska toinen kirja keskittyy pääasiallisesti ersän kieleen (vaikka se antaa myös tietoa mokšan vastineesta), olen joskus käyttänyt myös sanakirjaa *Русско-мокшанско-эрзянский валкс* (lyhennetty RMEV:ksi) varmistaakseni, että etsin oikeaa sanaa.

Esimerkkisanojen merkitykset, joiden alkuperää ei mainita tekstissä, palautuvat joko yhteen näistä lähteistä, Feoktistovin (2005) kirjaan *Mokšamordvan murteet* tai minun omaan kielitaitooni.

3.3 Tutkimusmenetelmät

Tutkimusta laatiessa täytyy:

- Kerätä lista erilaisia fonologisia piirteitä ja tekijöitä, jotka voivat vaikuttaa *ä*-vokaalin kehitykseen mokšan murteissa. Tuttujen mokšan murteiden vokaalien kehitykseen vaikuttavien piirteiden lisäksi kannattaa ottaa mukaan myös sellaisia tekijöitä, jotka yleensä vaikuttavat vokaalien kehitykseen suomalais-ugrilaisissa kielissä, mikäli tunnettujen tekijöiden joukosta puuttuu jokin tärkeä piirre.
- Vaikka olisi turhaa listata kaikki ympäristöt, joissa *ä*-vokaali voisi esiintyä, kannattaa identifioida muutamia niistä, joihin on hyödyllistä kiinnittää erityisesti huomiota, joko koska niissä on jo tiettyjä piirteitä tai koska ne ovat tärkeitä mordvalaisten tai muiden suomalais-ugrialaisten kielten kehityksessä.
- Käydä aineisto läpi ja etsiä tapauksia, joissa *ä* näkyy. Merkitä ylös, onko tämä *ä* odotuksenmukainen tässä murteessa tässä asemassa (olemassaolevien lähteiden mukaan) vai onko se ilmestynyt paikkaan, jossa sitä ei odoteta. Jos sitä ei odoteta siinä asemassa, sitten ratkaista, mikä olisi odotuksenmukaisempi vokaali tuossa murteessa olemassaolevan tutkimuksen mukaan (todennäköisesti *a*, *e* tai *ə* enimmissä sijainneissa).
- Merkitä muistiin myös tapaukset, joissa odotettavan *ä*:n sijassa löytyy jokin muu vokaali, ja mikä tuo vokaali on (ja myös koko sana, jotta voin katsoa ympäristöä tarkemmin myöhemmin, molemmissa tapauksissa). Esimerkiksi jos periaatteessa ensimmäiseen ryhmään kuuluvassa näytteessä näkyy *prä*-sanan sijassa *pre* ‘pää’, se voi viitata siihen, että murteessa on enemmän vaihtelua, kuin ensin ajateltiin (jos se näkyy toisaalta vain kerran pitkässä näytteessä, se voi viitata puhevirheeseenkin).

Kaikissa tapauksissa on tärkeä kirjoittaa koko sana muistiin, koska vokaalin ympäristö voi vaikuttaa sen kehittymiseen. Sananloppuisten ja sananalkuisten vokaalien kohdalla on tärkeä myös kiinnittää huomiota siihen, mitkä sananulkopuoliset foneemit (eli edeltävän sanan viimeinen foneemi ja seuraavan sanan ensimmäinen foneemi) voivat vaikuttaa niihin.

Ei haittaisi kirjoittaa muistiin myös tapauksia, joissa muut vokaalit esiintyvät “väärin” (esim. *stirne*:n sijassa *stärne* ‘tyttönen’), vaikka niitä en tutki juuri tässä tutkimuksessa. Ne auttavat minua näkemään mokšan fonologian “ison kuvan”, ja antavat myös vihjeitä siitä, millaiset laajemmat prosessit ovat käynnissä kielessä.

- Yrittää yllä mainitun listan piirteiden avulla selittää, millaiset tekijät vaikuttavat *ä*-

vokaalin tai sen vastineiden laatuun, jos niiden aiheuttama muutos ei ollut täydellinen.

3.3.1 Erilaiset fonologiset tekijät

Tässä kohdassa esitän fonologisia piirteitä, joihin täytyy kiinnittää huomiota aineiston analyysissä niiden mahdollisen vaikutuksen vuoksi.

Ensitavut ja jälkitavut. Suomalais-ugrilaisissa kielissä ensitavujen ja jälkitavujen vokaalien kehityksien väliset erot ovat yleensä aika suuria, ja tämä pätee mokšan vokaaliston kehitykseenkin. On olemassa eroja *ä*-vokaalin ensitavun ja jälkitavun esiintymisten välillä joissakin murteissa, esim. sekamurteiden kaakkoisryhmän *avažä* ‘äitini’ mutta *pek* ‘sangen’ (muualla *päk*) (Feoktistov 2005, 56). Sen takia on pakko ottaa huomioon, ovatko ensitavujen ääntenmuutokset koskeneet jälkitavuja ja päinvastoin. Tätä tehtävää vaikeuttaa myös se, että sananloppuinen *ä* (tai *e* II ja III ryhmien murteissa) voi olla alkuperäinen, tai se voi juontua alkuperäisestä redusoituneesta vokaalista, kuten edellä mainitussa *avažä*-esimerkissä.

Liudennus. Liudennus vaikuttaa usein vieressä olevien vokaalien laatuun. Tämä näkyy aika selvästi sekä mokšassa että ersässä niissä tapauksissa, joissa vokaalin laatu riippuu edeltävän konsonantin palataalisuudesta, esim. mokšan aikaisempi *a on muuttunut *ä*:ksi sanan lopussa liudentuneen konsonantin tai konsonanttiyhtymän jäljessä (Bartens 1999, 67).

Kuten yllä mainitsin, mokšan kirjakielessä on muutamia asemia, joissa liudennuksen takia *ä*:n ja *a*:n välillä ei ole kontrastia, eli joko *a* tai *ä* voi esiintyä. Tämä näkyy siinä, että esim. *a* ja *ä* vaihtelevat eri taivutusmuodoissa päätteen liudennuksesta riippuen. (Bartens 1999, 63.)

On ehkä mahdollista, että edeltävän tai seuraavan konsonantin liudennus voi joissakin murteissa vaikuttaa siihen, onko *ä* muuttunut *e*:ksi (tai ehkä yhdistynyt taas *a*:n kanssa).

Sanarajat. On ilmeisesti myös tärkeää kiinnittää huomiota tutkittavan vokaalin asemaan, jos se esiintyy juuri sanarajan vieressä. Olemassa olevasta kirjallisuudesta löytyy jo kaksi selvää esimerkkiä, joissa sanaraja vaikuttaa alkuperäisen *ä*-vokaalin kehitykseen: *j*-proteesi ja sanan lopussa toteutuva *a*, *ä* > *ə* muutos Temnikovin ja Atjurevon murteissa (Feoktistov 2005, 49, 54).

Kuten yllä mainitsin, vartalon tai johdoksen absoluuttisessa lopussa oleva *a* vaihtelee

joko *ä:n* tai *e:n* kanssa (murteesta riippuen), kun siihen liitetään taivutus pääte (pitää ottaa huomioon se, että kyseessä ovat vain ne sananloppuiset *a* ja *ä/e*, jotka eivät kehittyneet redusoituneesta vokaalista), esim. *prä* ‘pää’, mutta ablatiivin muoto *prada* (Bartens 1999, 30).

On myös murteita, joissa *ä* on muuttunut *e*:ksi sanan alussa mutta säilynyt muissa asemissa: yksi niistä on Gorodiščen murre, josta löytyy esim. *el'bad'ams* ‘erehtyä’ (muualla *äl'bad'ams*) (Lomakina 1966, 295).

Edeltävät ja seuraavat vokaalit. Bartensin kirjasta näkyy, että toisen tavun alkuperäinen kantamordvalainen *ä* on joissakin murteissa säilynyt ensimmäisen tavun *ä:n* jälkeen. Vaikka on kyllä myös sellaisia tapauksia, joissa jälkitavun *ä* esiintyy muiden vokaalien jälkeen (Bartens esittää esimerkkejä, joissa edeltävä vokaali on *e* tai *ə*), pitää kiinnittää huomiota myös ympäröiviin vokaaleihin ja niiden vaikutukseen tietyn vokaalin kehittymiseen. (Bartens 1999, 63.)

Paino. Mokšan paino on säännöllisempi kuin ersän paino, ja yleensä ensitavussa oleva *ä* saa sanan pääpainon: paino sijaitsee yleensä sanan ensimmäisellä tavulla, mutta se siirtyy toiselle tavulle (tai ehkä kauemmaksi toisen tavun vokaalista riippuen) jos ensimmäisen tavun vokaali on suppea tai redusoitunut ja seuraava vokaali on väljä täysvokaali, vaikka on sekä poikkeuksia että murre-eroja (Bartens 1999, 30). On myös olemassa murteita, joissa sanan lopussa avotavussa oleva vokaali ei ikinä saa painoa sen laadusta huolimatta (Feoktistov 2005, 51). Koska *ä* voi esiintyä sekä ensitavussa että jälkitavussa, se voi esiintyä joko painollisena tai painottomana, ja kyseessä on silloin se, miten tämä vaikuttaa sen kehitykseen noissa murteissa.

3.3.2 Tutkittavat ympäristöt

Tässä kohdassa esitän mahdolliset fonologiset ympäristöt, joista pitää etsiä *ä*-vokaalin ilmenemistä tai murteellisia vastineita.

Sanan alku. Sanan alussa kirjakielisellä *ä:llä* on jo kolme tuttua vastinetta: *e*, *jä* ja *je* (Feoktistov 2005, 50–51, 53–54, 56; Levina 2007, 192–193). Sen lisäksi on joitakin murteita, joissa sananalkuinen *ä* on kehittynyt eri tavalla, kuin muissa asemissa, esim. Gorodiščen alueella, jossa *ä > e* -muutos on tapahtunut vain sanan alussa (Lomakina 1966, 295).

On myös tapauksia, joissa mokšan sananalkuinen *ä* kehittyi ainakin suomalais-ugrilaisen kantakielen **a*:sta, jota seurasi liudentunut konsonantti, esim. sana *äžəm* ‘penkki’, joka

kehittyi juuresta **asē-* ‘stellen, setzen, legen; ein Zelt errichten’ (UEW 1988, 18). Kannattaa siis yrittää huomata mahdollisia esimerkkejä, joissa sananalkuista *ä*:hän on vaikuttanut sitä seuraava konsonantti, konsonanttiyhtymä tai konsonantti ja vokaali.

Sanan loppu. Sanan lopussa *ä* yleensä esiintyy konsonanttien jälkeen, jotka eivät osallistu liudennuskorrelaatioon (esim. *fkä* ‘yksi’), ja liudentuneen konsonantin jälkeen (esim. *prä* ‘pää’). Sanan lopussa on myös näin, että *ä*-vokaali voi johtua joko itsestään tai alkuperäisestä redusoituneesta vokaalista (Bartens 1999, 30).

Feoktistovin (2005, 49) Temnikovin ja Atjurevon murteissa *ä* (sekä *a*) on muuttunut redusoituneeksi vokaaliksi *ə* sanan absoluuttisessa lopussa. Periaatteessa voi olettaa, että samankaltainen muutos on tapahtunut muuallakin. Kannattaa myös tarkistaa, onko tämä muutos koskenut sananloppuista täysvokaali *ä*:tä vai pelkästään redusoituneesta vokaalista syntynyttä *ä*:tä, koska Feoktistov (2005, 49) esittää vain esimerkkejä, joiden sananloppuinen vokaali vaihtelee jo redusoituneen vokaalin kanssa muualla, kun siihen liitetään taivutuspäätte tai muu suffiksi.

Ensitavu. Jotkut tutkijat esittävät eroja mokšan ensitavujen ja jälkitavujen *ä*:n jakaumassa, vaikka erot eivät aina ole niin suuria (ks. esim. Lomakina (1966, 295, 302)). On joka tapauksessa selvä, että mokšan ensitavujen ja jälkitavujen vokaalistot käyttäytyvät eri tavoilla siinä, että jälkitavuissa jokainen vokaali ei jokaisessa murteessa esiinny — esimerkiksi kirjakielessä ja monissa murteissa vokaalit *o* ja *e* (ainakin *e*, joka ei vastaa muiden murteiden *ä*:tä) eivät esiinny jälkitavuissa omaperäisissä sanoissa (Bartens 1999, 29).

Mokšan yleisten painosääntöjen (Keresztes 1990, 38) mukaan ensitavun *ä* on aina painollinen (ks. yllä), ja sen takia painoerot eivät todennäköisesti vaikuta siihen tässä asemassa.

Jälkitavu (ei sanan absoluuttisessa lopussa). Feoktistovin kirjassa mainittiin, että sekamurteiden kaakkoisryhmässä on tapauksia, joissa *ä* esiintyy vielä jälkitavuissa huolimatta siitä, että se on muuttunut *e*:ksi ensitavuissa. Tästä huolimatta tuo jälkitavussa oleva *ä* vaihtelee joskus *e*:n kanssa, ja sen takia pitää olettaa, että *ä* > *e* -muutos jonakin päivänä voi toteutua myös jälkitavuissa näissä murteissa. Tuota ennustusta tukee myös se, että joskus näissä murteissa *ä* ja *e* vaihtelevat ihan vapaasti toisiensa kanssa jälkitavuissa. (Feoktistov 2005, 56).

Koska *ä* voi säilyä jälkitavussa ensitavun *ä*:n jälkeen (Bartens 1999, 63), pitää ottaa huomioon myös se, seuraako jälkitavun vokaali ensitavun (tai vain edeltävän tavun) *ä*:tä

tai muuta vokaalia ja mikä edeltävän vokaalin laatu on ollut kantamordvan aikana. Edeltävän vokaalin vaikutus näkyy myös muiden vokaalien muutoksissa, kuten $u > o$ ensitavun $o:n$ jälkeen Atjurevon murteessa (esim. *oóo* ‘iso’, muualla *óóu*). (Feoktistov 2005, 50.)

Mokšan kielessä jälkitavu voi olla joko painollinen tai painoton ensimmäisen tavun vokaalista (ja murteesta) riippuen (Bartans 1999, 30), ja sen takia kannattaa kiinnittää huomiota myös siihen, miten painollisuus vaikuttaa vokaalin laatuun.

3.3.3 Venäläiset lainasanat

Mokšan murteista löytyy runsas kokoelma tuoreita venäläisiä lainasanoja ja myös monia vanhempia lanasanoja venäjältä, jotka tulivat kieleen aikaisemmin ja joiden fonologiset asut ovat muuttuneet huomattavasti.

Jätän nuoret venäläiset lainasanat pois käsittelystä. Vaikka ne on joskus enemmän tai vähemmän muokattu mokšan fonologiaan, nämä muutokset ovat usein epäsystemaattisia, ja sanat lausutaan venäjän, eikä mokšan, fonetiikan mukaan.

Muut venäläiset lainasanat ovat toisaalta vanhempia, ja ne ovat yleensä sopeutuneet mokšan fonetiikkaan enemmän kuin ne, jotka saapuivat kieleen vasta viimeisellä vuosisadalla. Vaikka näiden sanojen fonologinen sopeutuminen on kovin mielenkiintoinen ja tärkeä teema, josta olisi varmasti mahdollista tehdä ainakin sen verran tutkimusta, kuin mokšan *ä*-vokaalin levikistä ja vastineista eri murteissa, on pakko rajoittaa tämä tutkimus semmoiseen mittakaavaan, joka mahtuu pro gradu -tutkielmaan. Siksi jätän nämäkin sanat pois käsittelystä.

Tosi varhaiset venäläiset lainat, jotka on todennäköisesti lainattu kantamordvaan ennen sen hajoamista eri kieliin ja murteisiin, voi kuitenkin hyväksyä esimerkeiksi. En aseta hyvin tarkkoja rajoja lainasanojen ryhmien väliin, koska semmoinen tehtävä veisi paljon aikaa eikä lisäisi merkittävän paljon tutkimukseen. Seuraan yleensä tässä tutkimuksessa periaatetta, että jätän pois käsittelystä kaikki sanat, jotka ovat ilmeisesti nuorempia venäläisiä lainasanoja, ja yritän tarkistaa epäselvät esimerkit venäjän sanakirjan avulla. Kyseessä ei ole sanan alkuperä, vaan sen mokšankielisen muodon ikä.

4 Analyysi

Tässä kohdassa käsittelen Feoktistovin (2005) esittämiä murretekstejä, ja yritän saada tarkemman kuvan niiden eri piirteistä ja näiden piirteiden jakaumasta mokšan kielen eri murteissa. Jaan tulokset murreryhmien ja keruupisteiden mukaan ja yritän selvittää, mikä on tapahtunut *ä*-vokaalille ja muutamalle muulle tiukasti siihen liittyvälle piirteelle (esim. *e:n* mahdollinen muutos *i:ksi*) jokaisessa näistä. Laajemmat päätelmät esitän tuonnempana *Pohdinta*-luvussa.

Yleisellä tasolla voi väittää, että havaintoni jokaisesta murteesta seuraavat sitä, mitä odottaisi olemassaolevien lähteiden perusteella. Kiinnitettyäni huomiota pikkuasioihin ja tiettyihin yksilöllisiin murteisiin olen toisaalta havainnut, kuten odotin, että löytyy aina enemmän sanottavaa *ä*-vokaalin levikistä. Periaatteessa *ä*-llisissä murteissa näkyy esimerkiksi horjuntaa *ä:n* ja *e:n* välillä.

Analyysissäni esitän *ä*-vokaalin levikin perinteiset “säännöt” taustana, ja niistä poikkeavat esimerkit (esim. sana *pānakud* ‘uuni’, jossa *ä* esiintyy ennen liudentumatonta alveolaarista *n:ää*) poikkeuksina, vaikka nämä poikkeukset on joskus jo mainittu joissakin lähteissä (joihin aion tietenkin viitata ainakin ensimmäistä kertaa, kun poikkeuksellinen vokaali tulee esiin).

4.1 Murteiden luokittelu

Ivanovan kirjassa *Система гласных в диалектах мокшанского языка в историческом освещении* mokšan murteet luokitellaan sekä kolmeen isompaan ryhmään *ä:n* ja *e:n* vokaalien kohtalon mukaan että laajempaan kokoelmaan alaryhmistä, jotka sisältävät esimerkiksi murteita, joissa *ä* voi esiintyä ennen liudentumatonta alveolaaria, jos sitä edeltää konsonantti, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon. Pääryhmät merkitään roomalaisilla numeroilla, ja alaryhmät kyrillisillä kirjaimilla (esim. ИВ), ja murteiden luokittelu alaryhmiin on tehty useampien eri ilmiöiden perusteella kuin *ä:n* ja *e:n* eri muotojen eikä niihin on otettu mukaan jokaista piirrettä, joka tulee esiin käsittelyssäni. (Ivanova 2006, 25–27.)

Vaikka käytän Ivanovan pääryhmiä tässä tutkimuksessa ja todennäköisesti viittaan alaryhmiin paikoitellen, en aio kiinnittää kovin paljon huomiota murteiden luokittelun tiettyihin ryhmiin. Kun keskityn *ä*-vokaaliin ja siihen tiukasti liittyviin aiheisiin, Ivanovan alaryhmät eivät kata kaikkia piirteitä, joita on pakko erottaa, ja olen päättänyt, että niiden laajentaminen olisi aika turhaa ja sen lopputulos olisi erittäin monimutkainen systeemi, joka todennäköisemmin erehdyttäisi lukijaa kuin auttaisi. Olen siksi päättänyt,

että nämä kolme karkeaa ryhmää sekä tavalliset sanat riittävät selittääkseni murteiden piirteitä.

On myös tärkeää pitää mielessä, että *ä*-vokaaliin perustuvat ryhmät eivät vastaa mokšan murteiden virallista jaottelua eli esim. keskimurteiden parista löytyy sekä I and II ryhmien murteita. Nämä ryhmät on tarkoitettu erityisesti mokšan vokaalien tutkimukseen.

4.1.1 I ryhmän murteet

Nämä murteet ovat (periaatteessa) *ä*:llisiä, ja niiden vokaalijärjestelmä vastaa suurin piirtein sitä, mikä esiintyy mokšan kirjakielessä, eli niissä on vokaalit *i, e, ä, u, o, a* ja redusoitunut vokaali.

Tässä kohdassa esitän myös ne murteet (tai ainakin ne keruupisteet), joista löytyy *ä*:n ja *e*:n välinen horjunta tai joissa *ä*-vokaalin voi katsoa olevan täysin yleinen foneemi, vaikka *e* näkyy joskus muutamissa paikoissa, joissa *ä* olisi odotuksenmukainen, tai toisinpäin. Ainakin Ivanovan (2006, 25–27) käsityksen mukaan tämä ryhmä sisältää muun muassa ne murteet, joissa *ä* esiintyy ennen liudentumatonta alveolaaria, ja ne, joissa *ä* säilyy sellaisenaan, vaikka *e* on supistunut *i*:ksi.

4.1.2 II ryhmän murteet

Tässä kohdassa esitän ne murteet, jotka lankeavat Ivanovan (2006, 27) toiseen ryhmään. Tämä ryhmä koostuu niistä murteista, joissa mokšan I ryhmän murteiden *ä*-vokaalin vastineena löytyy yleensä *e*, ja I ryhmän murteiden *e*-vokaalin vastineena löytyy *i*, eli kaikki etuvokaalit (paitsi *i*) ovat siirtyneet yhden askelen ylöspäin (Ivanova 2006, 27).

Vaikka kysymys on vähän tämän tutkimuksen tavoitteiden ulkopuolella, on kiinnostava kiinnittää huomiota siihen, voiko *i* > *ä* -muutoksen, joka löytyy joistain murteista, laskea osaksi tätä ketjumuutosta (jos se näin on).

4.1.3 III ryhmän murteet

Näissä murteissa *ä*:llisten murteiden *ä*-vokaalin vastineena näkyy *e*, mutta niiden *e*-vokaalin asemassa näkyy vielä myös *e*, eli nämä kaksi foneemia ovat sulautuneet yhteen (Ivanova 2006, 25–27).

Koska on olemassa murteita, joissa *e* > *i* -muutos on toteutunut ilman *ä* > *e* -muutosta (Ivanova 2006, 27), tämä ryhmä voi antaa enemmän todistusta idealle, että *e* > *i* -muutos ja *ä* > *e* -muutos ovat toisistaan riippumattomia eivätkä osia samasta ketjumuutoksesta, kuten

olisi houkutteleva olettaa. Vaikka kysymys on taas tämän tutkimusprojektin tavoitteiden ulkopuolella, siihen voi periaatteessa kiinnittää huomiota myöhemmässä tutkimuksessa.

4.2 Keskimurteet

Feoktistovin (2005) kirjassa mokšan Keskimurteet jaetaan seitsemään alaryhmään, joista monet ovat *ä*:llisiä, vaikka jotkut kuuluvat II ryhmään tai osoittavat *j*-proteesia. Mokšan kirjakieli pohjautuu keskimurteisiin (erityisesti Temnikovin ja Krasnoslobodskin murteisiin). (Feoktistov 2005, 47–51.)

4.2.1 Koillisryhmä

Koillisryhmän eli KP 1:n tekstinäytteet kerättiin kylästä Vertelim Starošajgovon alueelta vuonna 1963 (Feoktistov 2005, 378). Feoktistov (2005, 48–49) selittää, että tällä alueella sananalkuinen *s* ei yleensä liudentuu ennen *ä*:tä. Feoktistovin ja hänen opiskelijoidensa keräämän tietojen lisäksi esitän R. V. Babuškinan (1966, 16–225) analyysin Temjaševskin murteesta, joka Feoktistovin (2005, 396) mukaan puhutaan myös Starošajgovon alueella.

Temjaševskin murre. Tässä murteessa on *ä*-vokaali, eli se lankeaa suurin piirtein I ryhmään (Babuškina 1966, 26).

Babuškinan (1966, 40) mukaan *a*-vokaali esiintyy aina sanarajan tai liudentumattoman konsonantin vieressä. Vaikka Babuškina ei sano sitä suoraan, hän vihjaa siihen, että muissa tapauksissa se olisi muuttunut *ä*:ksi. Saman kirjoittajan (1966, 43) mukaan *ä* voi esiintyä sanan absoluuttisessa alussa (jossa sitä voivat seurata ainakin liudentumattomat *s* ja *š* annettujen esimerkkien perusteella), kahden konsonantin välissä, jotka eivät osallistu liudennuskorrelaatioon, kahden liudentuneen konsonantin välissä, sekä konsonantin, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, ja liudentuneen konsonantin välissä (järjestyksestä riippumatta). Tämä vastaa mokšan kirjakieltä aika tiukasti — esimerkiksi *äska* ‘naula’ löytyy sekä tästä murteesta että Feoktistovin sanakirjasta (Babuškina 1966, 43; Feoktistov 2001, 214). Tämä koskee kuitenkin vain ensitavuja.

Babuškinan esimerkit antavat toisaalta Temjaševskin murteesta hieman eri kuvan, joka vastaa yllä olevaa kuvausta vain karkeasti. Sivulla 45 hän antaa esimerkkinä sanan *t’äləñ* ‘talven’, jossa *ä*-vokaali tulee esiin ennen liudentumatonta dentaalia *l*:ää, vaikka se ei periaatteessa voisi esiintyä siinä ympäristössä. Tämä voi silti olla jonkinlainen kirjoitusvirhe, joka päättyi artikkeliin ja jolla ei ole sitten merkitystä tässä tutkimuksessa. (Babuškina 1966, 45.)

Babuškina (1966, 46) myös väittää, että jälkitavun (eli “sanansisäinen”) *ä* voi esiintyä vain kahden liudentuneen konsonantin välissä, mutta juuri sen kohdan esimerkkilistassa hän antaa muutaman esimerkin, joissa jälkitavun *ä* esiintyy konsonantin vieressä, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon. Voi siis olettaa, että jälkitavun *ä*-vokaali ei voi esiintyä liudentumattoman dentaalin vieressä. On taas myös sellaisia sanoja, joissa *ä*-vokaali esiintyy liudentumattoman sibilantin vieressä (esim. *käskav* ‘säkki’ (Babuškina 1966, 224). Vaikka on mahdollista, että liudennusmerkit poistettiin vahingossa, kun kirja painettiin, kannattaa muistaa myös se, että *ä* voi esiintyä ennen liudentumatonta alveolaaria monissa murteissa (Ivanova 2006, 25–26; ks. tuonempana).

Sanan absoluuttisessa lopussa *ä* esiintyy liudentuneen konsonantin jälkeen tai konsonantin jälkeen, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon. Sen laatu on yleensä sama kuin muiden asemien *ä*:n, mutta joissakin tapauksissa se on alkanut supistua *e*:ksi. (Babuškina 1966, 48.)

KP 1. Vaikka Feoktistovin (2005, 48) lyhyen murrekatsauksen mukaan tämän ryhmän murteen pitäisi olla tyypillinen I ryhmän murre, olen huomannut, että sananloppuinen *ä* joskus horjuu *e*:n kanssa: *šembä* ‘kaikki’, *kizâñä* ‘vuonna’, *jakamä* ‘kävimme’, *mel’ä* ‘jälkeen’, mutta myös *vet’e* ‘viisi’, *šire* ‘vanha’, *jakame* ‘kävimme’. Muualla *ä*-vokaali on yleensä jatkunut sellaisenaan, mutta on muutamia sanoja, joissa se on korvattu *e*:llä: *er’* ‘jokainen’, *še* ‘se’. Ei näytä olevan suurta eroa redusoituneesta vokaalista juontuvien ja omaperäisten *ä*:iden välillä sen suhteen, ovatko ne muuttuneet vai ei.

Joissakin sanoissa sananloppuinen *ä* on muuttunut täysvokaaliksi (*šembä* ‘kaikki’, *ul’časa* ‘ulkona’), mutta ainakin kerran se on säilynyt sellaisenaan ((*komáš*) *ñil’ajáčä* ‘(kahdeskymmenes)neljäs’), vaikka sen korvaaminen täysvokaalilla näyttää olevan sen tavallisin kohtalo. Voi ehkä harkita, onko jokinlainen virhe tapahtunut poikkeuksellisessa tapauksessa, jossa se pysyy sellaisenaan.

Liudentumaton *s* esiintyy aika usein ennen *ä*:tä tässä murteessa, mikä vastaa Feoktistovin (2005, 49) odotuksia hyvin: *sävəməž* ‘(he) veivät minut’, *säjräč* ‘(hän) sairastui’, *sängärä* ‘vihreä’. Liudentumattoman *s*:n jälkeen *ä* voi esiintyä takaisempana varianttina *ä*:nä, vaikka se ei ole johdonmukaista eikä näytä johtuneen selvästä fonologisista tekijöistä.

Vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on voimassa tässä murteessa: vertaile muotoja *täšt’ñä* ‘tähti (dim.)’ ja *paksä* ‘pelto’ muotoihin *šäjärñac* ‘(hänen) hiuksensa’ ja *paksasta* ‘pellosta’. On mielenkiintoista huomata myös sana *erämä* ‘elimme’, jossa toinen vokaali esiintyy *ä*:nä eikä *a*:na, vaikka *m* ei osallistu liudennuskorrelaatioon. Tämä *m* on kuitenkin tässä asemassa liudentunut, vaikka sillä ei ole fonemaattista merkitystä (Bartens 1999, 33–34);

on siis hyvin todennäköistä, että vokaali on muuttunut *ä*:ksi tämän allofonisen liudentumisen perusteella.

Sanat *käca* ‘kädessä’ ja *käcta* ‘kädestä’ näyttävät poikkeuksellisilta siinä, että *ä* edeltää liudentumatonta *c*:tä, mutta ne johtuvat varmasti *käd* ‘käsi’ -sanana viimeisen konsonantin assimiloinnista taivutuspuheen liudentumattomaan alkukonsonanttiin.

4.2.2 Eteläryhmä

Keskimurteiden eteläryhmän tekstit kerättiin Kovylnin alueelta vuosien 1962–1968 aikana kylistä Ježovka, Rybkino, Mamolajevo, Staraja Samajevka, Novaja Samajevka, Novaja Tolkovka, Staroje Mamangino, Volgapino ja Sejtjanovka; Krasnoslobodskin alueelta kerättiin myös KP 13:n teksti kylästä Staraja Pot’ma vuonna 1967 (Feoktistov 2005, 378). Feoktistov (2005, 49) ei esitä näihin murteisiin liittyviä erikoisuuksia, jotka koskevat *ä*-vokaalia.

KP 2. Tämän keruupisteen aineistosta, joka koostuu vain yhdestä tekstinäytteestä, löytyy runsaasti esimerkkejä, joissa *ä*-vokaali esiintyy asemassa, jossa sitä odotettaisiin muissa I ryhmän murteissa: *sal’dä* ‘sitten’, *l’ajsa* ‘joessa’, *pil’gəñžät’amat* ‘polkimet’, *počkəñä* ‘rulla’, *mel’ä* ‘jälkeen’, *ñärksak* ‘peset (sen)’, *t’äni* ‘nyt’, *nardamaškä* ‘pyyhekin (määr.)’. *e*-vokaali on pysynyt myös sellaisenaan: *kesaks* ‘vyyhdeksi’, *veca* ‘vedessä’, *keməñčka* ‘noin kymmenen’, *mel’ä* ‘jälkeen’. Jos vertaamme sanoja *pajd’əknat* ‘palkit’ ja *počkəñä* ‘rulla’ voi olettaa, että vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on vielä elossa.

Tämän murteen *ä*-vokaali voi toisaalta esiintyä joissakin asemissa, joissa sitä ei odotettaisi eli ennen liudentumattomia *n*:ää, *r*:ää ja *s*:ää: *pänkuca* ‘uunissa’, *kärat* ‘leikkaat’, ja *käskəñävək* ‘säkkikin’. Viimeinen poikkeuksellinen esimerkki näkyy sellaisenaan Feoktistovin sanakirjassa (2001, кяскав), ja ensimmäisen esimerkin pidempi muoto *pänakud* esiintyy myös samassa kirjassa (Feoktistov 2001, пянакуд). Sana *kärəms* eli *kärat*-sanana infinitiivi löytyy *Mordwinisches Wörterbuchista* (Paasonen 1992, 718); *käskəñävək*-sanana perusmuoto löytyy samasta kirjastakin (Paasonen 1992, 729), eli nämä sanat ainakin eivät ole niin poikkeuksellisia ainakin tietyissä mokšan murteissa. Näiden sanojen perusteella on selvä, että tämä on *mäs*-tyyppinen murre.

On myös mielenkiintoista pohtia sitä, että *efcak* ‘kelaat sen’ -sanana ensimmäinen vokaali on *e* eikä *ä*. Tämä esimerkki on ainoa tapaus, jossa sananalkuinen *ä* olisi voinut esiintyä tässä tekstinäytteessä (keruupisteistä oli vain yksi, ja se on lyhyt), siksi on vaikea johtaa hyödyllisiä päätöksiä tästä. Ja vaikka Feoktistovin (2001, эфтемс) sanakirjan mukaan tämän sanana perusmuoto mokšan kirjakeielessä olisi *äftəms* ‘keriä, vyyhtiä’, Paasonen

(1990, 391) kirjassa löysin vain esimerkkejä, joissa vokaali oli *e* (ainakin mokšan materiaalista), ja on vaikea olla varma, minkälaisesta murteesta nämä on otettu.

KP 3. Kolmannesta keruupisteestä löytyy taas hyvin monia sanoja, joissa *ä*-vokaali esiintyy samoissa asemissa, joissa se esiintyisi mokšan kirjakielessä tai prototyypillisissä I ryhmän murteissa: *sadiŋgəl'ä* 'aikaisemmin', *bäl'i* 'luokse', *il'ät* 'illalla', *mäh* 'vieläpä', *št'äjat* 'nouset', *mäl'afca* 'muistan (sen)', *mekigä* 'takaisinkin', *ručänä* 'huivi', *saponä* 'mekko', *tonaftäd'äz* '(he) opettavat sinua'. Toisaalta *e*-vokaalin tilanne ei ole aina niin odotuksenmukainen. Vaikka monta kertaa löytyy odotuksenmukaisia muotoja (*vetə* 'viisi', *mekigä* 'takaisinkin', *veJksəsa* 'yhdeksässä (yhdeksänvuotiaana)', *esta* 'sisältä (postp.)', *ešt'it* 'itsellesi'), muutamassa monimutkaisessa lukusanassa tilanne on erilainen: *kimgaftuva* 'kaksitoista', *kimñil'ijä* 'neljätoista'. Koska liudennus ei näytä vaikuttaneen tämän vokaalin laatuun muissa esimerkeissä (ks. edeltäviä esimerkkejä, joissa *e* esiintyy sen I ryhmän odotuksenmukaisessa muodossa ennen sekä liudentuneita että liudentumattomia konsonantteja), voisin ehkä olettaa, että tässä murteessa näiden lukusanojen ensimmäiset osat eli *kim-* ovat painottomia, ja vokaali on muuttunut sen vaikutuksesta. En kuitenkaan usko, että tämä riittää selitykseksi enkä voi antaa parempaa selitystä tällä hetkellä.

Vaikka en löytänyt minimipareja, sanat *ručänä* 'huivi' ja *saponä* sekä vastaavasti *ned'lat* 'viikot' antavat uskoa, että vaihtelu *a:n* ja *ä:n* välillä on vielä voimassa ('viikko'-sanana perusmuoto on yleensä *ned'lä* I ryhmän murteessa).

Näistä on mielenkiintoista huomata, että *sadiŋgəl'ä*-sanaa seuraa sana, joka alkaa *m:*llä, eli tällä alueella sananloppuisesta redusoituneesta vokaalista voi kehittyä *ä* jopa ennen konsonantilla alkavaa sanaa. On myös muutamia esimerkkejä, joissa sananloppuinen *ə* säilyy eikä muutu *ä:*ksi: *neŋgə* 'vielä', *vetə* 'viisi'.

KP 4. Tästä keruupisteestä löytyy taas runsaita esimerkkejä, joissa *ä*-vokaali säilyy sellaisenaan: *šänift* 'sulhasen (määr.)', *t'äni* 'nyt', *šiptäd'äz-tiJtäd'äz* '(he) kosivat', *šäftäd'äz* '(he) ottavat sinut', *ərvänät* 'vaimon, morsiamen (määr., dim.)', *lämhada* 'keitto (abl., dim.)', *šan* 'sen', *vajmäj* '(hän) lepää', *koräl* 'oli surua', *käši* 'piiloutuu'. Sanassa *äšit* 'kaivon (määr.)' ei näy *j*-proteesia, enkä sitä huomannut muuallakaan (sanassa *är* 'no' on myös sananalkuinen *ä*, jonka edessä ei ole *j*:tä, mutta antaisin vähemmän painoa interjektion muodolle fonologisessa tutkimuksessa, koska interjektiot voivat olla usein fonologisesti poikkeuksellisia (Ameka 2006, 5)).

Sanoista *erəfəc* '(hänen) elämänsä', *sembəñ* 'kaiken', *vešat* 'kampaat', *esa* 'sisällä (postp.)', *vec* 'veteen', ja *šejənci* 'kampaa' on selvä, että *e* ei ole supistunut *i:*ksi, ja sana

ərvaks ‘vaimoksi, morsiameksi’ (jonka perusmuoto on yleensä *ərvä*) antaa uskoa, että *a:n* ja *ä:n* vaihtelu on käytössä.

Mielenkiintoinen on taas sana *pänakud* ‘uuni’, jossa *ä* esiintyy ennen liudentumatonta *n:ää*. Tämäntyyppiset sanat, joissa *ä* voi esiintyä ennen liudentumatonta alveolaaria, jos sitä edeltää konsonantti, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, on esitetty Ivanovan (2006, 25–26) työssä murreryhmänä Ia, ja Feoktistovin (2001, *пѣнакуд*) sanakirjakin antaa tämän muodon vaihtoehtona.

Otan huomioon myös sen, että sananloppuinen vokaali *ə* voi esiintyä tässä murteessa joko *ä:nä* (*iŋgə'lä* ‘edessä’), *e:nä* (*šadŋgə'le* ‘aikaisemmin’, *kažsŋne* ‘(hän) lahjoitti heidät’) tai sellaisenaan (*mežgə* ‘(ei) mitään’, *keləžə* ‘(yksi) källyni’). Sanan sisällä *ə*-vokaali näyttää pysyneen sellaisenaan: *šembəŋ* ‘kaiken’, *ŋatŋəŋ* ‘nämä’.

KP 5. Tämän keruupisteen tilanne on enemmän tai vähemmän samankaltainen kuin edeltävän keruupisteen. Vokaalit *ä* ja *e* ovat pysyneet sellaisenaan (*l'əjbrä* ‘joen alkulähteet’, *mär'giJt* ‘(he) nimittävät’, *fkä-fkän* ‘toinen toistensa’, *ilä* ‘muu’, *täni* ‘nyt’, *mäl'afij* ‘(hän) muistaa’, *kərväsŋəL't* ‘tuikkasivat tuleen’; *l'eməc* ‘(hänen) nimensä’, *šembä* ‘kaikki’, *mel'ä* ‘jälkeen’), *j*-proteesi ei ole ainakaan tullut esiin tämän keruupisteen materiaalista, ja sananloppuisesta *ə*:stä voi tulla joko *ä* (*vel'ä* ‘kylä’), *e* (*mežge* ‘(ei) mitään’) tai alkuperäinen *ə* (*tataRŋə* ‘tataarit (määr.)’). Jälkitavun *ə* voi joskus muuttua *e*:ksi myös sanan sisällä: *vel'eš* ‘kylä (määr.)’.

Vähän poikkeuksellinen on sana *l'əftŋemä* ‘muistelemaan’, jossa *ä* esiintyy ennen liudentumatonta *t:tä*, mutta tämä muotokin löytyy Feoktistovin (2001, *лѣтфнемс*) sanakirjasta, ja Paasonen (1992, 1098) antaa verrattavan Temnikovin murteen muodon *l'əftaj* ‘einer, der jds. gedenkt, einer, der sich an etw. erinnert’, jossa *ä* taas esiintyy ennen liudentumatonta *t:tä*.

KP 6. Tämän puhujan murteen *ä* ja *e* -vokaalit ovat taas yleensä sellaisia, jollaisia odottaisiin I ryhmän murteessa. Vokaali *ä* pysyy sellaisenaan (*e'räs't-aščešt* ‘olipa kerran’, *št'erŋäs* ‘tyttö (dim., määr.)’, *šäft* ‘ota’, *šəvan* ‘otan’, *šä* ‘se’, *ilä* ‘muu, toinen’, *ŋäji* ‘näkee’, *mär'gi* ‘(hän) sanoo’, *šänadi* ‘(se) sulaa’, *gajmä* ‘lapio’, *žel'mä* ‘silmä’) eikä *e* ole muuttunut *i*:ksi (*e'ran* ‘elän’, *meki* ‘takaisin’, *šembə* ‘kaikki’). Olen huomannut monissa paikoissa, että sananloppuinen *ə* voi joko pysyä sellaisenaan (*mel'ganžə* ‘perässään’, *mäl'əžə* ‘mieleni’) tai muuttua täysvokaaliksi (*čoraŋasna* ‘(heidän) poikasensa’, *gajmä* ‘lapio’).

Joissakin sanoissa toisaalta huomaisin *ä*-vokaalin ennen liudentumatonta konsonanttia,

joka osallistuu liudentumakorrelaatioon: *käRtama* ‘hakkaamme’, *pänakudhav* ‘uuniin’, *värðskaks* ‘kiliksi’. Vaikka en ole nähnyt esimerkkejä, joissa *ä*-vokaali esiintyy ennen liudentumatonta *s*:ää, niitä on ollut muutamia muualla tällä alueella (ks. KP 2:n esimerkkiä *käskavhävək* ‘säkkikin’) (Ivanovakin (2006, 25–26, 58) kiinnittää huomiota tähän ilmiöön). Huomasin yhden esimerkin, jossa *ä*-vokaali esiintyy ennen liudentumatonta *l*:ää (*bälən* ‘luokseni’), mutta oli myös pari muuta esimerkkiä, jossa *päli*-sanan *l* oli liudentunut, siis tämä voi olla vain kirjoitusvirhe tai muu poikkeus, joka ei vastaa poikkeuksellista tietoa. Tämän tietäessäni on hyvin mielenkiintoista, että tässä murteessa ‘miksi’-sana on *mes*, vaikka edellä esitettyjen esimerkkien mukaan se kuuluu selvästi *mäs*-tyyppiseen ryhmään, mutta on tyystin mahdollista, että toisen murteen ‘miksi’-sana on vaikuttanut tämän murteen muotoon, tai että kulloisetkin äännemuutokset ovat tapahtuneet hieman eri tavalla lyhyemmissä sanoissa tai sanoissa, jotka ilmentävät fonologisia piirteitä, joita ei ole mahdollista erottaa näin vähäisten tietojen avulla.

Esimerkeistä *st’erñäs* ‘tyttö (dim., määr.)’ ja *st’erñasna* ‘(heidän) tyttönsä’ sekä *al’äj* ‘isä (vok.)’ ja *al’ancti* ‘(hänen) isälleen’ on selvää, että vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on vielä voimassa, vaikka sanassa *pänakudhav* vokaali *ä* esiintyy ennen liudentumatonta *n*:ää.

KP 7. Tästä keruupisteestä löytyy taas monia esimerkkejä, joissa *ä*-vokaali on läsnä, enkä ole huomannut tapauksia, joissa se olisi korvattu *e*:llä: *al’än’teñ* ‘isänne (gen.)’, *täd’asna* ‘(heidän) äitinsä’, *eräst’-aščäst’* ‘olipa kerran’, *ñäjś* ‘näki’, *kajžəñ* ‘(hän) ripotteli (ne)’, *kul’uhät’ñəñ* ‘kyyhkyset (määr., gen.)’, *märk* ‘sano’, *st’äs* ‘nousi’. Tässä murteessa *e*-vokaalikaan ei näytä olevan muuttunut *i*:ksi (*meki* ‘takaisin’, *eräst’-aščäst’* ‘olipa kerran’), vaikka joissakin tapauksissa redusoituneen vokaalin etuvokaalinen allofoni on muuttunut *e*:ksi (*al’än’teñ* ‘isänne (gen.)’, *mol’emstət* ‘kulkiessasi’).

Vaihtelu *a*:a ja *ä*:n välillä näkyy esimerkeissä *al’asna* ‘(heidän) isänsä’ ja *al’än’teñ* ‘isänne (gen.)’, ja sanan lopussa redusoitunut vokaali voidaan korvata *ä*:llä tai *a*:lla (*kučsü* ‘lähettää (konn.)’, *täd’asna* ‘(heidän) äitinsä’), *e*:llä (*jamksñe* ‘ryynit (määr.)’) tai säilyttää sellaisenaan (*kaft’ñə* ‘kaksi (määr.)’).

Ainoa todella mielenkiintoinen sana on *pänaklanks* ‘uunin päälle’, jossa *ä* näkyy taas ennen liudentumatonta *n*:ää. Ivanovan (2006, 26) mukaan tämä on toisaalta odotuksenmukainen, sillä tämä Volgapinon murre kuuluu ryhmään Ia, eli minun järjestelmäni mukaan *mäs*-tyyppisiin murteisiin.

KP 8. Kahdeksannesta keruupisteestä löysin *ä*-vokaalin asemista, joissa sillä on foneeminen status (eikä se ole redusoituneen vokaalin refleksi): *päk* ‘sangen’,

keňärksňəl ‘iloitsi’, *ərväjak* ‘mene naimisiin’, *šäfi* ‘ota’, *pežärd’ä* ‘vierastaa (konn.)’ (vain ensimmäinen *ä*-vokaali; toinen on peräisin *ə*:stä), *šärätksć* ‘sairastui’, *parňä* ‘varsa’. Sananloppuinen *ə* joskus pysyy sellaisenaan (*tapar’ázə* ‘kehotti (sitä)’, *mel’ə* ‘jälkeen’, *päšksə* ‘täynnä’) ja joskus esiintyy *ä*:nä (*päškd’əžä* ‘täytti (sen)’). Redusoituneesta vokaalista voi tulla myös *a* sanan lopussa liudentumattoman konsonantin jälkeen (*käd’anza* ‘kätensä’, *käžda* ‘kiukku (abl.)’), mutta se voi näkyä myös sellaisenaan tässä asemassa (*tejanzə* ‘hänelle’). Olen huomannut myös sanan *šimmä* ‘juomaan’, jossa *ä*-vokaali esiintyy infinitiivi-partisiipin päätteessä (vrt. esim. KP5:n esimerkkiä *l’ätfnämä* ‘muistelemaan’). Vokaali *e* on myös pysynyt sellaisenaan (*meki* ‘takaisin’, *pekəc* ‘tuli nälkäiseksi’), ja vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä näkyy sanoissa *š’erňäs* ‘tyttönen (määr.)’ ja *š’erňanc* ‘(hänen) tyttönsä (gen.)’.

Huomasin taas tutut esimerkit *pänaklanks* ‘uunin päälle’ ja *käskavsa* ‘säkissä’, joissa *ä* esiintyy ennen liudentumatonta konsonanttia, joka osallistuu liudennuskorrelaatioon. Huomasin myös sanan *vərgasnä* ‘sudet (määr.)’, jossa *ä*-vokaali (joka palautuu foneemiseen redusoituneeseen vokaaliin) esiintyy liudentumattoman *n*:n jälkeen, mutta määräisen monikon päätteen tavallisen liudentuneen *n*:n sisältävän muodon vuoksi arvaisin, että tämä on joko transkriptiovirhe tai assimilointi *vərgaz* ‘susi’ -sanan loppukonsonantin liudentumattomuuteen.

KP 9. On ilmeistä, että tässä murteessa ei ole menossa mitään *ä* > *e* -muutosta, koska *ä*-vokaalia näkyy runsaasti keruupisteen esimerkeissä: *ňäJt’anza* ‘näkee sinut’, *päl’ähäs* ‘puku’, *šävsj* ‘(hän) ottaa (sen)’, *mäh* ‘vieläpä’, *čebär* ‘hyvä’. Sama voidaan sanoa *e* > *i* -muutoksesta: *mel’ganza* ‘(hänen) jälkeensä’, *est’ijanž* ‘(hänen) omansa’, *čebär* ‘hyvä’. Vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on olemassa (*al’ac* ‘(hänen) isänsä’ versus *tr’äjňanc-al’ähanc* ‘(hänen) isänsä-ruokkijansa (gen.)’), ja liudentuneen konsonantin jälkeen tai konsonantin jälkeen, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, sananloppuinen *ə* voi esiintyä joko sellaisenaan (*bit’ňə* ‘hintä’), *e*:nä (*bit’he* ‘hintä’) tai *ä*:nä (*kundažä* ‘tarttui’, *šävəžä* ‘(hän) otti (sen)’), vaikka viimeinen vaihtoehto on yleisempi.

En nähnyt tapauksia, joista olisin voinut päättää, onko *j* kehittynyt sananalkuisen *ä*:n eteen, mutta muiden keruupisteiden materiaalin perusteella en odottaisi sitä muutosta tällä alueella.

Poikkeuksellinen on sana *tid’anc-avaňanc* ‘(hänen) äitinsä’, jossa *ä*-vokaali esiintyy ennen liudentumatonta *n*:ää, joka osallistuu liudennuskorrelaatioon. Koska tämä sana on yksittäinen tämän keruupisteen materiaalissa ja muut esimerkit samasta morfologisesta ilmiöstä (esim. *tr’äjňanc-al’ähanc* ‘(hänen) isänsä-ruokkijansa’) eivät näytä samantyyppistä poikkeusta, olettaisin, että kyse on jonkinlaisesta virheestä — joko

puhevirhe (koska kyseessä olevassa materiaalissa transkriboitiin laulu) tai transkriptiovirhe. Muita poikkeuksellisia sanoja en huomannut, vaikka huomasin taas, että *ərvä* ‘vaimo’ -sanan translatiivin muoto on tässä murteessa *ərvaks*, vaikka *k* ei osallistu liudennuskorrelaatioon eikä periaatteessa vaatisi *ä*:n korvaamista *a*:lla.

KP 10. Tästä keruupisteestä löysin taas monia esimerkkejä, joissa *ä*-vokaali näkyy, enkä huomannut tapauksia, joissa se olisi korvattu *e*:llä: *šajtanäs* ‘paholainen’, *tid’aj* ‘äiti (voc.)’, *mär’gi* ‘sanoo’, *pəškād’i* ‘mainitsee’, *il’ät* ‘illalla’, *št’aj* ‘nousee’, *päk* ‘sangen’, *šajärsna* ‘(heidän) hiuksensa’. Vokaali *e* ei ole muuttunutkaan: *čebär* ‘hyvä’, *eš* ‘oma’, *šeräsna* ‘(heidän) korkeutensa’. En huomannut tapauksia, joissa *j*-proteesi olisi voinut tapahtua. En löytänyt esimerkkejä, joissa sananloppuinen redusoitunut vokaali esiintyy jonakin muuna kuin *ä* tai *a* (edeltävän konsonantin liudennuksen mukaan, jos edeltävä konsonantti osallistuu liudennuskorrelaatioon): *ərväččä* ‘vaimosi’, *šajärsna* ‘(heidän) hiuksensa’. On selvä, että vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on vielä voimassa (*tid’aj* ‘äiti (voc.)’ ja *tid’anctj* ‘äidilleen’), ja ‘miksi’-sana esiintyy muodossa *mes*.

Vaikka en nähnyt poikkeuksellisia *ä*:hän liittyviä tapauksia, huomasin taas, että ‘tyttö’-sanan ensimmäinen vokaali on tässä murteessa *e*, eikä *i*: *št’er’ät’ähän* ‘tyttösten (määr.)’.

KP 11. Tästä keruupisteestä olen huomannut monia sanoja, joissa *ä*-vokaali esiintyy muiden konsonanttien vieressä kuin niiden, jotka ovat liudentumattomia ja osallistuvat liudennuskorrelaatioon: *pabañäh* ‘isoäiti (dim., gen.)’ *käd’ bestänza* ‘(hänen) kädestään’, *väri* ‘ylös’, *näjžəñ* ‘(hän) näki (ne)’, *at’ä* ‘ukko’, *at’aj* ‘ukko (voc.)’, *mäh* ‘vieläpä’, *jaRcambäl’hasna* ‘(heidän) ruokansa’. Vokaali *e* oli harvinaisempi tässä materiaalissa, mutta se ei näytä olevan muuttunut *i*:ksi missään, missä se esiintyy: *mezama* ‘millainen’, *žajved’hä* ‘suovesi’. Sananloppuisesta redusoituneesta vokaalista on usein tullut täysvokaali (*näjjihä* ‘näin sen’, *ičkəzd’ä* ‘kaukaa’, *jaRcambäl’hasna* ‘(heidän) ruokansa’), jonka laatuun voi vaikuttaa sitä edeltävä konsonantti, mutta toisaalta on muutamia tapauksia, joissa sananloppuinen redusoitunut vokaali *ə* pysyy sellaisenaan: *dumə* ‘menemä’, *akšə* ‘valkoinen’. Vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on vaikea todistaa tämän tekstin pohjalta sen lyhyden vuoksi, mutta esimerkkien *pr’anžən* ‘(hänen) päänsä (gen.)’ ja *jaRcambäl’hasna* ‘(heidän) ruokansa’ perusteella voi olettaa, että se on voimassa.

En ole huomannut poikkeuksellisia tapauksia, joissa *ä*-vokaali esiintyisi liudentumattoman konsonantin vieressä, joka osallistuu liudennuskorrelaatioon, tai joissa *a* esiintyy kahden liudentuneen konsonantin välissä, mutta sanassa *zim’demä* ‘juottamaan’ odotuksenmukainen redusoitunut vokaali on korvattu *e*:llä toisessa tavussa. Tämä sana on mielenkiintoinen myös siinä, että *ä*-vokaali esiintyy sen päätteessä

a-vokaalin sijassa, vaikka kontekstin perusteella muoto on selvästi infinitiivi-partisiippi eikä monikon ensimmäisen persoonan mennyt aika.

KP 12. Myös tämän keruupisteen materiaalissa on muutamia esimerkkejä *ä*-vokaalista: *keluňät* ‘koivun (määr.)’, *lopaňä* ‘lehti (dim.)’, *bäjäri* ‘murenee’, *ävəd’iJt* ‘(he) pelästyvät’. Viimeisestä niistä näkyy, että *j*:tä ei ole kehittynyt sananalkuisen *ä*:n eteen. Sanasta *keluňät* ‘koivun (dim., määr.)’ sekä sanoista *meki* ‘takaisin’ ja *žeRki* ‘kahahtaa’ tulee todistusta siihen, että *e*-vokaali on pysynyt sellaisenaan tässä murteessa. Ei ole taaskaan minimaalisia sanapareja, joissa voi nähdä *ä*:n ja *a*:n välistä vaihtelua, mutta minimaalisia morfeemipareja oli muutamia: jos verrataan sanoja *lopaňä* ‘lehti (dim.)’ ja *keluňät* ‘koivun (dim. määr. gen.)’ sanoihin *e’amaňasna* ‘(heidän) elämänsä (dim.)’ ja *šačemaňasna* ‘(heidän) syntymänsä (dim.)’, tulee selväksi, että tämä vaihtelu on voimassa.

Sananloppuinen redusoitunut vokaali on yleensä muuttunut täysvokaaliksi (*šudufňä* ‘kirotut (määr.)’, *e’amaňasna* ‘(heidän) elämänsä’), mutta ainakin sanassa *šid’ə* ‘tiheä’ se pysyy sellaisenaan. En ole huomannut *ä*-vokaalia poikkeuksellisesta ympäristöstä.

KP 13. Alueella, jolta tämä näyte kerättiin, käytetään *ä*-vokaalia, jota ei ole korvattu *e*:llä (*t’äni* ‘tänään’, *päk* ‘sangen’, *fkä* ‘yksi’) ja jonka eteen ei kehittynyt *j*:tä: *äzəmstə* ‘penkistä, penkiltä’, *äzəmi* ‘penkille, penkin päälle’, vaikka tekstin lyhyiden vuoksi vain yhden sanan taivutettuja muotoja oli saatavilla. Tekstissä ei ollut tarpeeksi tietoa, jonka varassa päättää *e*-vokaalin kohtalosta juuri aineistossa, mutta huomasin yhden tapauksen, jossa muiden murteiden *ə*:n sijassa oli *e*: *äzəmgä* ‘penkki (prol.)’. Kannattaa kuitenkin aina pitää mielessä se, että tässä näytteessä kuvitellaan laulu.

Tämän murteen ‘miksi’-sana on *mes*, ja sananloppuinen redusoitunut vokaali joko muuttuu *ä*:ksi (*ombəčä* ‘toinen’, *pratkähä* ‘(monet) veljeni’) tai pysyy sellaisenaan (*äzəmstə* ‘penkistä, penkiltä’). Vaikka *pratkähä* ‘(monet) veljeni’ -sanana vartalo on lainasana venäjältä (брат), siihen liitetty possessiivisuffiksi on selvästi mokšalainen. Koska annettu käännös oli monikossa, oletan, että päätte on monikollisen omistetun ensimmäisen persoonan possessiivisuffiksi, eikä diminutiivi. Vaikka minimisanapareja ei löytynyt, voi olettaa sanojen *ə’vasna* ‘(heidän) vaimonsa’ (vartalo yleensä *ə’vä*) ja *id’ňasna* ‘(heidän) lapsensa’ (nom. *id’ňä*) perusteella, että vaihtelu *a*:n ja *ä*:n välillä on vielä voimassa.

KP 14. Tästä keruupisteestä löysin yleensä odotuksenmukaisen *ä*-vokaalin asemassa, joissa sitä odotetaan: *šäh* ‘sen’, *zäzənd’əzä* ‘(hän) repi sen’, *al’äzəň* ‘isäni (gen.)’,

bil'eňähä '(molemmat) korvani' (vain ensimmäinen *ä* on nyt kyseessä; ensimmäinen *-hä* on diminutiivi ja toinen on omistusliite), *vajgäl'ti* 'ääni (dat.)'. Tämän murteen *e*-vokaalikaan ei ole muuttunut *i*:ksi: *tejənzə* 'hänelle', *kevəň* 'kiven', *sel'məňähä* '(monet) silmäni (dim.)', *mel'ganza* 'perässään'. Vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä sanojen morfologiassa on vielä voimassa: vertaile sanaa *šimd'iňäcä* 'juottajasi (dim.)' sanaan *l'äjňat* 'purot'.

Poikkeuksellinen on sana *vərəň* 'veren', jossa vokaali *ä* esiintyy ennen liudentumatonta *r*:ää, joka osallistuu liudennuskorrelaatioon. Paasonen (1996, 2622) on kiinnittänyt huomiota tähän muotoon kirjassaan *Mordwinisches Wörterbuch*. Tämä "poikkeus" on myös osa Ivanovan ryhmästä Ia, eli sen olemassaolo mokšan murteessa ei ole iso yllätys (Ivanova 2006, 25–26). Tämä esimerkki kuuluu *mäs*-tyyppisiin sanoihin, ja tämä on siksi *mäs*-tyyppinen murre. Sana *il'ac* '(hän) jäi' on myös läsnä, mikä näyttää poikkeukselliselta, mutta tämä poikkeus johtuu todennäköisesti liudentumattoman *d*:n assimilaatiosta menneen ajan kolmannen persoonan päätteeseen *-s*. Sanassa *azərca* 'isäntäsi' näkyy kaksi kertaa vokaali *a* sanan lopussa liudentuneen alveolaarin jälkeen (ja seuraava äänne ovat *k* ja *i*), mutta kyse voi olla taas jostakin virheestä tai siitä, että kyseessä oleva tekstinäyte kuvaa laulun.

4.2.3 Ruzajevkan ryhmä (KP 15)

Ruzajevkan ryhmää edustaa vain yhdeltä puhujalta kerätty tieto, joka kerättiin Levžan kylästä Ruzajevkan alueelta vuonna 1971 (Feoktistov 2005, 378). Feoktistovin (2005, 50) mukaan murteessa on tapahtunut *j*-proteesi. Annettu materiaali koostuu ainoastaan lauluista, ja vokaalialkuiset sanat saavat yleensä konsonantin *ň* ennen niiden ensimmäistä äännettä. Tämä näyttää olevan prosessi, joka johtuu laulun esittämisen vaatimuksista tai muista ekstralingvistisistä syistä; joka tapauksessa olen päättänyt säilyttää nämä ylimääräiset konsonantit tarkkuuden vuoksi. Ne erotetaan sanan vartalosta viivalla, kuten alkuperäisessä lähteessä.

Kumpikaan päämuutoksista eli *ä* > *e* -muutos tai *e* > *i* -muutos ei ole toteutunut tässä murteessa. *ä*-vokaali näkyy siellä, missä sitä odotetaan: *fkä* 'yksi', *šä* 'se', *märk* 'sano', *vät'əzä* '(hän) johti (sen)', *päk* 'sangen', *šävi* '(hän) ottaa', *käcna* '(heidän) kätensä', jne. Viimeisessä esimerkissä voi nähdä sen, että *käd* 'käsi'-sanan viimeisen liudentuneen konsonantin assimiloituminen seuraavaan liudentumattomaan *s*:ään pitää paikkansa, mutta se ei vaikuta edeltävän vokaalin laatuun, kuten olen myös muualla huomannut. *e*-vokaalikin pysyy paikallaan: *šembəň* 'kaiken', *l'emňä* 'nimi(nen) (dim.)', *ň-esta* 'postp.', *pesa* 'lopussa'. Tämä on kuitenkin *mes*-murre.

Olen huomannut toisaalta monissa paikoissa *j*-proteesin: *jǎžəms* ‘sijaan’, *jǎr* ‘jokainen’, vaikka toinen näistä sanoista on myös ainakin kerran tullut esiin muodossa *ǎr* liudentumattomaan dentaaliin loppuvan *son*-sanän jälkeen. On myös interjektio *ǎj*, jossa *ǎ*-vokaali esiintyy sanan alussa ilman proteettista *j*:tä.

Poikkeuksiksi olen huomannut sanat *il’a-ć* ‘(hän) jäi’, *e’raj-e’ramańkəń* ‘elämämme (gen.)’ ja *śǎj-śǎngǎrǎ* ‘vihreä’. Ensimmäisessä tapauksessa kyse on taas todennäköisesti assimilaatiosta, koska Heikki Paasosen (1992, 1126) mukaan verbin vartalossa *il’ad*-toinen konsonantti ei ole liudentunut — muoto, joka näkyy tekstissä, syntyy todennäköisesti sen viimeisen *d*:n assimiloinnista menneen ajan tunnukseseen *-ś*. Toisessa tapauksessa *e’raj*-sekvenssi ei ole verbistä *e’raj*, vaan pelkkä reduplikointi, jonka laulun mitta vaatii. Kolmannessa tapauksessa on hyvin mahdollista, että kyse on jonkinlaisesta virheestä — tämä sana on yleensä *śǎngǎrǎ*, joka noudattaa *ǎ*-vokaalin tavallisia levikkisääntöjä.

4.2.4 Atjurevon ryhmä

Tekstinäytteet, jotka edustavat Atjurevon alueen ryhmää, kerättiin kylistä Atjurevo ja Kišaly vastaavasti vuosina 2002 ja 1991. Tämä murre kuuluu Feoktistovin mukaan II ryhmään, ja siitä puuttuu *ǎ*; Feoktistov väittää myös, että sananloppuiset vokaalit *a* ja *ǎ* ovat muuttuneet redusoituneeksi, mutta hänen antamansa esimerkit koostuvat vain sanoista, joiden sananloppuiset vokaalit juontuvat alkuperäisestä redusoituneesta vokaalista. Siksi on vaikea tietää, ovatko ne muuttuneet redusoituneiksi vai ovatko ne säilyneet redusoituneina, kun muiden murteiden sananloppuiset redusoituneet vokaalit ovat muuttuneet täysvokaaleiksi. (Feoktistov 2005, 49–50, 378.)

KP 16. On selvä, että tässä kyse on II ryhmän murteesta. Vokaali *e* esiintyy aina, kun muualla näkyisi *ǎ* (*pek* ‘sangen’, *lije* ‘toinen’, *śevəz* ‘(he) ottavat (sen/ne)’, *a’es* ‘ukko’, *śe’red’əmə* ‘sairastua’, *kešəńć* ‘(hän) kätki’), ja huomasin *i*:n sillon, kun olisin odottanut *e*:tä I ryhmän murteessa: *’liməc* ‘(hänen) nimensä’, *mil’ganzə* ‘hänen/sen jälkeen’, *śimbəsnə* ‘kaikki heistä’, *vil’əń* ‘kylän’, *izdə* ‘postp.’. Näissä tekstinäytteissä ei ollut niin kovin monta esimerkkiä, mutta sanoista *a’es* ja *sas* ‘(hän) tuli’ voi helposti päätellä, että *a*-vokaali voi esiintyä ennen liudentunutta konsonanttia sanan lopussa (kuten enimmässä I ryhmän murteissa, jollei kaikissa) ja kahden konsonantin välissä, jotka osallistuvat liudennuskorrelaatioon, jos yksi niistä on liudentumaton. Tähän on sana *’taləs* ‘talvi (määr.)’ myös hyvä esimerkki.

Ainoa mielenkiintoinen poikkeus on sana *in’ćək* ‘vain’, joka on muualla *ańćək* tai jokin samantyyppinen. Voisin kuvitella, että ensimmäinen *a* voi ehkä muuttua *e*:ksi

poikkeuksellisesti seuraavan liudentuneen konsonantin vaikutuksen alla, mutta *i* on vielä askel pidempään. Tämä voi ehkä olla puhe- tai transkriptiovirhe, tai se voi johtua sanan oletettavasta vähemmän painotetusta asemasta tai ehkä sporadisesta muutoksesta.

KP 17. Tässä keruupisteessä on yleensä niitä piirteitä, joita odottaisin II ryhmän murteesta löytäväni, eli sekä *e > i* että *ä > e* -muutokset. Ensimmäinen on selvä esimerkeistä *íeń* ‘elin’, *kimeń* ‘kymmenen’, *mil’e* ‘sitten, jälkeen’, *izdə* ‘postp.’, *is* ‘oma’, ja *ćiber* ‘hyvä’ ja toinen esimerkeistä *t’e* ‘tämä’, *pek* ‘sangen’, *fke* ‘yksi’ ja myös edeltävistä. Näemme taas palataalisen assimilaation ‘käsi’-sanon viimeisessä konsonantissa ennen sijapäätetä, joka alkaa liudentumattomalla dentaalilla: *kecənzâ*.

Vaikka huomasin tässä tekstinäytteessä sanan *mes* ‘miksi’, olen myös huomannut sanat *kiśəsijne* ‘(hän) leikkaa ne’ ja *virhanc* ‘(hänen) verensä (gen./akk.)’, joissa vartalonvokaali on muuttunut *i*:ksi ja seuraava alveolaarinen konsonantti on liudentunut (joissakin) *mäs/mes*-tyyppisissä sanoissa. Tämä on Ivanovan (2006, 27) mukaan odotuksenmukainen ainakin joissakin Atjurevon ryhmän murteissa (vaikka tämän kylän nimeä ei suoraan mainittu).

Kuten joissakin muissa murteissa, tässäkin on sana *śal’d’e* ‘sitten’, joka rikkoo “säännön”, että *a*-vokaali ei saa esiintyä kahden liudentuneen konsonantin välissä. Paasosen (1996, 2103) mukaan tämä sana on (ainakin etymologisesti) yhdyssana, joka koostuu demonstratiivista *śā* ~ *śe* (jonka vartalo on yleensä *śa*- kun siihen liitetään taivutuspäätteitä) ja postpositiosta *mel’d’ä* ~ *mel’d’e*. Jos oletetaan, että huomattu sana on vain tämä yhdyssana, joista *-me-* on (suhteellisesti) äskettäin kadonnut, sen “poikkeuksellinen” muoto ei ole enää niin yllättävä.

Mielenkiintoisin huomio tässä murteessa on se, että huomasin sekä muotoja, joissa sananalkuinen *j* on olemassa (*jećiJl’* ‘(he) tunkeutuvat, (he) liittyvät (laumaan)’ ja saman verbin yksikön ensimmäisen persoonan ensimmäisen menneen ajan muoto *jećəń*) että muotoja, joissa se ei ole (*eźəmbřav* ‘ikoninurkkaan’, *eśəl’eź* ‘(he) kylvettivät hänet’). Fonologisessa ympäristössä en ole nähnyt ilmeisiä tekijöitä, jotka voisivat vaikuttaa näiden muotojen kehitykseen (esimerkit, joissa on sananalkuinen *j*, esiintyvät *n:n* ja *v:n* jälkeen, ja ne, joissa sitä ei ole, tulivat esiin sibilanttien ja vokaalin (ja lausekkeen rajan) jälkeen), ja ilman monia muita esimerkkejä olisi joka tapauksessa vaikea päättää, millaisia tärkeät tekijät olisivat. Kyse on ehkä siitä, että sanan etymologia vaikuttaa *j:n* olemassaoloon eli että alkuperäinen sananalkuinen *j* on säilynyt, mutta uutta *j*:tä ei ole kehittynyt ennen alkuperäistä sananalkuista vokaalia; toisaalta kannattaa ottaa huomioon, että ainakin *eśəl’eź*-sana juontuu samasta suomalais-ugrilaisesta vartalosta, kuin suomen sana *jää*, jossa oli sananalkuinen *j* ainakin suomalais-ugrilaisen kantakielen

kaudella (Tsygankin 1998, эжшелямс, эжше; RMEV 2011, купать).

4.2.5 Temnikovin ryhmä

Temnikovin alueen tekstinäytteet kerättiin Šukstelimin ja Podgornoe Kanakovon kylistä vuosina 1979 ja 1995. Kuten koillisryhmässä, Temnikovin ryhmässä sananalkuinen liudentumaton *s* esiintyy tyypillisesti ennen etuvokaalia, joka tässä murteessa muuttuu vähän taaemmaksi (esim. *sä̆vəms* ‘ottaa’). Feoktistovin mukaan taas tyypillistä tässä murteessa on, että sananloppuiset *a* ja *ä* esiintyvät redusoituneina (esim. *tosä* ‘siellä’), vaikka kuten muualla Feoktistovin johdannossa, annettujen esimerkkien sananloppuiset vokaalit juontuvat alun perin redusoituneesta vokaalista, eikä niiden perusteella voi päättää mitään alkuperäisistä täysvokaaleista. (Feoktistov 2005, 48–49, 378.)

KP 18. Tämä on taas aito I ryhmän murre, jossa *j*-proteesi ei ole tapahtunut: *fkä* ‘yksi’, *äšiti* ‘kaivolle’, *paksäh* ‘pellon’, *päjäriJt* ‘(he) kaatuvat’, *tejan* ‘minulle’, *märks* ‘(hän) sanoi’, *näjež* ‘(he) näkevät sen’. Vokaali *a* vaihtelee myös *ä*:n kanssa, kuten odottaisin: *prac* ‘(hänen) päänsä’, *alac* ‘(hänen) isänsä’. Se on myös *mes*-tyyppinen murre (ja sanassa *keřəmənžə* ‘hakata (inf.-part. 3px yks.)’ on jopa liudentunut *ř*, jonka voi verrata *mäs*-murteiden *kär*-vartaloon), ja voi helposti todistaa, että *e* > *i* -muutos ei ole tapahtunutkaan: *eřavi* ‘täytyy’, *keňärčt* ‘(he) ilahtuivat’, *ezdädänžə* ‘sitä (abl.)’. Redusoitunut vokaali on yleensä pysynyt paikallaan sanan lopussa (*lamə* ‘paljon’, *mimə* ‘myydä (inf.-part.)’, *jarmaktə* ‘raha (abl.)’), vaikka on myös vastaesimerkkejä *mežä* ‘mikä’. Redusoitunut vokaali on myös kerran muuttunut *e*:ksi jälkitavussa ennen vokaalia: *näjež* ‘(he) näkevät sen’.

Tässä murteessa *ä*-vokaali voi esiintyä liudentumattoman *s*:n jälkeen, jossa asemassa se on takaisempi: *sä̆vəžə* ‘(hän) otti (sen)’, *sä̆vit* ‘otit (sen)’. En ole huomannut *ä*-vokaalia ennen mitään liudentumatonta alveolaaria.

KP 19. Tämä murre ei juurikaan erotu yllä olevasta murteesta, eli siinä on samankaltaisia I ryhmän piirteitä, ja poikkeukset ovat rajoittuneet muutamaaan sanaan. Sanoista *eřäšt* ‘elivät’, *šä* ‘se’, *pranc* ‘(hänen) päänsä (gen.)’, *aläs* ‘mies (def.)’, *päk* ‘sangen’, *ärčtəžə* ‘(hän) löi (sen)’ käy selväksi, että kyse ei ole murteesta, jossa kumpikaan vokaalimuutos tai *j*-proteesi olisi tapahtunut, vaikka redusoituneen vokaalin säilyminen sanan absoluuttisessa lopussa poikkeaa kyllä kirjakielestä ja joistakin toisista murteista.

Tämän keruupisteen aineistossa esiintyy taas muoto *šal’d’ə* ‘sitten’, jonka *a*-vokaalin ei periaatteessa pitäisi esiintyä kahden liudentuneen konsonantin välissä. Kuten sen vastaava

muoto keruupisteestä 17, en usko, että se on niin poikkeuksellinen, kuin miltä se alun perin voi näyttää — se on vain suhteellisen äskettäin lyhennetty yhdyssana, jossa *śa* ja *l* olivat alun perin eri tavuissa.

Tekstissä näkyy myös sana *käctâ* ‘kädestä’, jossa *ä*-vokaali näyttää olevan kahden konsonantin välissä, joista ensimmäinen ei osallistu liudennuskorrelaatioon ja toinen on liudentumaton dentaali, mutta sanan perusmuoto on varmasti *käd* ‘käsi’, jonka *ä*-vokaali esiintyy odotuksenmukaisemmassa fonologisessa ympäristössä. Voi olettaa, että viimeisen konsonantin liudennus hävisi assimiloituessaan sijapäätteen liudentumattomaan *s*:ään.

4.2.6 Krasnoslobodskin ryhmä

Potjakšista ja Staroe Zaberjozovosta Krasnoslobodskin alueelta on kerätty Krasnoslobodskin ryhmän tekstinäytteet vuosina 1991 ja 1965 vastaavasti. Tällä alueella ei ole Feoktistovin mukaan *j*-proteesia, ja vain ensimmäisestä näistä kahdesta keruupisteestä löytyy *e > i* -muutos. Kiinnitän lukijan huomiota myös siihen, että toisen keruupisteen tekstinäytteet otettiin kahdelta eri ihmiseltä, vaikka heidän kontribuutioitaan ei eritellä kirjassa. (Feoktistov 2005, 50–51, 378.)

Kolopinin murre. Azrapkinin (1964, 252) mukaan tässä murteessa näkyy sekä keskimurteiden että kaakkoismurteiden kanssakäyminen. Feoktistovin (2005, 49) kirjassa ainakin yksi Krasnoslobodskin alueen murteista esitetään sen ominaisuuksien kannalta muualla kuin Krasnoslobodskin ryhmässä (Staraj Pot’man murre). Kuten aina, kannattaa ottaa huomioon se, että Azrapkinin artikkeli on aika vanha ja murteen nykytilanne voi olla muuttunut.

Kolopinin murre kuuluu I ryhmään (eli siinä on seitsemän vokaalia), siis *ä*-vokaali on hyvin käytössä tässä murteessa (Azrapkin 1964, 253). Sivulta 257 (Azrapkin 1964) löytyy myös silmiinpistävä poikkeus, kun sana *śal’d’ä* annetaan esimerkkinä loppuheitosta yhdyssanoissa. Kuten mainitsin jo KP17:n kohdassa, tämä sana on Paasosen (1996, 2103) mukaan yhdyssana, josta keskiosa on hävinnyt (*śamel’d’ä* tai jokin vastaava, joka menetti *-me*-tavun), ja *a*-vokaali ei ole “ehtinyt” muuttua, tai se prosessi ei ole vielä voimassa tässä murteessa.

Tässä murteessa näkyy *j*-proteesi ennen *ä*-vokaalia, joka esiintyy sanan absoluuttisessa alussa. On esitetty myös kaksi poikkeusta, jossa sanan alussa näkyy alaston *ä*: *är* ja *äk*. Annettujen käännösten ‘давай’ ja ‘вишь’ mukaan, nämä ovat molemmat interjektioita, vaikka ensimmäinen on ‘jokainen’-sanan homonyymi, ja olisi mielenkiintoista tietää,

miltä *är* 'jokainen' näyttää tässä murteessa. On mainittu myös, että proteettisen *j*:n jälkeen *ä* on siirtynyt ääntämiseltään vähän taaksepäin. (Azrapkin 1964, 258–259.)

Sivulla 262 (Azrapkin 1964) näkyy kaksi esimerkkiä (*t'äsəgə* 'tässäkin' ja *t'ästəgə* 'tästäkin'), joissa *ä*-vokaali esiintyy ennen liudentumatonta *s*:ää, mutta samalla sivulla näiden sanojen kirjakieliset vastineet annetaan *t'əsəngə:nä* ja *t'ästəngə:nä*, vaikka kirjakielen demonstratiiveja ei yleensä lausuta noin. Epäröisin siksi ottaa nämä esimerkit täysin vakavasti, enkä vielä täysin luota tämän tutkijan materiaaliin.

Vaikka *e > i* -muutos ei näy muualla tässä artikkelissa, on esitetty joitakin esimerkkejä (kaikki lukusanat), joissa ensimmäinen *e* on korvattu *i*:llä, esimerkiksi *kimgáftuva* 'kaksitoista'. Esimerkit annetaan kohdassa, jossa poikkeuksellista painoa pohditaan, mutta kirjoittaja ei ota kantaa, onko paino vaikuttanut vokaalin laatuun vai toisinpäin. Ainakin yhdessä esimerkissä (*kimńil'ije* 'neljätoista') olisi silti turha olettaa, että paino on siirtynyt vokaalin laadun vuoksi, koska sen olisi pitänyt siirtyä toiselle suppealle vokaalille, ja tavallisesti vain väljät vokaalit houkuttelevat painon, joka muuten lankeaisi suppealle vokaalille (Keresztes 1990, 38). On toisaalta ehkä mahdollista, että vokaali on supistunut painon siirron vuoksi.

KP 20. Tässä keruupisteessä näkyy II ryhmän murteen piirteitä: *vil'əń* 'kylän', *l'ije* 'toinen', *še* 'se', *t'eči* 'tänään', *čibeř* 'hyvä', eli kaikki *ä*-vokaalit on korvattu *e*:llä ja melkein kaikki alkuperäiset *e*-vokaalit on korvattu *i*:llä. Myös sanan alussa ainakin toinen muutos on toteutunut: *ir'avi* 'täytyy', vaikka en löytänyt esimerkkiä, jossa sanan alussa oli alun perin ollut *ä*. Sananalkuinen *j*-proteesi ei tule esiin enkä aineiston suppeuden vuoksi ole huomannut sanoja, joissa se olisi voinut esiintyä, siksi sen olemassaolo tai puute on vielä epäselvä.

Silmiinpistävä poikkeus on se, että sanassa *keluńeš* 'koivu (dim., määr.)' näkyy *e* ensimmäisessä tavussa, kun odotuksenmukaisempi olisi ollut *i*. Koska tämä *e* esiintyy ennen liudentumatonta dentaalia, oletan, että sen muoto voi johtua samasta periaatteesta kuin Sredne-Vadskin murteessa (ks. s. 41), kun *e* ei muuttunut *i*:ksi ennen liudentumatonta alveolaaria. En huomannut muita esimerkkejä tästä ilmiöstä tämän keruupisteiden materiaalissa. *e*-vokaalin muutos *i*:ksi ilmenee ainakin ennen konsonantteja, jotka eivät osallistu liudennuskorrelaatioon: *liməc* '(hänen) nimensä'.

En löytänyt todellisia minimipareja, mutta jos vertaamme sanoja *keluńeš* 'koivu (dim., määr.)' ja *kuńčkańasa* 'keskellä (dim.)', muodot antavat uskoa, että *e* ja *a* vaihtelevat tässä murteessa odotuksenmukaisesti.

KP 21. Tämän keruupisteen murre kuuluu toisaalta selvästi ensimmäiseen murreryhmään, ja siinä ei näy jälkeäkään *ä*-vokaalin tai *e*-vokaalin supistumisesta tai *j*-proteesista. Esimerkit ovat *tä* ‘tämä’, *märks* ‘(hän) sanoi’, *päk* ‘sangen’, *fkä* ‘yksi’, *ilät* ‘ilta’, *tähi* ‘nyt’, *selmä* ‘silmä’, *šävsamaz* ‘(he) vievät minut’, *ezda* ‘postp.’, *mel’gan* ‘perässäni’, *šembəh* ‘kaiken’, *e’amas* ‘elämä (määr.)’. *j*-proteesin puute näkyy sanoissa *är* ‘joka’ ja *äšənd’i* ‘kaivolle’. Vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on myös voimassa (*šada* ‘se (abl.)’). Poikkeus esiintyy esimerkiksi *tat* ‘älä’, jossa *a* esiintyy kahden liudentuneen konsonantin välissä. Tämä voi silti olla transkriptio- tai puhevirhe, ja kannattaa ottaa huomioon se, että tässä materiaalissa esitetään laulu. Sanaa *tat* seuraa myös *pel’ä* ‘pelätä (konn.)’, jonka ensimmäisen tavun *p* saa jonkin verran epäfoneemista liudennusta; sitä edeltävän *t*:n liudennus voi ehkä olla myös assimilatio tai sandhi.

Tämä on myös *mäs*-tyyppinen murre, vaikka *mäs* ‘miksi’ -sanan lisäksi muita sanoja, joissa *ä*-vokaali tulee esiin ennen liudentumatonta alveolaaria, ei ollut huomattavissa. Näyttää siltä, että sananloppuiset redusoituneet vokaalit joskus korvataan *a*:lla tai *ä*:llä säännöllisesti (*pel’ä* ‘pelätä (konn.)’, *vel’asta* ‘kylästä’), joka on odotuksenmukainen keskimurteiden aseman vuoksi kirjakielen pohjana, mutta tässä murteessa esiintyy myös esimerkki *sohd’ejənzə* ‘hänelle’, jossa sananloppuinen redusoitunut vokaali pysyy sellaisenaan.

4.2.7 Jel’nikovin ryhmä

Tämän ryhmän tekstinäytteet kerättiin Bol’šie Mordovskie Pošatysta Jel’nikovin alueelta vuonna 1994. Tässä murteessa on olemassa Feoktistovin mukaan sekä *ä* > *e* että joissakin sanoissa myös *e* > *i* -muutoksia, ja myös sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n muutos redusoituneeksi vokaaliksi, vaikka esitetyssä esimerkisanassa *vil’ə* ‘kylä’ sananloppuinen vokaali juontuu alkuperäisestä redusoituneesta vokaalista eikä siitä voi päätellä, mikä olisi tapahtunut esim. sanassa *moda* ‘maa’. (Feoktistov 2005, 51, 378.)

KP 22. Tämän keruupisteen sanasto näyttää olevan suurin piirtein tyypillinen II ryhmän murteelle, eli kaikki *ä*-vokaalit on korvattu *e*:llä ja melkein kaikki alkuperäiset *e*-vokaalit on korvattu *i*:llä: *irəšt* ‘(he) elivät’, *šimbə* ‘kaikki’, *istə* ‘postp.’, *pek* ‘sangen’, *akahe* ‘isosisko, tati (dim.)’, *fkə(š)* ‘yksi’, *šiber* ‘hyvä’. Vaihtelu *e*:n ja *a*:n välillä näyttää olevan voimassa, esimerkiksi sanassa *jomlanəstə* ‘nuoruudesta (dim.)’, mutta oli vaikea löytää minimipareja, enkä voi olla varma ilman verrattavaa esimerkkiä, jossa *a*:n olisi korvannut *e* ennen liudentunutta päätettä.

On myös mielenkiintoista käsitellä sanoja *irəme* ‘elimme’ ja *ir’amə* ‘elimme’. Näyttää siltä, että *a*-vokaali voi melko satunnaisesti muuttua tai olla muuttumatta ennen *m*:ää

(joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon), jos sitä seuraa etuvokaali ja se liudentuu epäfoneemisesti. Mutta voi olla myös näin, että vaihtelu *a:n* ja *e:n* välillä on alkanut horjua tässä murteessa, ainakin ennen konsonanttia, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon.

Mielenkiintoinen poikkeus ovat sanat *estə* ‘aikaisemmin’ ja *istə* ‘silloin’, jotka voivat olla saman sanan kaksi eri muotoa. Näyttää siltä, että alkuperäisen *estə*-sanan *e* on satunnaisesti jatkunut muuttumatta, mahdollisesti toisen murteen vaikutuksen alla. On myös mahdollista, että muutos *e:stä i:ksi* ei ole vielä tyystin toteutunut ennen liudentumatonta alveolaaria ja kyseessä oleva foneemi horjuu kynnyksellä *e:n* ja *i:n* välillä. Joka tapauksessa on *istə* tullut esiin ainakin kaksi kertaa, mutta *estə:n* olen huomannut vain kerran.

Sana *kecə* ‘kädessä’ oli myös silmiinpistävä, koska vartalon loppukonsonantti on menettänyt sen liudennuksen ennen lokatiivin päätteen liudentumatonta alkukonsonanttia. Tämä voi antaa selityksen joidenkin toisten murteiden samankaltaisille esimerkeille.

KP 23. Tästä keruupisteestä löytämäni tieto vain vahvistaa sen, minkä edeltävän kohdan tieto todistaa: tällä alueella puhutaan murteita, joissa on vain kuusi vokaalia. Vaikka esimerkkejä on vähemmän tämän tekstinäytteen lyhyiden vuoksi, ne jotka esiintyvät (*irən* ‘(minä) elin’, *iravi* ‘täytyy’, *al'es* ‘mies (määr.)’, *fkes* ‘yksi (määr.)’, *čiberəl* ‘(hän/se) oli hyvä’) viittaavat perinteiseen II ryhmään, mutta on kyllä vaikea väittää, että tämän keruupisteen puhujat eivät käyttäisi muotoja, joissa *e* ei ole muuttunut (kuten yllä olevassa KP 22:ssa), ja ne eivät vain näy tekstinäytteen äärimmäisen lyhyiden vuoksi.

Sanoista *irən* ‘(hän) eli’ ja *irət* ‘elät’ on ainakin selvä, että vaihtelu *a:n* ja *e:n* välillä on käytössä tässä murteessa. Sananloppuiset redusoituneet vokaalit voivat esiintyä joko sellaisenaan (*nilə* ‘neljä’, *id'nə* ‘(monet) lapseni’) tai täysvokaalina (*zalama* ‘varastamaan’), vaikka ensimmäinen vaihtoehto on suhteellisesti yleisempi.

KP 24. Tämäkin on aika tavallinen II ryhmän murre: *čiber* ‘hyvä’, *tehi* ‘nyt’, *lem* ‘kalakeitto’, *mižə* ‘mikä’, *te* ‘tämä’, *meŋ* ‘jopa, vieläpä’. Sanassa *eržin* ‘jokapäiväinen’ on myös selvää, että mitään konsonanttia ei ole kehittynyt (tai säilynyt) ennen nykyistä sanan absoluuttisen alun vokaalia.

Olen löytänyt vain yhden *mäs/mes*-tyyppisen sanan tästä keruupisteestä (*peŋakud* ‘uuni’), vaikka tässä murteessa *n* on liudentunut. Olettaisin silta sen perusteella, että tämä on *mes-*

tyyppinen murre.

4.3 Länsimurteet

Mokšan länsimurteet koostuvat kahdesta alaryhmästä (pohjois-/luoteisryhmästä ja eteläryhmästä), jotka sijaitsevat odotuksenmukaisesti mokšan alueen länsiosassa. Feoktistovin (2005, 51) mukaan länsimurteiden paino ei ikinä esiinny sananloppuisella avotavulla. (Feoktistov 2005, 51.)

4.3.1 Pohjois-/luoteisryhmä

Feoktistovin (2005, 51) mukaan länsimurteiden pohjoisryhmä on yleensä *ä*:llinen, ja siinä esiintyy myös oppositio liudentuneiden ja liudentumattomien suhusibilanttien välillä. Feoktistovin kirjassa on tekstinäytteitä, jotka kerättiin Anajevon ja Vadovskie Seliščin kylistä vuosina 1956 ja 1992 (vastaavasti). (Feoktistov 2005, 51.)

KP 25. Tämän keruupisteen murre näyttää olevan enemmän tai vähemmän tavallinen I ryhmän murre: siinä näkyy seitsemän vokaalia, eikä sananalkuisen *ä*:n eteen ole kehittynyt *j*:tä tai muuta konsonanttia. Sanoissa *eräJt* ‘(he) elivät’, *aʹad-babat* ‘vanhemmat’, *ʹlac* ‘(hän) jäi’, *šävs* ‘(hän) otti’, *ʹfkä* ‘yksi’, *šän* ‘sen’, *äšinä* ‘kaivo (dim.)’, *märgi* ‘(hän) sanoo’, ja *mamat* ‘äidin’ on juuri niitä piirteitä, joita odottaisin myös mokšan kirjakielessä (ainakin *ä*-vokaalin kannalta). Sana ‘miksi’ on tässä murteessa *mes*.

Materiaalista löytyi toisaalta myös pari poikkeusta, jotka eivät olisi odotuksenmukaisia I ryhmän murteessa (tai lainkaan mokšan kielessä). Yksi niistä on sana *ʹlac* ‘(hän) jäi’, jossa *a*-vokaali esiintyy kahden liudentuneen konsonantin välissä. On hyvin mahdollista, että tämä on transkriptiovirhe, mutta on myös mahdollista, että sanan muodostaminen vaikutti siihen näin, että *a* > *ä* -muutos ei toteutunut. Tämä sana näyttää olevan *ʹladəms* ‘jäädä’-sanan ensimmäisen menneen ajan kolmannen persoonan yksikön muoto, joka on morfologisesti *ʹlad-s*, eli ainakin morfologisella tasolla tuo *a* esiintyy ennen liudentumatonta konsonanttia. Tätä hypoteesia vahvistaa myös se, että muualta tekstistä löytyi esimerkki *ʹlac*, josta viimeisen äänneen palataalisuus oli hävinnyt.

Toinen poikkeus on sana *esinät* ‘kaivo (dim., gen.)’, jossa ‘kaivo’-sanan ensimmäinen *ä* on korvattu *e*:llä. Tämä ei ole säännöllinen muutos edes tässä tekstinäytteessä (ks. yllä olevaa esimerkkiä *äšinä* ‘kaivo (dim.)’), mutta sen olemassaolo voi viitata siihen, että tuo muutos on alkamassa tällä alueella (mikä näyttää todennäköisemmältä siksi, että seuraavassa keruupisteessä esiintyy samankaltainen poikkeus; ks. alla olevaa kohtaa). Toisaalta tämä voi olla vain puhevirhe.

Viimeinen poikkeuksellinen esimerkki oli sana *sän* ‘sen’, joka voi olla taas myös puhe- tai transkriptiovirhe. On toisaalta myös muita murteita, joissa *ä*-vokaali voi esiintyä liudentumattoman *s:n* jälkeen, esim. Gorodiščen alueen murteet (Lomakina 1966, 295), ei siis kannata jättää tätä täysin huomaamatta. UEW:n (1988, 33) mukaan tämä pronomini johtuu suomalais-ugrilaisen kantakielen sanasta *će* tai *či* eli ensimmäisen konsonantin liudennus on alkuperäinen ja sen olisi pitänyt hävitä, jotta nykykielessä voisi olla muoto ilman sitä.

KP 26. Tästä keruupisteestä löytyi samankaltaisia piirteitä kuin yllä olevassa keruupisteessä 25. Poikkeuksia olivat sana *avat’he* ‘naiset (määr.)’, jossa viimeinen redusoitunut vokaali on korvattu *e*:llä eikä *ä*:llä, ja *rásat* ‘vaate’, jossa *ä*-vokaali esiintyy ennen liudentumatonta *s:ää*, vaikka epäilen, että toinen esimerkki voi olla lainasana.

4.3.2 Etelä-/lounaisryhmä

Länsimurteiden eteläryhmä kuuluu II ryhmään alkuperäisten *ä:n* ja *e:n* kohtaloiden pohjalla, vaikka Feoktistov (2005, 53) ei ainakaan mainitse *j*-proteesia. Feoktistovin keräämät tekstinäytteet tulevat kylistä Staroje Badikovo (KP 27) ja Ačadovo (KP 28), Zubovo-Polžanan alueelta. Toinen niistä kerättiin vuonna 1956, mutta ensimmäisen keruupisteen näytteen keräämispäivämäärää ei anneta. (Feoktistov 2005, 53, 378.)

Sredne-Vadskin murre. Sekä *ä > e* ja *e > i* -muutokset ovat toteutuneet tässä murreryhmässä, mutta toinen näistä muutoksista on toteutunut vain tietyissä konteksteissa: alkuperäinen *e* on muuttunut *i*:ksi vain silloin, kun sitä ei seuraa liudentumaton dentaali. Muualla *e* on muuttunut *i*:ksi säännöllisesti. *ä*-vokaalin muutos *e*:ksi on ollut säännöllinen ja täydellinen: *ä*-vokaali ei enää esiinny missään Sredne-Vadskin murteissa, ja odotuksenmukaisen morfologisen vaihtelun *a:n* ja *ä:n* välillä on korvannut samankaltainen vaihtelu *a:n* ja *e:n* välillä. *a*-vokaali ei voi esiintyä kahden liudentuneen konsonantin välissä eikä sanan lopussa liudentuneen konsonantin jälkeen; näissä asemissa se muuttuu *e*:ksi. (Devaev 1963, 268–271.)

On mielenkiintoista myös kiinnittää huomiota siihen, että *i*-vokaali, joka on peräisin alkuperäisestä *e*:stä, säilyy painollisena, jos se oli alun perin painotettu, eli toisin sanoen mokšan perinteinen vokaalien laadusta riippuvainen painosääntö pätee ennen *e*-vokaalin laadun muutosta, ja nykyinen paino jää paikalleen, vaikka sen kantava vokaali on nyt suppea (Devaev 1963, 275).

KP 27. Tässä murteessa on selvästi vain kuusi vokaalia, eli *ä*-vokaalia ei näy missään. Se on korvattu *e*:llä kuten aina: *meŕks* ‘(hän) sanoi’, *evədn* ‘pelästyin’, *kemət* ‘vahvat’, *pré* ‘pää’, *teŕni* ‘nyt’, *šimbe* ‘kaikki’, *ifke* ‘yksi’. Mielenkiintoista on se, että perinteinen vaihtelu *a*:n ja *e*:n välillä on joissakin tapauksissa hävinnyt, esimerkiksi löytyy *stək* ‘nose’ (muissa II ryhmän ja III ryhmän murteissa *stək*) ja *prév* ‘päähän’ (muissa *prāv*) — vaikka ei ole outoa löytää I ryhmän murteiden *ä*:tä vastaavaa *e*:tä tämänkaltaisessa fonologisessa ympäristössä ennen konsonanttia, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, *a* olisi ollut odotuksenmukaisempi tässä muodossa, jos kyse on vain muutoksesta *ä*:stä *e*:ksi (vrt. *pakšä* ‘pelto’ -sanana taivutukseen Feoktistovin (2005, 47) kirjassa). Olisi mielenkiintoista tietää, miltä (muun muassa) infinitiivi *stams* ‘nousta’ näyttää tässä murteessa.

Vaihtelu *a*:n ja *e*:n välillä on kuitenkin muissa tapauksissa vielä elossa: *irams* ‘elää’, *préŕnac* ‘(hänen) pikkupäänsä’. Tämän perusteella olettaisin, että tässä murteessa tosi yleiset sanat ‘pää’ ja ‘nousta’ on ainakin osittain reanalysoitu muotoina, joissa niiden vokaali on vaihtelematon *e*.

e > i -muutos on myös tapahtunut tässä murteessa, mutta ei tyystin. Joihinkin sanoihin jää alkuperäinen *e*, vaikka muualla sen on korvannut *i*: *keluft* ‘koivut’, *estəŕnbedə* ‘siitä lähtien’, *leznəst* ‘(he) autoivat’, mutta *ireJt* ‘(he) elivät’, *liməcəl* ‘(se) oli (hänen) nimensä’, *mil'e* ‘sitten, jälkeen’, *čiber* ‘hyvä’. Näyttää siltä, että *e* on yleensä muuttunut *i*:ksi ennen liudentunutta konsonanttia tai konsonanttia, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, ja pysynyt sellaisenaan muualla, kuten Sredne-Vadskin murteessa. Tähän nyrkkisääntöön on kuitenkin poikkeuksia, esim. *izdəŕnək* ‘meistä’, jossa alkuperäinen *e* on muuttunut *i*:ksi ennen liudentumatona *z*:tä.

Olen huomannut, että tämä on myös *mes*-tyyppinen murre, vaikka *ä*:ttömässä murteessa se on tuskin yllätys. Sananalkuisten *e*-vokaalien eteen ei ole kehittynyt *j*:tä, vaikka ne syntyivät alkuperäisestä *ä*:stä (*evədn* ‘pelästyin’).

Poikkeuksena mokšan kielen perinteisen fonologian sääntöihin olen huomannut myös sanan *kožal'eŕn* ‘rikkaan (subst.)’, jossa takavokaali *a* esiintyy kahden liudentuneen konsonantin välissä, mutta esimerkki on laulusta ja esiintyy vain kerran. On periaatteessa mahdollista että kyseessä on jonkinlainen virhe, mutta *e*:n sekoittaminen *a*:n kanssa ei tunnu niin todennäköiseltä kuin esimerkiksi *ä*:n sekoittaminen *a*:n kanssa. Tätä pohtien uskon, että todennäköisin selitys on se, että tämä on yhdyssana, jonka kaksi osaa ovat *kože* ‘rikas’ ja *al'e* ‘mies’. Mokšan yhdyssanoissa on usein näin, että ensimmäisen komponentin sananloppuinen vokaali häviää, jos toinenkin komponentti alkaa vokaalilla (vrt. *mokšava* ‘mokšalaisnainen’, jossa *mokša* ‘mokša’ -sanana viimeinen vokaali häviää

ennen sanaa *ava* ‘nainen’) (Keresztes 1990, 36). Voi siten olettaa, että yhdyssanalla ei ole ollut aikaa sopeutua foneettiseen sääntöön, joka kieltää *a:n* kahden liudentuneen konsonantin välissä, tai että yhdyssanan alkuperä kahdesta yleisestä sanasta on niin istestänselvä, että se esti käsittelemästä sitä yhtenäisenä sanana fonologisten sääntöjen näkökulmasta.

KP 28. Tämä murre vaikuttaa samankaltaiselta kuin edeltävä paitsi, että siitä ei löydy esimerkkejä tilanteesta, jossa *a* esiintyisi kahden liudentuneen konsonantin välissä. Lähin esimerkki on *vad'avś* ‘sileä (määr.)’, jossa *a* esiintyy liudentuneen konsonantin ja toisen konsonantin välissä, kun toinen konsonantti ei osallistu liudennuskorrelaatioon ja sitä seuraa toinen liudentunut konsonantti. On myös selvä, että *mäs/mes*-tyyppisessä sanassa *verskat* ‘karitsa’ ja muissa sanoissa, jotka juontuvat samasta vartalosta, on vokaali *e* eikä *ä* tai *i*, eli tämä on *mes*-tyyppinen murre. Vaihtelu *e:n* ja *a:n* välillä unohtuu joskus: *at'at* ‘ukot’, mutta *ěšipreks* ‘lähde’.

Sanassa *ěšipreks* näkyy myös se, että alkuperäisen *ä:n* eteen ei ole aina kehittynyt konsonanttia. Olen toisaalta huomannut myös sanan *ječəs* ‘tukeutui, meni sisään’, jossa sanan alussa on *j*, kun muissa murteissa sitä ei ole. Molemmat esimerkit esiintyvät venäjältä lainatun sanan *i* ‘ja’ jälkeen, siis ero ei todennäköisesti johdu fonologisesta ympäristöstä. Etymologisesti ensimmäinen esimerkki on UEW:n (1988, 90) mukaan peräisin suomalais-ugrilaisesta sanasta **jäkšэ* ‘kühl, kalt; kühl, kalt werden’, mistä olettaisin, että sananalkuinen *j* oli olemassa alusta lähtien ja myöhemmin hävisi. Toisen sanan etymologia on puolestaan vielä vaikea löytää ainakin lähteistä, jotka olen tutkinut, mutta Paasosen (1990, 349) mukaan ainakin sekä *j*:lliset muodot että *j*:ttömät muodot ovat käytössä murteesta riippuen.

4.4 Kaakkoismurteet

Kaakkoismurteita ei jaeta alaryhmiin. Niitä puhutaan sekä Insarin että Kadoškinon alueilla ja paikoitellen Kovytkinon ja Ruzajevkan alueilla, vaikka Feoktistovin (2005) kirja sisältää materiaalia vain Insarin (Kočetovkan kylä) ja Kadoškinon (Staroje Pšenevon kylä) alueista. Nämä murteet kuuluvat II ryhmään ja omaksuvat *j*-proteesin, vaikka yksi Feoktistovin sivulla 54 esitetyistä esimerkeistä on *pikä* ‘vatsa’, jossa *ä*-vokaali näkyy viimeisessä tavussa. (Feoktistov 2005, 53–54.)

KP 29. Murre, jota tämä materiaali edustaa, kuuluu II ryhmään, ja siinä on *j*-proteesi. Vokaalit *ä* ja *e* ovat yleensä muuttuneet *e*:ksi (*al'es* ‘mies (määr.)’, *mergi* ‘(hän) sanoo’, *še* ‘se’) ja *i*:ksi (*miki* ‘takaisin’, *mil'ge* ‘perässä’), ja sanassa *ješeňastâ* ‘kaivosta (dim.)’

on ilmeistä, että *j* esiintyy ennen mokšan kirjakielen ja I ryhmän murteiden sananalkuista *ä*:tä.

Poikkeuksena on se, että ‘hakkaan’-sana tässä murteessa on *keran*, joka vastaa (ainakin Feoktistovin (2001, 66) sanakirjan mukaan) mokšan kirjakielen versiota (*keran*) täsmälleen, kun tällaisessa murteessa odottaisiin muotoa *kiran*. Voi siis olettaa, että se käyttäytyy samoin kuin sana *mäs* ‘miksi’, joka on odotuksenmukainen sanassa, jolla on sellainen fonologinen rakenne (ks. Ivanova (2006, 25–27), vaikka hän vain viittaa välillisesti siihen, miten tällaiset sanat käyttäytyvät tavallisessa II ryhmän murteessa).

KP 30. Tästä keruupisteestä näkyy samanlaisia tuloksia kuin yllä olevalla alueella, vaikka ei ollut esimerkkejä, joissa *e* näytti olevan muuttumatta jossakin ympäristössä. On muuten selvä, että tämä on II ryhmän murre ja että ennen muiden murteiden sananalkuisia *ä*:itä tässä murteessa esiintyy *j*: *ježəm* ‘penkki’, *jalgahehe* ‘ystäväni (mon. dim.)’, *tehi* ‘nyt’, *šimbe* ‘kaikki’, *miki* ‘takaisin’, *kilgəm* ‘rakkaus’, *prac* ‘(hänen) päänsä’, *prastə* ‘päästä’. Viimeisistä esimerkeistä näemme, että vaihtelu *e*:n ja *a*:n välillä on vielä voimassa.

KP 31. Kahden yllä mainitun murteen jälkeen tämä on ehkä vähän tylsä näyte, jonka piirteet eivät eroa paljontaan edeltävistä: *tijn* ‘minulle’, *istə* ‘siitä’, *iravi* ‘täytyy’, *limsna* ‘(heidän) nimensä’. Tämä on selvästi II ryhmän *mes*-tyyppinen murre.

4.5 Siirtymämurteet

Siirtymämurteet sijaitsevat Feoktistovin (2005, 54) mukaan keskimurteiden, länsimurteiden ja kaakkoismurteiden välisellä alueella, ja ne jakaantuvat kahteen alaryhmään eli siirtymämurteiden kiila ja lounaisryhmä. Siirtymämurteissa liudennusoppositioon osallistuvat myös soinnittomat suhusibilantit *š* ja *ṣ̌*, vaikka niiden soinnilliset vastineet eivät osallistu siihen (Feoktistov 2005, 54–55).

4.5.1 Kiilaryhmä

Siirtymämurteiden kiilan tekstinäytteet kerättiin Kovylnkinon alueelta kylistä Al’kino (KP 32) ja Mordovskij Šadym (KP 33–36) vuosina 1984 ja 2003 vastaavasti (Feoktistov 2005, 54, 378–379). Kiilaryhmä on Feoktistovin (2005, 54–55) mukaan osa II ryhmästä, eli *ä* ja *e* on korvattu *e*:llä ja *i*:llä, ja *j*-proteesi on tapahtunut ennen alkuperäistä sananalkuista *ä*:tä (joka on muuttunut sitten *e*:ksi).

KP 32. Omien havaintojeni mukaan tämä murre näyttää olevan tavallinen II ryhmän murre. Sanoista *at'et* 'miehen (määr.)', *ševəžə* 'otti hänet', *me'rgišt'* '(he) sanovat', *t'e* 'tämä', *pek* 'sangen', *fke* 'yksi' ja *t'ehi* 'nyt' voi tietää, että I ryhmän *ä*-vokaali on korvattu *e*:llä, ja sanoista *i'raš'* 'elivät', *kipəd'əma* 'nostamaan', *vid'he* 'vesi (dim.)', *mil'ə* 'jälkeen' ja *izda* 'postp.' on selvä, että I ryhmän *e*-vokaalit ovat muuttuneet *i*:ksi.

Sana *kerəma* 'leikkamaan, hakkaamaan (puita)' esiintyy myös tässä keruupisteessä, ja sen perusteella voin päättää, että tämä on *mes*-tyyppinen murre (*mäs*-tyyppisessä murteessa tässä sanassa olisi *ä*-vokaali ensimmäisessä tavussa). Kolmannessa näytteessä esiintyy myös sana *je'rgəč'* 'eksyä', jonka perusteella voi olettaa, että mokšan kirjakielen ja I ryhmän murteiden sananalkuista *ä*:tä vastaa tässä murteessa *je*.

KP 33. Tämäkin näyte näyttää olevan normaali II ryhmän murre, jossa *ä*:llisten murteiden *e* korvataan *i*:llä (*istə* 'silloin', *i'rams* 'elää') ja *ä* *e*:llä (*pre* 'pää', *ševat* 'otat', *pek* 'sangen'). Mielenkiintoinen on sana *i'remə* 'elimme', jossa *a* on muuttunut *e*:ksi, vaikka sitä seuraa konsonantti, joka ei osallistuu liudennuskorrelaatioon — siihen voi verrata Lomakinan (1966, 297) väitettä, että Gorodiščēn murteessa *a* muuttuu *ä*:ksi myös liudentuneen konsonantin jälkeen ja ennen konsonanttia, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, jos toista konsonanttia seuraa etuvokaali. On myös mahdollista, että se on vain poikkeus vaihtelussa *a*:n ja *e*:n välillä, kuten keruupisteessä 28. Vaihtelu *a*:n ja *e*:n välillä on muuten käytössä tavallisen mallin mukaan: *panarhe* 'paita (dim.)', mutta *panarhat* 'paidat (dim.)'.

Huomasin *j*:n sanan alussa ennen *e*:tä, joka I ryhmän murteissa olisi ollut *ä* (*ježəm* 'penkki', *jejva'asa* 'avannossa'), ja sanan lopussa redusoitunut vokaali voi esiintyä joko sellaisenaan (*ni'lə* 'neljä', *si'ə* 'vanha', *tosə* 'siellä') tai täysvokaalina (*tosa* 'siellä', *lama* 'paljon', *alašasa* 'hevosella'). Huomasin myös, että sanassa *keca* 'kädessä' näkyy taas *d*:n assimilaatio liudentumattomaan *s*:ään sekä liudennuksen että soinnillisuuden kannalta eli ilmiö ei rajoitu murteisiin, joissa 'käsi'-sanan vokaali olisi *ä*.

Vaikka en huomannut sanaa *mes* 'miksi', sanan *verəšəh'* 'karitsat' perusteella olettaisin, että tämä murre on *mes*-tyyppinen (joka on täysin odotuksenmukainen jos siinä ei esiinny missään muualla äännettä *ä*).

KP 34. Aineistosta löytyneiden esimerkien perusteella näyttää siltä, että tämän alueen murre toimii suurin piirtein samoin kuin yllä olevan ryhmän puhe. Murre kuuluu II ryhmään (*fke* 'yksi', *i'rej* '(hän) elää', *t'ehi* 'nyt', *l'ejsə* 'joessa'; *pek* 'sangen', *mižə* 'mikä', *kilašt'* 'ketut', *ista* 'silloin'), ja siinä on *j* ennen vokaalia, joka I ryhmän murteessa olisi sananalkuinen *ä*: *jejft'əžəh'* 'pelästytti heidät'. Redusoitunut vokaali voi

esiintyä sellaisenaan sanan lopussa (*šírə* ‘vanha’, *mizə* ‘mikä’), mutta se voi myös muuttua täysvokaaliksi (*l'ejsa* ‘joessa’, *t'aza* ‘tänne’).

Sanoissa *irátama* ‘elämme’ ja *iréšt'* ‘elivät’ on selvä, että vaihtelu *a:n* ja *e:n* välillä on käytössä. Olen nähnyt taas muodon *il'ac* ‘(hän) jäi’, jossa *a* joutuu kahden liudentuneen alveolaarin väliin konsonantin liudennuksen assimilaation vuoksi.

On mielenkiintoinen havaita, että interjektio *er* ‘no’ ei saa sananalkuista *j:tä*, vaikka se lausutaan muualla *är:*inä, mutta sehän on interjektio eikä se välttämättä seuraa fonologisia vastineita niin tarkasti (ks. KP 4, selitys interjektioiden seuraamisesta vähän poikkeuksellisia fonologisia sääntöjä voi löytää Amekalta (2006, 5)). Sana *mišt'* saa myös käännöksen ‘miksi’, mutta se näyttää olevan *mezə*-sanana suora vastine eikä tapaus, jossa *mes* ‘miksi’ -sanana vokaali on muuttunut *i:*ksi.

KP 35. Tästä murteesta näkyvät myös sekä $e > i$ että $\ddot{a} > e$ muutokset, esimerkiksi *iréšt'* ‘elivät’ (kirjakielissä *er'äst'*), *kingaftuva* ‘kaksitoista’ (kirjakielissä *kemgaftuva*), *ad'ilasak* ‘päättät (sen)’ (kirjakielissä *ad'elasak*). Sananalkuisen *ä:n* vastine *je* näkyy myös sanassa *je'askadat* ‘kiiruhdat’, kirjakielissä *äraskədəms*.

Tästä näytteestä näkyy myös sekä *irəmə* ‘elimme’ että *irama* ‘elää (inf.-part.)’. Vaikka tämä ei ole perinteinen esimerkki siitä, että vaihtelu *a:n* ja *e:n* välillä on voimassa murteessa, se todistaa ainakin, että molempia vokaaleja käytetään joidenkin lekseemien taivutuksessa. Esimerkit *ərveňat* ‘vaimot (dim.)’ ja *št'ərňej* ‘tyttö (vok.)’ ovat toisaalta vahvempi todistus siitä, että tämä vaihtelu pätee vielä.

Tässä keruupisteessä esiintyy taas sana *il'ac* ‘(se) jäi’, jossa *a*-vokaali joutuu kahden liudentuneen alveolaarin väliin assimilaation vuoksi. Huomasin myös sanan *mes* ‘miksi’.

KP 36. Vaikka tämä on joillakin tavoilla normaali toisen ryhmän murre (kuten näkyy esim. sanassa *čiber* ‘hyvä’, kirjakielissä *čebär*), siinä on myös muutama poikkeus, joka erottaa sen stereotyyppisestä tämän ryhmän murteesta. Ilmeisin poikkeus, joka näkyy materiaalista, ovat sanat *il'ac* ‘jäi’ ja *il'ac't'* ‘jäivät’, joissa *a*-vokaali esiintyy kahden liudentuneen konsonantin välissä assimilaation vuoksi. Koska tämä poikkeus näkyi vähintään kahdessa paikassa tekstissä, en oleta, että se on transkriboineen ihmisen virhe tai muu väärä tieto, vaikka kiinnitän huomiota myös siihen, että se näyttää olevan harvinainen. Olen havainnut myös imperatiivin kieltosanan muodossa *t'at* ‘älä’, mutta muutamaa riviä myöhemmin näkyy odotuksenmukaisempi *t'at*, siksi en luota tämän esimerkin todellisuuteen niin kovasti kuin ensimmäisen.

Tämän lisäksi on ilmeistä, että tässä murteessa on tapahtunut myös *j*-proteesi: *ježəm*

‘penkki’, *jej* ‘jää’ (vaikka sanassa *eř* ‘interj.’ sitä ei taas ole). Sanojen *mes* ‘miksi’ ja *ger̄m̄a* ‘hakkuu’ on selvä, että kyse on *mes*-tyyppisestä murteesta, ja esimerkkien *ařvehet* ‘vaimon (dim., määr.)’ ja *modamařnanž̄an* ‘(hänen) perunansa (dim., gen./akk.)’ perusteella oletan, että vaihtelu *e:n* ja *a:n* välillä toimii odotuksenmukaisesti tässä murteessa.

4.5.2 Lounaisryhmä

Siirtymämurteiden lounaisryhmän tekstinäytteet on kerätty Penzan läänin Beliskin alueelta kylistä Korsajevka, Staraja Kařtanovka, Novaja Kařtanovka, Pičovka, Kozlovka, Sjarda, Pjarkino, Don’šino ja Linjovka vuosien 1972—1974 aikana (Feoktistov 2005, 55, 379). Feoktistovin (2005, 55) esittämän tiedon mukaan lounaisryhmä kuuluu I ryhmään eikä siellä ole tapahtunut *j*-proteesia.

KP 37. Tämä murre näyttää seuraavan I murreryhmän muotoa: siinä näkyvät esimerkit kuten *eřäj* ‘(hän) elää’, *ařä* ‘ukko’, *paňčk* ‘avaa (imper.)’, *fkä* ‘yksi’ ja *ved’hada* ‘vesi (dim., abl.)’, joissa noudatetaan *ä*-vokaalin levikin ensimmäisen ryhmän murteessa odotettavia periaatteita. Tässä tekstinäytteessä esiintyvät myös sanat *veraskat* ‘kilit’ ja *verzamaňac* ‘(hänen) vohlimisensa’, joista käy ilmi, että tämä on *mes*-tyyppinen murre, ja sanat *kazaňäs* ‘vuohi (dim., määr.)’ ja *kazaňasna* ‘(heidän) vuohensa (dim.)’, joista käy ilmi, että *ä* ja *a* vaihtelevat vielä tässä murteessa.

Huomasin esimerkit *kazaňäs* ‘vuohi (dim., määr.)’ ja *kazaňätňä* ‘vuohet (dim., määr.)’, joissa *ä* tulee esiin ennen liudentumatonta dentaalia, mutta samojen sanojen muiden esimerkkien perusteella olen päättellyt, että nämä ovat todennäköisesti transkriptiovirheitä, eikä niitä pidä ottaa huomioon. Sanassa *řac* ‘(hän) jäi’ näkyy se, että yksikön kolmannen persoonan menneen ajan tunnus *-ř* on assimiloitunut vartaloon eikä toisinpäin.

KP 38. Suurimmassa osassa tapauksista *ä*-vokaali ei ole muuttunut *e*:ksi tässä murteessa: *eřäřt* ‘elivät’, *käřř* ‘(hän) piiloutui’, *päk* ‘sangen’, *řtäř* ‘(hän) nousi’, *prü* ‘pää’, vaikka on muutama tapaus, joissa sananloppuinen redusoitunut vokaali ilmenee *e:nä* eikä *ä:nä* (*řembe* ‘kaikki’); “tavallinen” tapaus on silti paljon yleisempi, ja muodot eivät ole sidottuja tiettyihin sanoihin: *mezä* ‘mikä’, *učatňä* ‘lampaat’, *řembä* ‘kaikki’. On myös ilmeistä, että *e*-vokaali ei ole muuttunut *i*:ksi: *teřňak* ‘meille’, *kevanžan* ‘(hänen) kivensä (gen.-akk.)’, *ezdada* ‘postp.’, *eřama* ‘elämä’, *meki* ‘takaisin’. Sana *řkavak* antaa uskoa, että vaihtelu *ä:n* ja *a:n* välillä on vielä käytössä.

Esimerkeistä *äřit* ‘kaivon’ ja *äřľama* ‘saunomaan’ on selvä, että sananalkuinen *ä*

esiintyy sellaisenaan eikä sen eteen ole kehittynyt *j*:tä, ja on olemassa yksittäisiä tapauksia, joissa redusoitunut vokaali säilyy sellaisenaan sanan lopussa (*jotkovə* ‘välissä’). Olen myös huomannut sanat *učə* ‘lammas’ ja *udə* ‘(hän) nukkuu’, joissa sananloppuinen *a* tai *i* on redusoitunut, vaikka niitä on tosi harvoin.

Yksi mahdollinen poikkeus on *käctəst* ‘(heidän) kädestään’, jossa on todennäköisesti samanlainen assimilointitapaus, kuin olen huomannut aikaisemmin, eli *käd* ‘käsi’ -sanan viimeinen konsonantti on menettänyt liudennuksensa seuraavan liudentumattoman konsonantin vaikutuksen alla. Tämän väitteen vahvistaa myös se, että tekstinäytteessä esiintyy myös *kərvəscəsk* ‘poltamme (sen)’ ja rinnakkain muoto *kərvəz* ‘palaa (konn.)’; toinen esimerkki on selvästi myös vartalo, johon on lisätty ensimmäisen *-t*-johdin ja taivutuspäätte. Samoin kuin *käca*-esimerkissä olettaisin, että *-səsk*-päätteen liudentumattomuus vaikutti vartalon liudennukseen siten, että se muuttui liudentumattomaksi puhujan lausunnassa.

Tässä murteessa ‘miksi’ sana on *mes* ainakin muodossa *kat’i-mes* ‘jostakin syystä’ (en löytänyt yksinäisiä esimerkkejä). Kuten odottaisin *mes*-tyyppisessä murteessa, esimerkissä *versna* ‘(heidän) verensä’ on *e*-vokaali, eikä *ä*, vaikka murre on muuten ylipäätään *ä*:llinen.

KP 39. Yllätyksettömiä esimerkkejä tässä tekstissä ovat *šembə* ‘kaikki’, *očuňə* ‘johtaja’, *lomaň* ‘ihminen’, *erəms* ‘elää (inf.)’, *kəmət* ‘saappaat’, *čebär* ‘hyvä’ jne. Poikkeuksellinen oli *pek* ‘sangen’, kun olisin odottanut *pək*, mutta yksittäinen tapaus voi olla puhevirhe.

Mielenkiintoisempi on *käca* ‘kädessä’, joka periaatteessa voi olla transkriptiovirhe, mutta viimeisten tekstien valossa en ole valmis poistamaan sitä ilman selitystä. Tuntuu siltä, että tässä murteessa on tapahtunut tuttu assimilatioprosessi, joka muuttaa *käd* ‘käsi’-sanan *d*:n liudentumattomaksi ennen liudentumatonta suffiksien *s*:ää. En huomannut ‘miksi’-sanaa missään tässä tekstinäytteessä, mutta löysin selvän *mes*-tyyppisen esimerkin *kəřəžəň* ‘leikkasi ne’.

KP 40. Tämä näyttää olevan ihan tavallinen I ryhmän murre, kuten näkyy sanoissa *čebär* ‘hyvä’, *šəvs* ‘(hän) otti’, *təňi* ‘nyt’, *erəst* ‘(he) elivät’, *veřt* ‘veden (määr.)’, *kelut* ‘koivu (määr., gen.)’. Sanoissa *lomařt’ňə* ‘ihmiset (määr.)’ ja *mežə* ‘mikä’ on selvä, että sananloppuinen redusoitunut vokaali on muuttunut täysvokaaliksi tässä murteessa, ja sana ‘miksi’ on *mes*.

Ainoa sana, jotka huomasin tässä tekstinäytteessä ja joka voi antaa hyödyllistä tietoa sananalkuisesta *ä*:stä, on *jəčəs* ‘tunkeutui’. Jos tämä *j* on proteettinen, tämä murre voi

olla poikkeus Feoktistovin (2005, 55) väitteestä, että siirtymämurteiden lounaisryhmässä ei ole tapahtunut *j*-proteesia, ja sanan muoto suomalais-ugrilaisessa kantakielessä oli Tsygankinin (1998, эцемс) mukaan ilman sananalkuista *j*:tä.

KP 41. Tämän keruupisteen materiaalissa ei näy mitään erikoista I ryhmän murteen kannalta: *at'äs* 'ukko (määr.)', *śāvan* 'otan', *ājendaftəžā* 'jäädyyti (sen)'. Viimeisessä esimerkissä tulee todistetuksi se, että *ā*:n eteen ei ole kehittynyt *j*:tä.

Joskus liudentuneiden vokaalien välissä näkyy *e ə*:n sijassa, esim. sanoissa (taas) *ājendaftəžā* 'jäädyyti sen' ja *śt'érñäj* 'tyttö (dim., vok.)', kun muualla näin esim. *śt'ərñät* 'tyttö (dim., gen., määr.)' (vaikka toinen esimerkin vokaali on monissa muissa murteissa *i*).

Olen myös huomannut sanan *ar'za* 'kirstu', jonka sananloppuinen *a* on tässä tapauksessa takavokaali, vaikka sitä edeltää liudentunut konsonantti. Tämän sanan olen huomannut myös muodossa *ar'žā*, ja molemmissa tapauksissa seuraavan sanan ensimmäinen konsonantti on ollut liudentumaton *d*. Vaikka ei näytä siltä, että tämä konsonantti on vaikuttanut vokaalin laatuun säännöllisesti, on mahdollista, että sillä on ollut sporadinen vaikutus siihen. Paasosen (1990, 70) sanakirjassa annetaan ainakin vain muoto, joka päättyy etuvokaaliin *ā* ja käyttäytyy odotuksenmukaisella tavalla *ā ~ a* -vaihtelun suhteen annetuissa esimerkeissä. On toisaalta taas mahdollista, että kyse on vain virheestä.

KP 42. Keruupisteestä 42 löytyi tavallisten I ryhmän piirteiden lisäksi myös muutama poikkeus. Sanan *kožal'ān* 'pohatta (gen.)' olisin luokitellut virheeksi, paitsi että tämä lausunta mainitaan myös Feoktistovin (2001, 71) sanakirjassa *козяля*-sanana ainoana lausuntatapana ja myös että se on tekstin ensimmäisessä lauseessa, jossa voi olettaa, että virhe todennäköisemmin nähtäisiin ja korjattaisiin. Kuten mainitsin keruupiste 27:n analyysissä, oletan, että kyse on sanojen *kožā* 'rikas' ja *al'ā* 'mies' yhdyssana, jonka alkuperä on vielä riittävästi itsestäänselvä puhujille, että periaatteessa sanansisäinen *a*-vokaalia ei muuteta.

Toinen mielenkiintoinen poikkeus on sana *vācaž* '(he) johtavat (hänet/heidät)'. Sen merkityksen mukaan oletan, että se on *vāt'əms*-sanana taipunut muoto, jossa *t'*:n liudennus on assimiloitunut päätteen ensimmäisen foneemin edessä liudentumattomaksi. Joidenkin edeltävien keruupisteiden *kāca* 'kädessä' -esimerkin valossa tämä on hyvin odotuksenmukainen eikä näytä olevan poikkeuksellista.

Tekstin lopussa näkyy myös sana *lišat* 'tulet ulos', mutta annetun käännöksen

perusteella tämän pitäisi olla transkriptiovirhe, koska se esiintyy kontekstissa, jossa odotettaisiin preesensissä olevaa verbiä, ja yksikön toisen persoonan preesensin muodon pääte loppuu liudentumattomaan *t*:hen. Ei ole mitään foneettisia tekijöitäkään sen ympäristössä, jotka olisivat voineet liudentaa *t*:n.

KP 43. Tästä tekstinäytteestä löytyy tuttu sana *čebär* ‘hyvä’, ja muiden esimerkkien perusteella ei ole kovin paljon poikkeuksellista aineistoa. Koska tekstinäyte oli tosi lyhyt, en halua tehdä mitään tärkeitä päätelmiä sen perusteella, vaan totean vain, että siinä ei näy mitään erikoista stereotyyppiseen I ryhmän murteeseen verrattuna, vaikka se on selvästi *mes*-kategoriassa: *kešəsaž* ‘(he) leikkaavat sen/ne’.

KP 44. Odotuksenmukaisten esimerkkien (*atäs* ‘ukko (määr.)’, *eräs* ‘(hän) eli’, *tasa* ‘tässä’) lisäksi olen huomannut tässä tekstissä sanat *šine* ‘päivä (dim.)’, *fke* ‘yksi’ ja *l’ije* ‘toinen’. Poikkeukselliset vokaalit ovat kaikki sanan lopussa, vaikka muissa sanoissa esiintyy *ä* sanan lopussa (esim. *kolsəžä* ‘(hän) särki (sen)’, *sä* ‘se’); tämä muutos näyttää koskeneen sekä alkuperäisiä *ä*-vokaaleja että niitä, jotka ovat peräisin redusoituneesta vokaalista.

Esimerkit *näk* ‘näe’ ja *fkavək* ‘(ei) yhtään’ ovat myös mielenkiintoisia siinä, että *fkä* ‘yksi’-sanon vokaali muuttuu *a*:ksi ennen *v*:tä, vaikka *ä* voi yleensä esiintyä kahden konsonantin välissä, jotka eivät osallistu liudennuskorrelaatioon. Myös Feoktistovin sanakirjassa (2001, фкя) näkyy lausumistapa *fkävək*, eikä *fkavək*, mutta toisaalta hänen kirjastaan (2001, фкак) lukee myös sana *fkaks* ‘yhtäläisesti’, ja Paasonen (1996, 2594) esittää muodon *fkavək* ainakin Pokrovskie Seliščin alueella.

KP 45. Enemmistössä tämän murteen esimerkeistä *ä*-vokaali esiintyy siellä, missä se on odotuksenmukainen I-ryhmän murteessa: *päk* ‘sangen’, *alä* ‘mies’, *vätat* ‘tuot’, *mär’gat* ‘sanot’, *šinä* ‘päivä(nä)’, *sävsaž* ‘(he) vievät hänet’. Puolisuppea etuvokaali *e*:kin näyttää pysyneen sellaisenaan tässä murteessa: *eravi* ‘täytyy’, *šembəñ* ‘kaiken’. Sananloppuinen redusoitunut vokaali on korvattu vokaalilla *ä* monissa sanoissa: *šembä* ‘kaikki’, *kijä* ‘kuka’, *ombəčä* ‘toinen’, *kolməčä* ‘kolmas’, *maksijä* ‘annoin hänet’. Vaikka en löytänyt tarkkoja minimaalisia pareja, on epäsuoraa todistusta *a*:n ja *ä*:n välisestä vaihtelusta: *sada* ‘se (abl.)’ (sen nominatiivi on yleensä *sä*), *ərvaks* ja siihen liittyvä verbi *ərväjams* ‘mennä naimisiin (miehestä)’. Toisessa esimerkkiparissa on mielenkiintoista huomata, että pääte *-ks*, joka alkaa konsonantilla, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, voi vaatia vokaalin korvaamista sen takaisella vastineella (ks. esim. Gorodiščin murretta).

Huomasin yhden tapauksen, jossa ‘päivänä’-sana ilmestyy *šine:nä*, vaikka tämä ei näytä olevan tavallista eikä siitä voi päätellä mitään ilman muita esimerkkejä — kyse voi olla vain puhevirheestä. Sama sana (kuten yllä mainittu) esiintyy myös muodossa *šihä*, mikä on odotuksenmukaisempi, jos kaikki muut *ä*-vokaalit ovat pysyneet sellaisenaan. Huomasin myös, että sanassa *d’ijänzən-al’anzən* ‘(hänen) vanhempansa (gen./akk.)’ *ä*-vokaali esiintyy ennen liudentumatonta alveolaarista konsonanttia, missä paikassa sen ei periaatteessa pitäisi olla, mutta kyse voi olla virheestä.

KP 46. Vaikka tämäkin näyttää olevan yleensä tavallinen I ryhmän murre (esim. *šembä*), siinä on myös poikkeuksellisia esimerkkejä. Ainakin kaksi kertaa tuli esiin sanoja, joissa odotettava sananloppuinen *ä* oli korvattu *e*:llä: *pi’lge* ‘jalka’ ja *kə’l’dəže* ‘(hän) valjasti’. Molemmissa tapauksissa vokaali on sanan absoluuttisessa lopussa, ja se on foneemisesti peräisin redusoituneesta vokaalista.

Näkyi myös sanansisäinen vokaalinheitto (esim. *šelmved’ənzən* ‘(hänen) kyynelensä (gen.)’) ja joskus myös redusoitunut vokaali sanan absoluuttisessa lopussa (*mezə* ‘mikä’). Etuvokaalinen redusoitunut vokaali eli redusoitunut vokaali kahden liudentuneen konsonantin välissä muuttuu joskus (tai ainakin kerran) *e*:ksi: *t’efneń* ‘töiden (määr.)’.

Huomasin myös *par’ňät* ‘varsat’, mutta se voi olla transkriptiovirhe (se esiintyy vain kerran, ja rinnalla esiintyy myös esim. *par’ňac*). Sana *pänəkudu* ‘uuniin’ on toisaalta riittävästi yleinen toisissa murteissa, että hyväksyisin sen todellisena muotona tässä. Sana ‘miksi’ on silti tässä murteessa *mes*.

4.6 Sekamurteet

Sekamurteita ei puhuta Mordoviassa, vaan sen ulkopuolella. Ne sijaitsevat yleensä lähellä ersäläisiä puhealueita tai muiden kielten puhealueiden vieressä, ja ainakin ersän kielen vaikutus näkyy selvästi joissakin niistä. Feoktistovin kokoelmasta löytyy tekstinäytteitä, jotka jakautuvat neljään eri alaryhmään, mutta hänen omien sanojensa mukaan tästä ryhmästä puuttuvat ainakin ne murteet, jotka puhutaan Tatarstanissa. (Feoktistov 2005, 55–57.)

4.6.1 Pohjoisryhmä

Pohjoisryhmän näytteet kerättiin Pečin, Sankin ja Kuzneckojen kylistä, jotka sijaitsevat mokšan alueen pohjoispuolella Lukojanovin alueella Nižnyj Novgorodin läänissä vuosien 1969–1978 aikana. Feoktistovin mukaan ne ovat yleensä *ä*:llisiä, ja sananalkuinen *s* on

usein liudentumaton jopa etuvokaalien edessä ersän vaikutuksen alla. (Feoktistov 2005, 55–56, 379.)

KP 47. Tästä keruupisteestä löytyy monta kertaa *ä* asemassa, jossa sitä odotettaisiin I-ryhmän murteessa: *t'ä* 'tämä', *lomatt'ňä* 'ihmiset (määr.)', *äjendaj* 'jäätty', *päšksä* 'täynnä', *šembä* 'kaikki'. Se vaihtelee *a*:n kanssa myös odotuksen mukaan: *pengat* 'halko', nom. *pengä* (Fekotistov 2001, 135). Oli muutama kerta, kun sananloppuinen *ə* esiintyi sellaisenaan, eikä sitä korvattu *a*:lla tai *ä*:llä kuten mokšan kirjakielessä ja suuressa osassa murteista.

Tässä materiaalissa oli myös sana *särätksčt* 'sairastuivat', jossa *ä* esiintyy kaksi kertaa liudentumattoman dentaalin vieressä. Se, että tämä tapahtuu kaksi kertaa samassa sanassa, taitaa vähentää todennäköisyyttä, että se on pelkkä transkriptiovirhe, vaikka siitäkin voi olla kyse. Ensimmäinen tapaus, jossa *ä* esiintyy liudentumattoman *s*:n jälkeen, on odotuksenmukainen isossa ryhmässä mokšan murteista, mutta toinen johtuu todennäköisesti samankaltaisesta assimilaatioprosessista kuin se, jonka huomasin monissa muissa murteissa esim. sanassa *käca*.

Ainakin etuvokaalinen *ə* esiintyy aika usein *e*:nä tässä murteessa, kuten näkyy sanoissa *vel'ėnekeń* 'kylämme (gen.)' ja *šembeń* 'kaiken'.

KP 48. Keruupisteessä 48 näkyy *ä*-vokaali yleensä odotuksenmukaisesti, jos tämä olisi I ryhmän murre. Kuten edeltävässä keruupisteessä muutaman kerran *ə* on korvattu *e*:llä tai *o*:lla (kuten on tapahtunut ersässä): *vel'et* 'kylän (määr.)', *kivok* 'joku; kukaan'. *ä*-vokaali näkyy myös liudentumattoman *s*:n jälkeen: *sävsiń* '(hän) vie ne', ja sananloppuinen *ə* esiintyy myös joskus sellaisenaan (*estə* 'postp.').

KP 49. Tavallisen I ryhmän mukaisia ovat monet esimerkit (esim. *al'änekeń* 'isämme (gen.)', *päk* 'sangen', *käl'sə* 'kielessä', *ladä* 'järjestä, korjaa (konn.)', *fkät* 'yhden (määr.)', *virgä* 'metsä (prol.)', *čebär* 'hyvä', *äšel'áz* '(he) uittivat häntä', *al'at* 'isät'), ainakin *ä*-vokaalin perusteella. Tästä keruupisteestä löytyy kuitenkin myös *sävez* '(he) veivät heidät', jossa *ä* tulee liudentumattoman *s*:n jälkeen. Kannattaa mainita myös, että sananloppuinen *ə* voi esiintyä sellaisenaan, ja ainakin etuvokaalinen *ə* on korvattu *e*:llä joissakin sanoissa kuten *al'änekeń* 'isämme (gen.)'.

Huomasin tässä keruupisteessä myös esimerkin *kšineke* 'leipämme', mutta on vaikea tietää, mitä muiden murteiden vokaalia viimeinen *e* vastaisi.

KP 50. Odotuksenmukaisten tapauksien (*šadikel'ä* 'aikaisemmin', *e'äñek* 'elämme', *päšksä* 'täynnä', *mezä* 'mikä', *är* 'jokainen', *päk* 'sangen', *a'at* 'ukot') lisäksi löytyy esimerkki *sär'äčt* 'sairastuivat', jossa *ä* tulee liudentumattoman dentaalin jälkeen. Esimerkien *äžem* 'penkki' ja *är* 'jokainen' perusteella olettaisin, että *j* ei ole kehittynyt ennen sananalkuista *ä:tä*, ja esimerkki *pr'äñat* 'pää (dim.)' antaa uskoa, että *ä* ja *a* vaihtelevat odotuksenmukaisesti.

Tässä keruupisteessä näkyy myös joskus *e* odotuksenmukaisemman painottoman etuvokaalisen *ə:n* sijasta, ja sana 'miksi' on *mes*. Huomasin myös sanan *ve'eskat* 'karitsat', jossa käy ilmi, että *mäs*-tyyppisen murteen *ä* esiintyy *e:nä* ja seuraava alveolaari on liudentunut, siksi tämä on ilmeisesti *mes*-tyyppinen murre.

KP 51. Tällä alueella esiintyvät monet *säv-* 'ottaa'-sanan muodot, kuten *sävi* '(hän) ottaa', *sävs* '(hän) otti', *sävsj*. Kuten näkyy esimerkeissä, vokaali on usein muuttunut vähän takaisemmaksi liudentumattoman *s:n* jälkeen. Tämän kuvion mukaan tuntuu siltä, että tässä murreryhmässä on ihan normaalia, että *ä*-vokaali seuraa liudentumatonta *s:ää*.

Muut esimerkit ovat tavallisia: *čebär* 'hyvä', *ävečt* 'pelästyivät' (josta näkyy, että tässä murteessa ei ole proteettista *j:tä*), *l'äpä* 'pehmeä'.

Mielenkiintoinen on myös sana *mälä*, joka kontekstin mukaan näyttää olevan sanan *melä* 'jälkeen' vastine. Tässä asemassa *ä*-vokaali ei ole outo, vaikka sana on itse vähän poikkeuksellinen. Huomasin myös esimerkin *mezə* 'mikä', jossa sananloppuinen redusoitunut vokaali on säilynyt sellaisenaan eikä ole muuttunut täysvokaaliksi.

Tässä keruupisteessä sanottiin myös *käca* 'kädessä' ja *vəcamah* '(hän) johtaa (minut)', jossa *ä* esiintyy ennen liudentumatonta dentaalia assimilaation jälkeen. Näiden sanojen perusmuodoissa *ä:tä* olisi seurannut liudentunut dentaali.

Tämä on *mes*-tyyppinen murre, jossa huomasin sanat *mes* 'miksi' ja *ke'raf* 'isketty'. Toisessa esimerkissä kiinnittäisin lukijan huomiota siihen, että alveolaari *r* on liudentunut, vaikka samassa sanassa se on muualla usein liudentumaton, vaikka sitä voi edeltää joko *e* tai *ä*. Sama ilmiö näkyy sanassa *ve'ñasna* '(heidnän) verensä (dim.)', jonka toinen vokaali antaa myös uskoa, että vaihtelu *ä:n* ja *a:n* välillä on voimassa normaalista tässä murteessa.

KP 52. I ryhmän odotuksenmukaiset esimerkit ovat *fkät* 'yhden (määr.)', *tän* 'tämän', *päk* 'sangen' ja *avat* 'naisen (määr.)'; esimerkeistä *melgä* 'perässä' ja *keñerä* 'ehsiä (konn.)' on selvä, että *e* ei ole muuttunut *i:ksi*, vaikka redusoitunut vokaali on joskus

korvattu *e*:llä sanan sisällä (sanan lopussa se on muuttunut *ä*:ksi, kuten olisi odotuksenmukaista).

Poikkeuksellisia ovat *sävś* '(hän) otti' (joka ei taida olla niin poikkeuksellinen, koska se esiintyy niin monta kertaa sekamurteissa) ja muutama sana, joissa *e* korvaa etuvokaalisen *a*:n sanan sisällä. Huomasin myös sanan *verś* 'verelle, vereen', jonka perusteella on helppo päätellä, että tämä on *mes*-tyyppinen murre, vaikka se kuuluu I ryhmään.

KP 53. Monissa paikoissa tässä keruupisteessä näkyy *ä* asemissa, joissa se olisi odotuksenmukainen I ryhmän murteessa, jossa *ä* voi esiintyä myös liudentumattoman *s*:n jälkeen: *päk* 'sangen', *t'ät'äžen* 'nuorimman miniäni', *śembä* 'kaikki', *čebär* 'hyvä'. Vokaali *e* ei ole muuttunut *i*:ksi: *eräst* 'elivät', *meki* 'takaisin'. Proteettinen *j* puolestaan ei näy ennen sananalkuista *ä*:tä sanoissa *är* 'jokainen' ja *äraskədat* 'kiiruhdat, kypsyt', vaikka sananalkuinen sekvenssi *jä-* on olemassa sanassa *jäciJt* 'kiinnittävät niisiä'. Tämän sanan etymologia on epäselvä, mutta ehkä tässä murteessa ei *j*-proteesi eikä alkuperäisen sananalkuisen *j*:n kato ole tapahtuneet (vrt. KP 64). Olisi mielenkiintoista tietää, miltä 'jää'-sana näyttää tällä alueella.

Toisaalta on jonkin verran horjuntaa *ä*:n ja *e*:n välillä joidenkin sanojen lopuissa: *avažä* ~ *avaže* 'äitini', *niļe* 'neljä', *lomat'ne* 'ihmiset (määr.)', mutta *mol'ä* 'mennä (konn.)', *očufhä* 'isot (määr.)', jne. Koska se esiintyy vain sanan lopussa ja näyttää koskevan vain sanoja, joiden viimeinen vokaali on alkuperäinen redusoitunut vokaali, olettaisin, että kyse ei ole oikeastaan horjunnasta *ä*:n ja *e*:n välillä, vaan sananloppuisen resusoituneen vokaalin muuttumisesta joskus *e*:ksi *ä*:n sijasta.

a:n korvausta *e*:llä esiintyy runsaasti myös muualla murteessa, vaikka se ei ole täydellistä: *očuvel* '(hän) oli iso', *šacəñ* 'synnyin'.

KP 54. Tämä näyte oli tosi lyhyt, mutta esimerkkien *fkäs* 'yksi (määr.)', *häjsak* 'näet sen' ja *lėmsnə* '(heidän) nimensä' perusteella on selvä, että murre kuuluu I ryhmään. Viimeisen esimerkin sekä esimerkin *mezä* 'mikä' ja *stamə* 'sellainen' perusteella voi todistaa, että redusoitunut vokaali on joskus muuttunut väljäksi täysvokaaliksi sanan lopussa, mutta on myös joskus säilynyt sellaisenaan. Lopuksi sana *eramas* 'elämä (määr.)' antaa uskoa, että vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä on voimassa.

KP 55. Tässä murteessa näkyy taas horjuntaa *ä*:n ja *e*:n välillä sanan lopussa sanoissa *avažä* ~ *avaže* 'äitini', joissa sananloppuinen vokaali on peräisin redusoituneesta vokaalista, mutta näitä esimerkkejä on harvoin. *e* korvaa myös *a*:n joissakin tapauksissa: *topod'ems* 'tulla kylläiseksi'.

Muuten murre näyttää olevan tavallinen I ryhmän murre, jossa *ä* voi esiintyä liudentumattoman *s:n* jälkeen: *mezä* ‘mikä’, *näjä* ‘nähdä (konn.)’, *sävəməz* ‘(he) ottivat minut/meidät, (hän) otti meidät’. Tässä murteessa sana ‘miksi’ on *mes*, vaikka en huomannut muita sanoja, joiden perusteella voisin tehdä päätelmiä *mäs/mes*-tyyppisten sanojen kohtalosta.

KP 56. Tämä murre näyttää olevan suurin piirtein sama kuin edeltävä. Sananloppuinen *e* eri murteiden *ä:n* asemassa näkyi sanoissa *nile* ‘neljä’ ja *tujen* ‘menin’, joista ensimmäinen on peräisin redusoituneesta vokaalista, mutta toinen syntyy alkuperäisestä *a:sta* kahden liudentuneen alveolaarin välissä, eli kyseessä ei todennäköisesti ole se, että redusoituneesta vokaalista tulee *e ä:n* sijassa tässä murteessa. Redusoitunut vokaali voi myös joskus esiintyä sellaisenaan sanan lopussa: *tosə* ‘siellä’, *lamə* ‘paljon’.

Olen huomannut myös esimerkit *sävinžä* ‘(hän) otti sen’ ja *sävnhema* ‘ottamaan’, joissa liudentumaton *s* esiintyy ennen *ä*-vokaalia. Sanan *ervac* ‘(hänen) vaimonsa’ perusteella oletan myös, että vaihtelu *ä:n* ja *a:n* välillä on vielä voimassa.

KP 57. Tämäkin näyttää olevan tavallinen I ryhmän murre, jossa *ä* voi seurata liudentumatonta *s:ää*: *eräst* ‘elivät’, *alä* ‘isä’, *päk* ‘sangen’, *ervakstəms* ‘naittaa’, *vätež* ‘(he) veivät heidät’ ja *sävəms* ‘ottaa’. Sanoista *tätäj* ‘isä (vok.)’ ja *tätac* ‘(hänen) isänsä’ on selvä, että *ä* ja *a* vaihtelevat vielä.

KP 58. I ryhmän odotuksenmukaisten muotojen (*eräst* ‘elivät’, *atä* ‘ukko’, *peŋgənat* ‘halot (dim.)’, *ärəstə* ‘nopeasti’, *pät’hakud* ‘uuni’) lisäksi tässä keruupisteessä näkyy sekä sanoja, joissa *ä* esiintyy kahden liudentumattoman *s:n* välissä (*sqskuvi* ‘(hän) pärjää’), että horjuntaa *ä:n* ja *e:n* välillä sanan lopussa, kun vokaali on peräisin alkuperäisestä redusoituneesta vokaalista: *kije* ‘kuka’, *mezä* ‘mikä’. Kuten yllä mainitsin, on mahdollista, että tämä horjunta liittyy horjuntaan *ə:n* ja *e:n* välillä eli että tässä murteessa sananloppuinen *ə* voi joko muuttua väljäksi täysvokaaliksi kuten monissa muissa murteissa tai seurata muiden asemien etuvokaalisia redusoituneita vokaaleja ja muuttua *e:ksi* tai säilyä sellaisenaan (*kolmə* ‘kolme’). Tässä tilanteessa muutos ei koskisi *ä:tä*, mikä voi ehkä selittää, miksi se näkyy vain sanan lopussa. On ilmeistä, että löytyy monta esimerkkiä sanoista, joissa muiden murteiden etuvokaalinen *ə* on korvattu *e:llä* (*mešəndəms* ‘mitä tehdä?’).

Tämä on myös *mes*-tyyppinen murre (*mes* ‘miksi’). Vaikka *pät’hakud* ‘uuni’ -sanan vokaali ei ole tässä murteessa *e*, on mahdollista, että *ä:tä* seuranneen konsonantin liudennukseen on vaikuttanut se, että *ä* ei ole tyyppillinen ennen liudentumatonta

alveolaaria tässä murteessa.

KP 59. Tässä materiaalissa on merkkejä I ryhmän murteesta, jossa *ä* voi seurata liudentumatonta *s*:ää: *päk* ‘sangen’, *t’ä* ‘tämä’, *fkä* ‘yksi’, *lijä* ‘toinen’, *sǎřäd’i* ‘sairastuu’. Sanassa *ǎřastǎňä* ‘nopeasti’ ei näy *j*-proteesi.

Sana ‘miksi’ tässä keruupisteen tekstinäytteessä on *meks*, jossa näkyy selvästi ersän vaikutus, mutta josta on vaikeampi tehdä päätelmiä siitä, millainen muoto esim. ‘veri’-sanalla (*ver*, *veř* tai *vǎř*) olisi.

KP 60. Ainoa todella poikkeuksellinen esimerkki tässä keruupisteessä on *ňarǎžafat* ‘olet somistautunut’, joka esiintyy kaksi kertaa tekstissä eikä siis todennäköisesti ole transkriptiovirhe. Se voi olla kuitenkin lausunta, joka tulee esiin lauluissa (tämä tekstinäyte on laulu). Feoktistovin sanakirjan (2001, *наряжамс*) mukaan tämän sanan pitäisi olla *ňarǎžafat*, eli ensimmäinen *n*:n ei pitäisi olla liudentunut. Tekstistä ei käy ilmi, mikä voi olla aiheuttanut tämän poikkeuksellisen lausuntatavan, mutta se ei taida viitata mihinkään fonologiseen muutokseen.

Olen myös huomannut sanan *mujet* ‘löysit’, jossa odotettu *ä* on korvattu *e*:llä, vaikka tämä näyttää olevan ainoa paikka, jossa tämä muutos on tapahtunut tässä tekstinäytteessä. Sanalla *lad’ėňek* ‘jäimme’ on myös poikkeuksellinen muoto siinä, että sen ensimmäinen konsonantti on liudentumaton ja toinen on liudentunut, mutta voi olettaa, että kyseessä on virhe. Sana ‘miksi’ on tässä tekstinäytteessä *mes*.

Esimerkit *al’äcä* ‘miehesi’, *it’ňä* ‘lapset (määr.)’, *eš* ‘oma’ ja *sǎřäc* ‘särki (sydän)’ ovat niitä, jotka olisivat odotuksenmukaisia I ryhmän murteessa, jossa *ä* saa esiintyä liudentumattoman *s*:n jälkeen. Sanasta *al’aks* ‘kuin mies’ voi olettaa, että *ä* ja *a* vaihtelevat tässä murteessa normaalisti.

4.6.2 Eteläryhmä

Sekamurteiden eteläryhmä koostuu neljästä eri keruupisteessä kerätystä aineistosta. Tekstinäytteet kerättiin Digilevkan ja Kiževatovon kylistä Gorodiščen alueella Penzan läänissä Mordovian eteläpuolella. Digilevkan kylästä kerätyt tekstinäytteet (KP 61, 62, 63) kerättiin vuonna 1961, mutta viimeisen keruupisteen keräämisvuotta ei anneta Feoktistovin kirjassa. Vaikka Digilevkan murre on *ä*:llinen, Kiževatovon murre kuuluu enemmän tai vähemmän II ryhmään. (Feoktistov 2005, 56, 379.)

Oma Feoktistovin kokoelmaan pohjautuvan analyysini lisäksi annan tässä kohdassa tietoja T. I. Lomakinan (1966, 289–329) laatimasta analysistä.

Gorodiščen murre. Eteläryhmän kaikki näytteet ovat Gorodiščen alueelta, jossa *ä*-vokaali on yleensä suppeampi kuin muualla ja monessa murteessa on langennut yhteen *e:n* kanssa. On selvä jatkumo murteista, joissa tämä suppeampi *ä* erottuu selvästi *e*-vokaalin tapauksista, murteisiin, joissa molemmat ovat langenneet yhteen *e:ksi*. Toisessa ryhmässä on myös joskus tyypillistä, että muiden murteiden ja standardisoidun mokšan *e* on muuttunut *i:ksi*. Lomakinan mukaan *ä*-vokaalin supistuminen on erityisesti huomattava nuorten ihmisten puheessa, vaikka ihmisen nuoruuden määrittelemisessä täytyy ottaa huomioon se, milloin tämä artikkeli julkaistiin; toisaalta Feoktistovin keräämä aineisto on vielä vanhempi. (Lomakina 1966, 292.)

Lomakinan mukaan *a*-vokaali eli väljä takavokaali ei voi esiintyä kahden liudentuneen konsonantin välissä tai liudentuneen konsonantin ja *j:n* välissä; tässä asemassa sen korvaa *ä*. Sama muutos tapahtuu, kun *a* esiintyy liudentuneen konsonantin ja toisen konsonantin välissä, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, kun konsonanttia, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, seuraa liudentunut konsonantti tai etuvokaali ja kun *a* lankeaa kahden *j:n* väliin jälkitavussa, vaikka ensimmäisestä tapauksesta ei anneta esimerkkejä. (Lomakina 1966, 297.)

Toisaalta *ä*-vokaali vaihtelee *a:n* kanssa yksitavuisissa sanoissa, kun sanan perusmuoto loppuu *ä*-vokaaliin ja siihen liitetään pääte, joka alkaa liudentumattomalla alveolaarilla tai konsonantilla, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon ja jota seuraa takavokaali. Sama prosessi pätee myös jälkitavuisissa. (Lomakina 1966, 295, 302.)

Ensitavun *ä*-vokaali esiintyy yleensä kahden liudentuneen konsonantin välissä, liudentuneen konsonantin ja toisen konsonantin välissä, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, ja sanan lopussa yksitavuisessa sanassa liudentuneen konsonantin jälkeen. Esimerkkien kannalta on myös huomattava, että *ä*-vokaali voi esiintyä konsonantin jälkeen sanan lopussa, kun konsonantti ei osallistu liudennuskorrelaatioon, esimerkiksi sananssa *fkä* 'yksi'. *ä*-vokaali esiintyy myös liudentumattoman *s:n* jälkeen ensitavussa. Vaikka Lomakina ei mainitse, mikä saa seurata sitä tässä kontekstissa, esimerkkien joukossa näkyy vain sanoja, joissa *ä*-vokaalia seuraa liudentunut konsonantti tai konsonantti, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon (*säpi* 'karvas', *särädäms* 'sairastua', *säväms* 'ottaa'). Sanan absoluuttisessa alussa *ä* on enemmän tai vähemmän korvattu *e:llä*. (Lomakina 1966, 295.)

Jälkitavun *ä*-vokaali voi esiintyä kahden liudentuneen konsonantin välissä, kahden *j:n* välissä, liudentuneen konsonantin ja *j:n* välissä, etuvokaalia seuranneen ja liudennuskorrelaatioon osallistumattoman konsonantin ja liudentuneen konsonantin tai *j:n* välissä, ja liudentuneen konsonantin ja etuvokaalia edeltävän liudennuskorrelaatioon

osallistuvan konsonantin välissä. Suhusibilantin ja liudentuneen alveolaarin välissä *ä* on jonkin verran supistunut. (Lomakina 1966, 302.)

Paitsi että *ä*-vokaali voi seurata liudentumatonta *s*:ää, tämä vastaa enemmän tai vähemmän sääntöjä, joita *ä*-vokaalin levikki noudattaa mokšan kirjakielessä. Tämä viittaa kuitenkin vain *ä*-vokaalin ja *a*-vokaalin vaihteluun eikä *ä*-vokaalin laatuun, joka on muutamassa tapauksessa lähempänä *e*:tä. Tässä murteessa esiintyy siksi jatkumo varianteista, jotka ovat suurin piirtein I ryhmän jäseniä (vaikka niissä on muutamia III ryhmän piirteitä), niihin, jotka kuuluvat selvästi II ryhmään. (Lomakina 1966, 292.)

Olisi todennäköisesti parempi puhua Gorodiščen useista *murteista* eikä sen yhdestä murteesta, kuten Lomakina tekee (ja tämä on suurin piirtein se, mitä Feoktistov tekee siinä, että hän esittää Gorodiščen alueen mokšan variantit murreryhmänä eikä murteena (Feoktistov 2005, 56)). Toisaalta tämä voi johtua vinoutumasta, joka syntyy siitä, että tässä tutkimuksessa keskityn vain vokaaleihin (ja niistä vain muutama vokaaliin). Mutta ainakin etuvokaalien kannalta on syytä väittää, että tällä alueella puhuttaisiin moneen murreryhmään kuuluvia varieteetteja, jos mokšan murteiden pääjako perustuisi etuvokaaleihin.

KP 61. Tässä murteessa näyttää olevan I ryhmän murteen piirteitä, mutta siinä on myös muutamia tapauksia, joissa *ä* on korvattu *e*:llä sanan ensimmäisessä tavussa. “Normaalit” eli ensimmäisen ryhmän kaltaiset esimerkit ovat *e’räs’*, *kajäžə* ‘heitti (sen)’, *brä* ‘pää’, *šän* ‘sen’, *nat* ‘nämä’. Esimerkkejä, joissa *e* esiintyy ensimmäisessä tavussa *ä*:n sijassa, ovat (muun muassa) *t’etasnə* ‘(heidän) nuorimmat miniänsä’, *ežəp’əñ* ‘penkkien (määr.)’ (ei ole *j*-proteesiakaan), *sevsəšk* ‘otamme heidät’. Viimeisessä esimerkissä on mielenkiintoista huomata, että ‘ottaa’-vartalo on tässä murteessa *sev-* tai *sev-*, eli sen vokaali on *e* ja ensimmäinen konsonantti on liudentumaton, vaikka tämä ryhmä kuuluu I ryhmään muiden fonologisten tekijöiden perusteella.

Sanassa *prävijšt’* ‘viisastuivat’ näkyy *ä* liudentumattoman *r*:n jälkeen, mutta tämän sanan alkuperän vuoksi *prä* ‘pää’ -sanana johdoksena (Saarinen 2020, yksityinen viesti) olisin valmis olettamaan, että kyse on tässä tapauksessa puhe- tai transkriptiovirheestä. ‘pöytä’-sanalla on kuitenkin kaksi varianttia tässä tekstissä: *širäs* ja *širäs’*.

Sana *fkä* ‘yksi’ esiintyy *ifkä*:nä tässä murteessa, vaikka tämä ei näytä olevan vaikuttanut *ä*-vokaalin kehitykseen. On myös muutamia tapauksia, joissa sananloppuinen *ə* esiintyy sellaisenaan, eikä ole muuttunut väljäksi täysvokaaliksi (esim. *kajäjñə* ‘ripottelin sen’).

Tämä on myös *mes*-tyyppinen murre (*mes* ‘miksi’, *keřežə* ‘(hän) iski sen’). Kiinnitän lukijan huomiota siihen, että toisessa näistä esimerkeistä alveolaari *r* on liudentunut,

vaikka muissa sekä *mes*-tyyppisissä että *mäs*-tyyppisissä murteissa se on joskus liudentumaton.

KP 62. Vokaali *ä* esiintyy tässä keruupisteessä kaikissa paikoissa, joissa se on odotuksenmukainen. Ainoa huomaamani poikkeus on ‘ottaa’-sanana muutama muoto, jossa sanan vartalo on *sev-*, mutta tämä voi olla laina ersästä. Muut ovat odotuksenmukaisia I-ryhmän murteessa: *er’äst’* ‘elivät’, *avañät’* ‘äidin (dim.)’, *laməñä* ‘paljon (dim.)’, *mär’gi* ‘sanoo’.

Redusoitunut vokaali säilyy joskus sellaisenaan sanan lopussa (*mel’ə* ‘sitten’, *päl’də* ‘postp.’), ja esimerkki *alašəñanc* ‘(hänen) hevosensa (dim., gen./akk.)’ antaa uskoa, että *ä* ja *a* vaihtelee odotuksenmukaisesti tässä murteessa.

KP 63. Odotuksenmukaisten esimerkkien (*t’užä* ‘keltainen’, *vəri* ‘ylös’, *əfkät’* ‘yhdessä (määr.)’, *šijän* ‘hopean’) lailla on taivutettu ‘käsi’-sana *käcə*, jossa *ä* säilyy ennen liudentumatonta dentaalia, joka syntyi assimilaation vuoksi (eli *käd’* + *-sə*). Kuten myös näkyy tässä esimerkissä, redusoitunut vokaali voi esiintyä sellaisenaan sanan lopussa muuttumatta väljäksi täysvokaaliksi.

Tässä materiaalissa esiintyy myös *sevəmə* ‘ottamaan’. On myös sana *əškajñəzat* ‘olet rakkaani’, joka näyttää rikkovan sääntöä, että takavokaali *a* ei saa esiintyä kahden liudentuneen konsonantin välissä, mutta säännöllinen versio *əškajñəzat*, joka tulee esiin lähellä poikkeuksellista esimerkkiä, antaa minun uskoa, että poikkeuksellinen tapaus johtuu transkriptio- tai puhevirheestä, eikä äännelaista. On toisaalta mahdollista, että kahden liudentuneen alveolaarin välissä kontrastin puute *ä:n* ja *a:n* välillä johtaa siihen, että sellaiset sekoitukset ovat todennäköisempiä.

KP 64. Tämä murre kuulostaa enemmän tai vähemmän ryhmään II kuulualta, mutta se ei noudata ryhmän piirteitä säännöllisesti. Vaikka *ä* on muuttunut säännöllisesti *e*:ksi (*il’et’* ‘toiset’, *šeft’* ‘ota!’), *ər’ve* ‘vaimo’), *e > i* -muutos ei ole toteutunut kaikissa asemissa sanassa — muutamaa esimerkkiä lukuun ottamatta *e* on säilynyt sellaisenaan sanan alussa: *mižə* ‘mikä’, *kiñerə* ‘ehdiä (konn.)’, *tift* ‘askaret’, mutta *er’amas’* ‘elämä (määr.)’, *esə* ‘postp.’ (mutta *ir’afstə* ‘elämästä’).

Muiden murteiden sananalkuista *ä:tä* vastaa tämän murteen *je* joissakin sanoissa (*jejəndəfcin* ‘jäädyn (ne/heidät)’), mutta joskus tämä sananalkuinen *j* on jäänyt pois (*er’* ‘jokainen’, *ežəm* ‘penkki’). On ehkä näin, että tässä murteessa joko *j*-proteesia tai *j:n* häviämistä ei ole tapahtunut, ja ensimmäisen esimerkin sananalkuinen *j* on se alkuperäinen *j*, joka esiintyy vielä tähän päivään asti suomen sanassa *jää*. Tämän

vahvistaa myös se, että UEW:n (1988, 18) mukaan ainakin *ežam* juontuu suomalais-ugrilaisen kantakielen sanasta, joka oli vokaalialkuinen — se on sukua suomen sanalle *asema*.

On myös muutamia esimerkkejä, joissa muiden murteiden *e* näkyy myös tässä murteessa eikä ole muuttunut *i*:ksi muissa asemissa kuin sanan alussa: *šejərñes* ‘hiirulainen’, *l'emftema* ‘nimetön’, *keluñes* ‘koivu (dim.)’. Näyttää olevan taas näin, että tässä murteessa *e > i* -muutos ei toteutunut ennen liudentumatonta konsonanttia ja ei aina toteutunut ennen konsonanttia, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon (ks *tift* ‘askareet’).

Tämä on joka tapauksessa *mes*-tyyppinen murre, kuten olisi odotuksenmukaista, kun murre kuuluu II ryhmään. Tämän vahvistaa myös *kerf* ‘leikattu’ ja *verñadəst* ‘(heidän) verensä (abl.)’. Toinen esimerkki sekä sanat *pakarñadəst* ‘(heidän) luunsa (abl.)’, *sidñe* ‘silta (dim.)’ ja *prav* ‘pää (lat.)’ viittavat siihen, että *a* vaihtelee vielä *e*:n kanssa vartalon lopussa.

Huomasin poikkeuksellisen *a*-vokaalin käytön kahden liudentuneen konsonantin välissä deskriptiivisessä sanassa *ta'ta'ne* ‘ta-ta-ta’, jota käytetään opettamaan lapsia kävelemään.

4.6.3 Kaakkoisryhmä (KP 65)

Feoktistovin kaakkoisryhmää kuvailevat tekstinäytteet kerättiin Kitun’kinon kylästä Lopatinon alueelta Penzan läänistä (vuotta ei valitettavasti anneta); kaikki materiaalit tulevat yhdestä keruupisteestä. Feoktistovin mukaan tällä alueella *ä*-vokaali voi esiintyä vain jälkitavuuissa, joissa se horjuu *e*:n kanssa; ensitavuuissa se on korvattu *e*:llä. Redusoitunut vokaalikaan ei esiinny; se on korvattu *e*:llä tai *o*:lla (tai joskus *i*:llä) ersän tavalla. (Feoktistov 2005, 56–57, 380.)

Omien havaintojeni mukaan tässä ryhmässä näkyy runsaasti *e*:tä asemissa, joissa *ə* on odotuksenmukainen muissa ryhmissä. Joskus myös *i* näkyy näissä asemissa.

Sanan ensimmäisessä tavussa muiden murteiden *ä* on melkein aina korvattu *e*:llä, vaikka poikkeuksia on: *erej* ‘(hän) elää’, *pek* ‘sangen’, *pel'e* ‘pelkää (konn.)’, mutta *päk* ‘sangen’ ainakin kerran.

Jälkitavuuissa näkyvät sekä *ä* että *e*, vaikka joissakin tekstinäytteissä *e* näyttää olevan melkein ainoa valinta ja *ä* on harvinainen tai ei esiinny. Muissa tekstinäytteissä on sekä monta *e*:tä että monta *ä*:tä. On tapauksia, joissa samassa tekstinäytteessä ja jopa samassa lekseemissä voi olla joko *e* tai *ä*: *avaže* ~ *avažä* ‘äitini’.

Kerran *a* esiintyy sanassa *er'ast* ‘elivät’, mutta tämä voi olla transkriptiovirhe.

4.6.4 Baškortostanin ryhmä (KP 66)

Baškortostanin ryhmän yksi lyhyt tekstinäyte kerättiin Kuz'menovkan kylästä Fjodorovin alueelta vuonna 1994. Tekstin lyhyden vuoksi Feoktistov ei yritä antaa tarkkoja tietoja sen fonologisista piirteistä, vaikka itse olen löytänyt ainakin jonkin verran hyödyllistä materiaalia. (Feoktistov 2005, 57, 380.)

Tästä alueesta on vain vähän materiaalia, mutta siinä voi nähdä muutamia trendejä. Ensimmäisistä sananloppuinen *ə* esiintyy sellaisenaan (*jakamə* 'menimme', *inǵəl'ə* 'edessä'), eli sananloppuinen *ä* ei kehittynyt siitä vokaalista. Tilanne on näin myös niissä sanoissa, joissa redusoituneesta vokaalista olisi kehittynyt *a*: *ʔasə* 'tässä', *śadə* 'se (abl.)'. Ei näytä kuitenkaan siltä, että alkuperäinen *ä* olisi redusoitunut sanan lopussa (*koml'e* 'humala', muualla *koml'ä*), vaikka niin lyhyestä tekstinäytteestä on vaikea olla varma.

I ryhmän murteiden *ä* on korvattu tässä murteessa *e*:llä (*koml'e* 'humala', *il'et* 'ilta'), mutta alkuperäinen *e* ei näytä olevan muuttunut (*vel'əs* 'kylä (määr.)', *eś* 'oma'). Tekstin lyhyden vuoksi on puolestaan mahdotonta tietää, löytyykö *j* I ryhmän murteiden sananalkuisten *ä*:iden edestä. Tämä on siis selvästi III ryhmän murre.

Jos vertaamme muotoja *bajaravañes* 'pajaritar (määr.)' ja *šamañac* '(hänen) kasvonsa (dim.)', on todennäköistä, että vaihtelu *e*:n ja *a*:n välillä on vielä käytössä tässä murteessa.

Kuten Feoktistovkin huomasi, puolen sivun tekstinäytteestä on lähes mahdotonta tehdä hyvin perusteltuja päätöksiä murteen äännejärjestelmästä, mutta olen yrittänyt antaa ainakin karkean kuvan siitä, minkä pystyin huomaamaan olemassaolevan materiaalin perusteella.

5 Pohdinta

Tässä kohdassa käsittelen niitä päätelmiä, jotka olen tehnyt tämän tutkimuksen perusteella. Tämän tutkimuksen tuloksia pohtiessa on tärkeä ottaa huomioon, että erotan täysin foneemiset *ä*-vokaalit niistä, jotka ovat peräisin redusoituneesta vokaalista. Vaikka aineiston puutteellisuuden vuoksi on usein mahdotonta olla varma, nämä vokaalit näyttävät joskus käyttäytyvän hieman eri tavoilla.

Kannattaa myös aina pitää mielessä se, että sekä puhujat että transkriboijat (ja myös tutkijat) tekevät virheitä eli että yksittäiset poikkeukset eivät välttämättä juonnu ilmiöistä, joita tarkastelen tässä tutkimuksessa.

5.1 Murteiden jaottelu *ä*:n perusteella

Vaikka mokšan murteet jaotellaan perinteisesti maantieteen ja isomman fonologisten piirteiden joukon perusteella, tämän tutkimuksen päätavoitteiden vuoksi ne kannattaa yrittää jaotella etuvokaalien perusteella. Kaikkiin vokaaleihin perustuva jaottelu annetaan Ivanovan (2006, 25–27) kirjassa; tässä yritän täsmentää sen ilmaisemaan selvästi eroja eri murteiden *ä*-vokaalin (ja *e*-vokaalin) perusteella.

5.1.1 Ensimmäisen tason jaottelu

Kuten mainitsin Tausta-luvussa, mokšan murteet voi jakaa karkeasti kolmeen eri ryhmään (I, II ja III) *ä* ja *e* -vokaalien kohtaloiden perusteella. Karkean jaottelun mukaan murre kuuluu I ryhmään, jos siinä esiintyy *ä*, II ryhmään, jos I ryhmän *ä* ja *e* on korvattu (vastaavasti) *e*:llä ja *i*:llä, ja III ryhmään jos I ryhmän *ä* on korvattu *e*:llä, mutta I ryhmän *e* on säilynyt sellaisenaan. Tätä jaottelua seuraten I ryhmään kuuluvat keruupisteiden 1–15, 18, 19, 21, 25, 26, 37–63 ja 65 murteet sekä Temjaševin ja Kolopinin murteet eli keskimurteet paitsi Atjurevon ryhmä, Jel'nikovin ryhmä ja osa Krasnoslobodskin murteita, länsimurteiden pohjoisryhmä, siirtymämurteiden lounaisryhmä sekä sekamurteet paitsi osa eteläryhmästä/Gorodiščen murteista ja Baškortostanin ryhmä, II ryhmään kuuluvat keruupisteiden 16, 17, 20, 22–24, 27–29, 30–36 ja 64 murteet sekä Sredne-Vadskin murre eli keskimurteiden Atjurevon ryhmä, Jel'nikovin ryhmä ja osa Krasnoslobodskin murteita, länsimurteiden eteläryhmä, kaakkoismurteet, siirtymämurteiden kiila ja osa sekamurteiden eteläryhmää/Gorodiščen murteista, ja III ryhmään kuuluu keruupisteen 66 murre eli sekamurteiden Baškortostanin ryhmä.

5.1.2 *mäs* ja *mes* -tyyppiset murteet

Yleisimpien ryhmien (I, II ja III) lisäksi mokšan murteet voi luokitella myös joihinkin muihin ryhmiin. Näistä ensimmäinen on se, että I ryhmän voi jakaa kahteen eli I ryhmän *mäs* murteisiin ja *mes*-murteisiin. I ryhmän *mäs*-murteet vastaavat Ivanovan (2006, 25–26) ryhmää Ia, jossa *ä* on tyypillinen ennen liudentumatonta alveolaaria, esim. sanoissa *mäs* ‘miksi’ tai *kärəms* ‘leikata’. Olen huomannut enemmän tai vähemmän *mäs*-tyyppisiä esimerkkejä keruupisteissä 2, 4, 6, 7, 8, 14 ja 21, vaikka aineiston puutteen takia en ole aina pystynyt päättämään, kuuluuko jokainen alamurre *mäs* vai *mes* -tyyppiseen ryhmään. Keruupisteessä 46 olen huomannut myös sanan *pänəkudu* ‘uuniin’, vaikka ‘miksi’-sana on *mes*.

Kaikki näistä murteista (paitsi keruupisteen 46 murre) kuuluvat Ivanovan (2006, 26) mukaan ryhmään Ia, mikä on odotuksenmukaista. Ivanovan (2006, 25–26) mukaan myös keruupisteiden 3, 10–13 ja 15 ja Kolopinin murre eli monet murteet keskimurteiden eteläryhmästä ja Ruzajevkan ryhmästä sekä osa Krasnoslobodskin ryhmästä kuuluvat tähän ryhmään, vaikka ainakin joissakin niistä huomasiin, että ‘miksi’-sana on *mes*. On mielenkiintoista pohtia, kuuluuko myös KP 5:n murre tähän ryhmään, sillä huomasiin siinä ainakin esimerkin *l'ätfhemä* ‘muistelemaan’, vaikka stereotyyppisiä *mäs*-tyyppisiä esimerkkejä (kuten *kärəms* ‘leikata’) ei näkynyt. Muistuttaisin lukijaa myös siitä, että jokainen näistä sanoista ei vääjäämättä käyttäydy samalla tavalla jokaisessa *mäs*-tyyppisessä murteessa, esimerkiksi KP 6:n murteessa, joka on muiden sanojen perusteella selvästi *mäs*-tyyppinen, itse ‘miksi’-sana on silti *mes*.

5.1.3 I ryhmän muut alaryhmät

On olemassa joitakin mokšan murteita, jotka kuuluvat suurin piirtein I ryhmään, paitsi se, että niissä näkyy jonkin verran vaihtelua *ä*:n ja *e*:n välillä. Murteesta riippuen tämä voi olla enemmän tai vähemmän satunnaista, ja se voi esiintyä vain muutamissa sanoissa jokaisessa tekstinäytteessä tai melkein joka toisessa sanassa. Myös vokaalin sijainti sanassa voi vaikuttaa tähän — joissakin murteissa tämä horjunta löytyy vain sanan absoluuttisessa alussa tai lopussa, tai vain ensitavuissa.

Horjunnan *e*:n ja *ä*:n (ja usein myös redusoituneen vokaalin) välillä sanan lopussa, kun kyseessä oleva vokaali on peräisin redusoituneesta vokaalista, olen huomannut keruupisteissä 4, 5, 7, 9, 26, 38, 46, 53, 55 ja 58 eli osissa keskimurteiden eteläryhmästä, länsimurteiden pohjoisryhmästä, siirtymämurteiden lounaisryhmästä ja sekamurteiden pohjoisryhmästä. Toisaalta olen huomannut horjunnan *ä*:n ja *e*:n välillä myös tapauksissa, joissa *ä*-vokaali ei ole peräisin redusoituneesta vokaalista, keruupisteissä 1,

44, 56, 61 ja 65 sekä yksittäisiä tapauksia keruupisteissä 2, 25, 39, 45 ja 60; keruupisteissä 62 ja 63 näkyy myös *sev*-vartalo I ryhmän murteiden *šäv*- ‘ottaa’ -vartalon sijassa, mutta on vaikea selvittää, onko tämä tapahtunut fonologisen ilmiön vuoksi vai ersän vaikutuksen alla. Jälkimmäisestä ryhmästä keruupisteissä 2, 25, 39, 45 ja 61 olen huomannut *e:n* vain tapauksissa, joissa se on peräisin *ä:stä* eikä redusoituneesta vokaalista.

Näitä murteita käsiteltäessä kannattaa kiinnittää huomiota myös siihen, että redusoitunut vokaali on todella usein korvattu *e:llä* sanan sisällä. Ottaen tämän huomioon on todennäköistä, että kun redusoituneesta vokaalista peräisin oleva *ä* korvataan *e:llä*, kyseessä on todennäköisesti ainakin osittain redusoituneen vokaalin muutos *e:ksi ä:n* sijasta, eikä *ä*-vokaalin suora muutos *e:ksi*. Suora muutos *ä:stä e:ksi* on kuitenkin monissakin murteissa tapahtunut, eikä ole aina selvä, millainen muutos on tapahtunut missäkin murteessa. Havaintojeni mukaan uskon, että *ä*-vokaalin alkuperä redusoituneesta vokaalista tai muusta vaikuttaa todennäköisyyteen, että se muuttuisi *e:ksi*, mutta en tämän tutkimuksen jälkeen voi sanoa tarkasti miten.

On toisaalta suhteellisen ilmeistä, että joissakin murteissa *ä*-vokaali on muuttunut mieluummin sanan alussa. Sanan absoluuttisessa alussa *ä* on muuttunut *e:ksi* yksittäisissä tapauksissa keruupisteissä 2 ja 25 sekä täydellisemmin Gorodiščen murteessa (ainakin Lomakinan (1966, 295) mukaan) ja ensimmäisessä tavussa (riippumatta siitä, edeltääkö sitä konsonantti) keruupisteissä 61 (osittain) ja 65 (huomasin *sev-/seŋv*- ‘ottaa’ -vartalon myös keruupisteissä 62 ja 63, mutta on vaikea päättää, onko tämä fonologisen muutoksen tulos vai ersän vaikutusta). Tämän tiedon perusteella voi muun muassa vahvistaa Lomakinan (1966, 292) väitteen, että Gorodiščen alueella on jatkumo I ryhmän murteesta II ryhmän murteeseen.

Ivanova (2006, 27) mainitsee murretyypin, jossa *e*-vokaali olisi supistunut *i:ksi* vaikka *ä*-vokaali jäisi muuttumatta, mutta en ole huomannut tämäntyyppisiä sanoja tässä tutkimuksessa. I ryhmään kuuluu myös osa murteista, joissa *j* on kehittynyt tai säilynyt ennen *ä:tä* sanan alussa, mutta niitä pohdin tuonnempana.

5.1.4 Täysin II ryhmän murteet

II ryhmän murteet ovat niitä, joissa sekä *ä > e* että *e > i* -muutokset ovat toteutuneet, eli *čebär* ‘hyvä’ -sana lausuttaisiin *čibeŋ*:inä. Täysin II ryhmän murteet ovat toisaalta niitä, joissa nämä kaksi muutosta ovat toteutuneet aukottomasti eikä ole mitään alkuperäisiä muuttumattomia *e*-vokaaleja tai *ä*-vokaaleja enää käytössä. Nämä ovat suurin osa II ryhmän murteista, joiden joukosta osittain II ryhmän murteet ovat poikkeuksellisia.

5.1.5 Osittain II ryhmän murteet

Osittain II ryhmän murteissa on kuitenkin vielä muutamia alkuperäisiä *e*-vokaaleja, jotka säilyvät muuttumatta. Tämä tapahtuu yleensä ennen liudentumatonta alveolaaria; siis *čiber* ‘hyvä’ -esimerkin lisäksi tämmöisessä murteessa sana *kelu* ‘koivu’ lausuttaisiin samoin, kuin mokšan kirjakielessä tai I ryhmän murteessa.

Selvimmät esimerkit tästä murretyypistä tulevat keruupisteistä 20, 27 ja 64, jotka sijaitsevat keskimurteiden Krasnoslobodskin ryhmässä, länsimurteiden eteläryhmässä, ja sekamurteiden eteläryhmässä. Myös Sredne-Vadskin murre (länsimurteiden eteläryhmässä) on mukaan, ja keruupisteessä 22 olen löytänyt jonkin verran horjuntaa *e:n* ja *i:n* välillä ennen liudentumatonta *s*:ää; keruupisteessä 3 olen nähnyt myös *e*-vokaalin poikkeuksellisen supistumisen joissakin esimerkeissä, mikä esiintyy myös Kolopinin murteessa.

5.1.6 Ivanovan ryhmä IIд

Ivanovan (2006, 27) kirjassa esitetään myös ryhmä IIд, johon luokitellaan murteet, joissa myös *mäs/mes* -tyyppisistä sanoista löytyy vokaali *i* (esim. *vir* ‘veri’ Ivanovan kirjasta). Ivanovan (2006, 27) mukaan tähän ryhmään pitäisi kuulua keruupisteiden 22, 23 ja 24 murteiden, vaikka niistä olen pystynyt löytämään vain pari esimerkkiä, joilla voisi perustella tätä — venäjän lainasana *vidarka* ‘ämpäri’ ja sen eri muodot keruupisteissä 22 ja 24 (vaikka keruupisteessä 22 esiintyy myös muoto *vedarkat*). Sen lisäksi löysin sanan *peňakud* ‘uuni’ keruupisteestä 24, vaikka Ivanovan väitteen mukaan olisin ehkä odottanut muotoa *piňakud*, ja *vidârkaňas* ‘ämpäri (dim., ill.)’ taas keruupisteessä 36, vaikka sen ei pitäisi Ivanovan mukaan kuulua tähän ryhmään. Olen toisaalta löytänyt tämmäntyyppisiä esimerkkejä keskimurteiden Atjurevon ryhmän keruupisteestä 17, mikä Ivanovan (2006, 27) kirjan mukaan ei ole yllättävää, kun hän luokittelee Atjurevon ryhmän Novaja Kär’gan kylän ryhmään IIд, vaikka itse Atjurevon hän luokittelee eri alaryhmään toisten piirteiden perusteella.

En silti epäile, että Ivanovan päätelmä on täysin väärä, mutta uskon, että tämä ilmiö on ehkä monimutkaisempi kuin se, mihin voi haluta uskoa. Sen ratkaiseminen vaatii varmasti paljon enemmän tietoa, kuin Feoktistovin kirja sisältää.

5.1.7 III ryhmä

III ryhmä sisältää murteet, joissa *ä* on korvattu *e*:llä, mutta alkuperäinen *e* on säilynyt. Materiaalistani löytyy vain yksi lyhyt tekstinäyte (keruupiste 66 eli sekamurteiden Baškortostanin ryhmä), joka kuuluu tähän ryhmään. Vaikka en uskaltaisi olettaa, että

Feoktistovin kirjan tiedot olisivat riittävän kattavia päättää, mikä prosentti mokšan murteista kuuluu mihinkin ryhmään, näyttää ainakin siltä, että III ryhmä koostuu selvästä murteiden vähemmistöstä.

5.2 *ä* liudentumattoman konsonantin vieressä

Tämän tutkimuksen suorittamisen jälkeen on aika selvää, että yleinen “sääntö”, että *ä* ei voi esiintyä liudentumattoman konsonantin vieressä, jos se konsonantti ei osallistu liudennuskorrelaatioon, ei ole ylipäätään totta. Jopa mokšan kirjakielessä on monia tapauksia, joissa *ä* esiintyy ennen liudentumatonta alveolaaria (esim. *kāskav* ‘säkki’ tai *kātav* ‘raitis, selvä’ (Feoktistov 2001, 90)), ja murteissa näitä tapauksia on paljon runsaammin.

Tapaus, jossa *ä*-vokaali tai muu etuvokaali esiintyy liudentumattoman sananalkuisen *s:n* jälkeen, on aika yleinen ja tulee esiin isossa joukossa murteita (ks. myös Feoktistov 2005, 48–49, 56; Ivanova 2006, 26). Vaikka näitä muotoja ei yleensä omaksuttu kirjakieleen, ne eivät ole millään lailla vieraita monille mokšan kielen murteiden äännejärjestelmille.

5.2.1 Vokaali *ä* ennen liudentumatonta alveolaaria

Väljä etuvokaali *ä* voi esiintyä ennen liudentumatonta alveolaaria monessa mokšan murteessa (ks. Ivanova 2006, 25–26), vaikka sananloppuinen *ä* vaihtelee *a:n* kanssa ennen liudentumatonta alveolaaria, joka liitetään vartaloon taivutuspuutteena tai johtimena.

Yksi mielenkiintoinen alaryhmä näistä tapauksista ovat ne sanat, joiden vokaalit esiintyvät konsonantin jälkeen, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, ja ennen liudentumatonta alveolaaria, ja toimivat kuin sana *mās ~ mes* ‘miksi’. Kuten mainitsin aikaisemmin, niissä on vokaali *ä* osassa I ryhmän murteista ja *e* (tai joskus *i*) muualla. Monissa sellaisissa sanoissa on myös liudentunut alveolaari liudentumattoman alveolaarin sijassa joissakin murteissa.

Assimilaationkin vuoksi *ä*-vokaali voi esiintyä ennen foneettisesti liudentumatonta konsonanttia, joka ei osallistu liudennuskorrelaatioon, jos se syntyi alkuperäisestä sekvenssistä, jossa ensimmäinen konsonantti oli liudentunut, mutta se menetti liudennuksen seuraavan liudentumattoman konsonantin vaikutuksen alla. Useimmin esiintynyt esimerkki tästä ilmiöstä ovat *kād* ‘käsi’ -sanin inessiivin ja elatiivin muodot *kāca* ja *kācta*, joista huomasi yhden tai molemmat (tai vastaavanlaisen muodon) keruupisteissä 1, 15, 19, 22, 38, 39, 42, 47 ja 51 eli hyvin laajassa kokoelmassa murreryhmistä. Olen huomannut myös samankaltaisen assimilaation ainakin

keruupisteissä 33 sanassa *keca* ‘kädessä’, vaikka vokaali oli muuttunut *e*:ksi kuten on tavallista siinä murteessa; samankaltaisen assimilaatioprosessin täysin eri vokaalin jälkeen olen huomannut sanassa *victa* ‘vedessä’ keruupisteessä 34.

5.2.2 Vokaali *ä* liudentumattoman *s*:n jälkeen

Olen huomannut väljän etuvokaalin *ä* liudentumattoman *s*:n jälkeen keskimurteiden koillisryhmässä (eli KP 1) ja Temnikovin ryhmän KP 18:ssa sekä sekamurteiden pohjoisryhmän keruupisteissä 47–53, 55 ja 57–59. Tämä enemmän tai vähemmän vastaa Feoktistovin (2005, 48–49, 55–56) antamia tietoja näistä murteista; se, että en huomannut ilmiötä joissakin keruupisteissä, voi johtua vain sattumasta tai joskus aineiston suppeudesta. Keruupisteessä 25 huomaamani poikkeuksellinen esimerkki *sän* ‘sen’ on toisaalta todennäköisesti jonkinlainen virhe. Ainakin Lomakinan (1966, 295) mukaan tämä löytyy myös Gorodiščen alueelta (keruupisteet 61, 62, 63 ja 64), ja vaikka en ole huomannut juuri semmoisia tapauksia, joissa liudentumatonta *s*:ää seuraa *ä*, keruupisteestä 62 löysin ‘ottaa’-sanana vartalon *sev*-, jossa *s* on liudentumaton, vaikka vokaali on transkriboitu *e*:nä. Paitsi KP 25:n poikkeuksellisessa muodossa, nämä *s*:t ovat ainakin Feoktistovin (2005, 48–49, 55–56) mukaan alkuperäisiä konsonantteja, jotka muualla liudentuivat; UEW (1988, 429) vahvistaa tämän ainakin *šävəms* ‘ottaa’ -sanana tapauksessa.

5.3 *mes*-tyyppisten sanojen *e*:n säilyminen II ryhmässä

On kuitenkin mielenkiintoista oivaltaa, että sanat, joiden vokaalit toimivat samankaltaisella tavalla kuin ‘miksi’-sanana vokaali (eli esiintyvät *ä*:nä osassa I ryhmän murteista ja *e*:nä muualla siinä ryhmässä ja monissa murteissa sekä II että III ryhmässä) eivät aina muutu *i*:ksi II ryhmän murteissa, vaan pysyvät usein *e*:nä. II ryhmän murteet, joissa nämä *e*:t eivät muutu, eivät myöskään ole samoja murteita, joissa *e* yleensä säilyy ennen liudentumatonta konsonanttia, joka osallistuu liudennuskorrelaatioon.

Ivanovan (2006, 27) kirjassa on alaryhmä (IIд), joka on omistettu murteille, joissa *e* muuttuu *i*:ksi *mäs/mes*-tyyppisissä sanoissa, vaikka en itse olisi huomannut niiden piirteitä omassa tuktimuksessani ilman Ivanovan kirjan ohjeistusta.

5.4 Poikkeukset vaihtelussa *ä*:n ja *a*:n välillä

Olen huomannut monissa eri paikoissa, että vaihtelu *ä*:n ja *a*:n välillä tapahtuu joissakin tilanteissa, joissa sitä ei edellytä fonologinen ympäristö. Esimerkiksi *ərvä* ‘vaimo’ -sanana translatiivin muoto on joskus *ərvaks*, vaikka *ä*-vokaali periaatteessa voi esiintyä

kahden konsonantin välissä, jotka eivät osallistu liudennuskorrelaatioon (vrt. *päk* ‘sangen’ ja *käpä* ‘paljain jaloin’). Feoktistovin (2005, 47) murteiden katsauksessa annetaan myös keskimurteiden sanan *paksä* ‘pelto’ taivutustaulukko, jossa sen latiivimuoto on selvästi *paksav*, vaikka ei ole mitään syytä, miksi se ei voisi olla **paksäv*. Samassa taulukossa näkyy komparatiivin muoto *paksäška*.

Olen myös huomannut esimerkkejä, joissa *ä*-vokaalin II ja III ryhmien vastine *e* pysyy sellaisenaan ennen ainakin *v*:tä (*prev* ‘päähän’). Tämä rajoittuu muutamiaan murteeseen eikä koske kaikkia sanoja, joissa perinteinen *a* ~ *e* vaihtelu on käytössä — kyse on siis todennäköisesti jonkinlaisesta reanalyysistä, jossa alkaa unohtua, millaiset *e*:hen loppuvat sanat vaihtelevat *a*:n kanssa ja millaiset eivät. Kun *e* > *i* -muutos on tapahtunut murteessa (kuten se on tapahtunut ainakin yhdessä näistä murteista), siihen voi vaikuttaa myös se, että alkuperäiset *e*:hen päättyvät sanat (tai ainakin osa niistä) loppuvat nyt *i*:hin, ja niiden sijaan ovat ottaneet sanat, jotka aikaisemmin loppuivat *ä*:hän.

5.5 Vokaali *a* kahden liudentumattoman alveolaarin välissä

Väljä takavokaali *a* voi esiintyä kahden liudentumattoman konsonantin välissä, jotka osallistuvat liudennuskorrelaatioon, jos kyse on assimilaatiosta tai yhdyssanasta, vaikka tässä asemassa odottaisin yleensä vain *ä*:tä tai *e*:tä.

5.5.1 Assimilaatio

Keruupisteistä 14, 15, 34 ja 36 löysin esimerkin *il’ac* ‘(hän) jäi’, jossa *il’ad-* ‘jäädä’ -sanan viimeinen liudentumaton konsonantti ja yksikön kolmannen persoonan menneen ajan taivutuspäätte *-s* sulautuvat yhteen *é*:ksi, jossa toisen morfeemin liudennus säilyy, mutta vokaali ei muutu. Keruupisteessä 25 olen huomannut myös esimerkin *l’ac* ‘(hän) jäi’, jossa sanan vähän eri muodosta huolimatta sama prosessi näyttää toteutuneen. Assimilaation näiden esimerkkien selityksenä vahvistaa myös se, että ainakin keruupisteestä 25 löysin myös muodon *l’ac* ‘(hän) jäi’, jossa assimilaatio oli tapahtunut toisinpäin eli liudentumattomuus säilyi lopullisessa affrikaatassa, ei liudennus. Ilmiö tulee esiin sekä I että II ryhmien murteissa ja neljässä eri murreryhmässä (keskimurteiden eteläryhmässä ja Ruzajevkan ryhmässä sekä länsimurteiden pohjoisryhmässä ja siirtymämurteiden kiilassa), siksi en usko, että se on sidottu *ä*:n kohtaloon, vaikka on mahdollista, että isommasta tekstikokoelmasta voisi tehdä tarkempia päätelmiä. Vertaa myös *käca*-tyyppisiä esimerkkejä.

5.5.2 Yhdyssanat

Keruupisteessä 17 ja 19 sekä Azrapkinin käsittelyssä Kolopinin murteesta eli joissakin Atjurevon, Temnikovin ja Krasnoslobodskin ryhmien tekstinäytteissä huomasin esimerkin *śal'dä* ~ *śal'de* 'sitten', joka Paasosen (1996, 2103) mukaan on yhdyssana, joka koostuu *śä* ~ *śe* 'se' ja *mel'dä* ~ *mel'de* 'jälkeen' -sanoista. Sekvenssi *-me-* on sitten hävinnyt, mutta vokaali ei ole ainakaan näissä murteissa muuttunut. Feoktistovin sanakirjan (2001, 174) mukaan tämän sanan kirjakielisen muodon pitäisi olla *śäl'dä*, ja olen huomannut muodon *śal'dä* keruupisteessä 2 (keskimurteiden eteläryhmässä), siis muutokset, jotka "korjaavat" tämän sanan fonologisen rakenteen, eivät ole ainakaan mahdottomia.

Samankaltainen ilmiö tulee esiin länsimurteiden eteläryhmässä keruupisteessä 27 sanassa *koźal'eń* 'rikkaan (subst.)', joka toistuu myös keruupisteessä 42 (vaikka siinä I ryhmän murteessa sen muoto on *koźal'än*). Paasonen (1992, 888) ei mainitse tätä sanaa murre-sanakirjassaan, vaikka siinä on kohta *koźä* 'rikas' -sanaa varten, mutta Keresztesin (1990, 36) mukaan on odotuksenmukaista, että vokaaliloppuinen sana menettää sen viimeisen vokaalin, jos sitä seuraa sana, joka alkaa vokaalilla (kuten mainistin KP 27:ään perustuvassa kohdassa, vertaa *mokšava* 'mokšalaisnainen'). Koska sama ilmiö esiintyy sekä I että II ryhmän murteissa, emmin olettaa, että kyse on mistään murreryhmästä riippuvasta ilmiöstä; *śal'dä*-tyyppiset muodot esiintyvät myös sekä I että II ryhmien murteissa.

5.5.3 Deskriptiiviset ilmaukset ja virheet

Vokaali *a* voi joskus esiintyä kahden liudentuneen alveolaarin välissä deskriptiivisissä ilmauksissa, kuten esimerkissä *ta'tańe* 'ta-ta-ta'. Tämä ei ole mikään suuri yllätys, mutta se kannattaa ainakin mainita.

Tärkein on kiinnittää tutkijan huomiota siihen, että tapaukset, joissa *a*-vokaali esiintyy kahden liudentuneen alveolaarin välissä, voivat tulla esiin transkriboidussa tekstinäytteessä, vaikka niitä ei yleensä sallita siinä murteessa. Tämä voi johtua joko puhevirheistä, jossa puhuja lausuu sanan väärin, tai kirjoitusvirheistä, joissa transkriboija kirjoittaa ylös väärän äänteen tai väärä kirjain tulostetaan kirjapainossa. Myös digitalisoiduissa lähteissä on mahdollista, että osat kirjaimista voivat hävitä, kun teksti skannataan ja tallennetaan tietokoneeseen. On siis tyystin odotuksenmukaista, että muutamassa sanassa esiintyy poikkeuksellisia muotoja.

5.5.4 Väljien vokaalien välisen kontrastin mahdollinen kato

Kahden liudentuneen alveolaarin välissä ei periaatteessa sallita vokaalia *a* — I ryhmän murteessa se on siinä asemassa korvattu *ä*:llä ja II tai III ryhmän murteessa *e*:llä. Tässä asemassa ei ole siis I ryhmän murteessa enää kontrastia *ä*:n ja *a*:n välillä, ja siksi tietoa ei menetetä, jos puhuja lausuu *a*:n *ä*:n sijasta tässä asemassa. Läpikotainen analyysi tästä ideasta ei mahtuisi tähän tutkimukseen, mutta idea kannattaa ainakin mainita mahdollista tulevaa tutkimusta varten.

5.6 Tarkempi käsitys *j*-proteesista

Ainakin joistakin tekstinäytteistä on selvä, että niin kutsuttu *j*-proteesi sisältää kaksi eri ilmiötä: todellinen *j*-proteesi ennen alkuperäistä sananalkuista *ä*:tä, ja alkuperäisen sananalkuisen *j*:n häviäminen ennen seuraavaa *ä*:tä (tai sen vastinetta). Vaikka seikkaperäinen käsittely tästä teemasta ulottuu tämän tutkimukseen asetettujen rajojen ulkopuolelle, on kyllä hyödyllistä ainakin mainita se. Sananalkuisen *j*:n kehittyminen ja häviäminen ennen sananalkuista etuvokaalia olisi hyvä tavoite jatkotutkimusprojektia varten.

Konsonantti *j* näkyy ennen sananalkuista *ä*:tä tai sitä vastaavaa *e*:tä keruupisteissä 15, 29, 30, 32, 33, 35, 36 ja 40 sekä Kolopinin murteessa ja osassa sanoista, joissa sitä odottaisiin, keruupisteissä 17, 28, 34, 53 ja 64. Oletan, että nämä erot sanasta sanaan voivat johtua sanojen eri etymologioista ja siitä, oliko niissä joskus aikaisemmin sananalkuinen *j* (kuten esim. *äj* ~ *jäj* 'jää' -sanassa oli suomalais-ugrilaisessa kantakielessä). Tiettyjen keruupisteiden käsittelyssä olen esittänyt muutamia seikkoja, jotka voivat viitata tähän suuntaan, mutta perinpohjainen käsittely tästä aiheesta vaatisi oman tutkimusprojektinsa.

6 Tulevia tutkimuskysymyksiä

Jos haluaisin jatkaa juuri tämän tutkimuksen syvempään asteeseen, ilmeinen seuraava askel olisi ottaa käyttöön olemassaolevat transkriboidut *Vajgäl'*-ohjelman materiaalit, jotka tehdään tulevina vuosina. Niiden lisäksi voisin itse transkriboida tai transkriboittaa muita ohjelmia, jotka löytyvät tuon organisaation verkkosivulta (sieltä on saatavilla periaatteessa monia eri näytteitä monista eri murreryhmistä). Siinä olisi kuitenkin se vaikeus, että radio-ohjelmassa olevan puhujan syntymäpaikka (ja tieto siitä, missä hän on asunut elämänsä aikana) voivat olla vasta vaivalla saatavissa ja että jotkin alueet varmasti puuttuvat aineistosta. Täytyy olla varovainen myös siinä, että ihmisillä on tapana vaihtaa muodollisempaan puherekisteriin silloin, kun he puhuvat haastattelijan kanssa. Syvempi tutkimusprojekti tästä aiheesta vaatisi todennäköisesti omia keräysretkiä mokšalaisiin kyliin ja muihin asuinpaikkoihin; erityisesti Tatarstanin murteisiin, joista ei ole transkriboituja tekstejä Feoktistovin kirjassa, voivat olla hyvä ensimmäinen lisätutkimuksen kohde.

Olisi myös kiinnostavaa kiinnittää vähän huomiota kysymykseen mokšan kahdesta foneettisesta redusoituneesta vokaalista ja niiden mahdollisesta foneemisesta statuksesta. Mokšan kieltä pohtiessani olen oivaltanut, että on vaikea selittää verbin monikon ensimmäisen persoonan menneen ajan pääntteen muotoja (*-mə*, *-mä* tai *-me* murteesta riippuen) käsittelemättä redusoituneen vokaalin kahta allofonia kahtena eri foneemina — jos redusoitunut vokaali on vain yksi foneemi, miksi tämän taivutusäänte ei ikinä muutu *-ma:*ksi edes *-a-*vartalon jälkeen? Ja jos toisaalta taivutusäänte on *-mä*, jonka vokaali redusoituu joissakin murteissa, miksi juuri tämä vokaali redusoituu eikä esim. diminutiivin *-nä*-suffiksin vokaali?

Kolmas mahdollinen jatkotutkimussuunta olisi tarkastella *j*-foneemin alkuperää ja kohtaloa sanan alussa ennen *ä*:tä. Näiden sanojen parista löytyy sekä sanoja, jotka alkoivat *j*:llä suomalais-ugrialaisessa kantakielessä (esim. *äj* ~ *jäj* 'jää'), ja sanoja, jotka alkoivat vokaalilla (*äžəm* ~ *jäžəm* 'penkki'). Vaikka monissa mokšan murteissa ja mokšan kirjakielessä nämä ryhmät ovat yhdistyneet, ja kaikki niistä alkavat joko *j*:llä tai *ä*:llä (tai joskus *e*:llä), on myös muutamia murteita, joissa osa näistä sanoista alkaa *j*:llä ja osa alkaa vokaalilla. Olisi mielenkiintoista katsoa, johtuuko tämä oikeastaan suoraan siitä, alkoiko sana *j*:llä vai vokaalilla suomalais-ugrilaisen kantakielen aikana, vai onko sille toinen selitys. Tämä vaatisi sekä olemassaolevien lähteiden perusteista tutkimusta että varmasti jonkin verran kenttätöitä kulloistenkin murteiden nykyisten muotojen tarkastelemiseksi mahdollisimman läpikotaisin.

7 Lopuksi

Mokšan *ä*-vokaalin levikki on äärimmäisen laaja aihe, ja tässä tutkimuksessa olen käsitellyt sitä vain karkeasti. Vaikka olemassaolevien lähteiden ja muiden transkriboitujen tekstien perusteella voi todennäköisesti vielä tarkentaa tämän tutkimuksen tuloksia, ilman suurta määrää kenttätöitä ja muuta aineiston keräämistä on mahdoton selittää joka pienen kylän *ä*:n vastineita, eikä sellainen työ mahtuisi tällaiseen kirjoitelmaan.

8 Lähteet

Ameka, Felix K. ja Wilkins, David. P. 2006: Interjections. *Handbook of Pragmatics*, s. 1—19. Toim. Jef Verschueren ja Jan-Ola Östman. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Azrapkin 1964 = Азрапкин, Ю. Н.: Колопинский говор мокша-мордовского языка. *Очерки мордовских диалектов*. S. 251—288. Кн. Изд-вод, Саранск.

Babuškina 1966 = Бабушкина Р. В.: Темяшевский диалект мокша-мордовского языка. *Очерки мордовских диалектов*, Том IV, S. 16—225. Кн. Изд-вод, Саранск.

Bartens, Raija 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 232, Helsinki.

Devaev 1963 = Деваев, С. З.: Средне-вадский диалект мокша-мордовского языка. *Очерки мордовских диалектов*, Том II, S. 261—432. Кн. Изд-вод, Саранск.

Devaev 1966 = Деваев, С. З.: Диалекты мокша-мордовского языка в фонологическом аспекте. *Очерки мордовских диалектов*, Том IV, S. 3—15. Кн. Изд-вод, Саранск.

Feoktistov 2001 = Феоктистов, Александр — Херрала, Эва: *Мокшень-финнонь валкс = Mokšalais-suomalainen sanakirja*. Красная октябрь, Саранск.

Feoktistov, Aleksandr ja Saarinen, Sirkka 2005: *Mokšamordvan murteet*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 249, Helsinki.

Ivanova 2006 = Иванова, Галина Софроновна: *Система гласных в диалектах мокшанского языка в историческом освещении*. Издательство Мордовского Университета, Саранск.

Keresztes, László 1990: *Chrestomathia morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Levina 2007 = Левина, М. З.: Мокшень корхтаматнень эса ингольце рядонь гласнайхнень тьянъялгодомасна. *Актуальные вопросы восточных финно-угорских языков*.

————— 2008: *Мокшень корхтаматнень лингвогеографиянь ширде ваномасна*. Издательство Мордовского Университета, Саранск.

————— 2014: *Мокшень диалектологиясь*. Издательство Мордовского Университета, Саранск.

Lomakina 1966 = Ломакина, Т. И.: Городищенский диалект мокша-мордовского языка. *Очерки мордовских диалектов*, Том IV, S. 289—329. Кн. Изд-вод, Саранск.

Paasonen, Heikki. 1990–96: *Mordwinisches Wörterbuch*. Toim. Kaino Heikkilä. Lexica Societas Fenno-Ugricae Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

RMEV 2011 = *Русско-мокшанско-эрзянский словарь* = *Рузонь-мокшень-эрзянь валкс* = *Рузонь-мокшонь-эрзянь валкс*. Состав. Щанкина, В. И. — Кочеваткин, А. М. — Мишина, С. А. Toim. Мишанин, Ю. А. Поволжский центр культур Финно-угорских народов, Саранск, 2011.

Tsygankin 1998 = Цыганкин, Дмитрий Василеев — Мосин Михаил Васильевич: *Этимологиянь валкс*. Саранск, 1998.

UEW 1988 = Rédei, Károly: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. 1, Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Wiesbaden: Harrassowitz.

Vachek, Jozef 2003: *Dictionary of the Prague School of Linguistics*. Toim. Dušková, Libuše. Kään. Čermák, Jan — Dušková, Libuše — Klégr, Aleš — Malá, Markéta — Šaldová, Pavlína. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.